T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MARKSİZM VE DEVLET İLİŞKİSİ: DÜNYADAKİ UYGULAMALAR VE GÜNÜMÜZDEKİ MARKSİST DEVLET TARTIŞMALARI

Hasan UYAN
14919016

Danışman
Doç. Dr. Seyfettin ASLAN

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MARKSİZM VE DEVLET İLİŞKİSİ: DÜNYADAKİ UYGULAMALAR VE GÜNÜMÜZDEKİ MARKSİST DEVLET TARTIŞMALARI[1]

Hasan UYAN
14919016

Danışman
Doç. Dr. Seyfettin ASLAN

Diyarbakır 2016

[1] Bu tez DÜBAP tarafından desteklenmektedir.

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**Marksizm ve Devlet İlişkisi: Dünyadaki Uygulamalar ve Günümüzdeki Marksist Devlet Tartışmaları**" adlı tezin/~~projenin~~ tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/~~projemin~~ kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Projemin sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☑ Tezimin/Projemin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

30/12/2016

Öğrencinin Adı Soyadı

Hasan UYAN

KABUL VE ONAY

Hasan Uyan tarafından hazırlanan "Marksizm ve Devlet İlişkisi: Dünyadaki Uygulamalar ve Günümüzdeki Marksist Devlet Tartışmaları adındaki çalışma", 02.01.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak Oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Seyfettin ASLAN

Doç. Dr. Muzaffer KOÇ (Başkan)

Doç. Dr. Yılmaz DEMİRHAN

ÖNSÖZ

"Marksizm ve Devlet İlişkisi: Dünyadaki Uygulamalar ve Günümüzdeki Marksist Devlet Tartışmaları" başlıklı çalışmamın genel yapısında Marx ve Engels'in "devlet" kavramına ait düşünceleri ve haleflerinin bu konuyu bütüncülleştirme çabalarının nasıl bir süreçten geçtiği anlatılmaktadır. Devlet tartışmaları teorik olarak incelendikten sonra Marksist Devlete dair yazılar incelenip, pratik örneklerinin durumu ele alınacak ve güncel tartışmalara değinilecektir.

Bu çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Seyfettin Aslan'a, Rusça kaynaklar konusunda yardımları olan Şahin Sönmez'e teşekkürlerimi borç bilirim.

Çalışmalarım esnasında her zaman yanımda olan ve yardımlarını esirgemeyen aileme ve eşime anlayış ve sabırlarından dolayı sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Marksizm ve devlet ilişkisi, Marx'ın ölümünden bugüne süren devlet tartışmalarının ve Marksizm'de devletin nereye oturtulacağı sorunu/sorusu üzerinden temellenmiştir. Marx, yaşamı boyunca devleti bir takım genel ilkelerle tanımlamasına rağmen son kertede devlete ilişkin detaylı bir inceleme yap(a)mamıştır. Dolayıyla Marx'ın tanımlamasında ortadan kaldırılacağı tezi, devleti çözümleme aşamasında muamma da bırakmıştır.

Bu çalışmada temel amaç ise, Marx'ın çözümle(ye)mediği devlet tartışmalarının, daha tutarlı bir bütüncüllük sağlaması amacıyla ele alınıp incelenmesi gerekliliği üzerinde meydana getirilmeye çalışılacaktır.

Bu çerçevede Marx ve Engels'in görüşleri; bu görüşler doğrultusunda Marksist devlet çabaları olan SSCB ve Çin örnekleri ve günümüz tartışmalarının yoğunluğunda Marksist bir devletin kendi tezleriyle paradoks yaratıp yaratmadığı açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler

Marksizm, Devlet, Proletarya, Burjuva, Sivil Toplum.

ABSTRACT

Marxism and state relations are based on the controversial state debate that has taken place since Marx's death, and on the question of where the state will sit in Marxism. Although Marx described the state as a set of general principles throughout his life, he did not conduct a detailed examination of the last state of the intellect. Therefore, the thesis to be abolished in Marx's definition has also left the enigma in the phase of solution of the state.

The main aim of this study is to try to overcome the necessity of Marx's discussion of the mediating state debate in order to ensure a more consistent integrity.

The views of Marx and Engels in this framework; In the direction of these views, the Marxist state struggles of the USSR and China, and the intensification of contemporary debates, will explain whether a Marxist state created paradox with its own thesis.

Key Words

Marxism, State, Proletariat, Bourgeois, Civil Society.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **İ**

ÖZET ..... **İİ**

ABSTRACT ..... **İİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **İV**

KISALTMALAR ..... **Vİİ**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **4**

1. DEVLET TARTIŞMALARI **4**

1.1. DEVLET NEDİR? **4**

1.2. DEVLET KURAMLARI **6**

1.2.1. Anarşist Devlet Kuramı 6

1.2.2. Liberal Devlet Kuramı 8

1.2.3. Muhafazakâr Devlet Kuramı 10

1.2.4. Faşist Devlet Kuramı 14

1.2.5. Sosyal Demokrat Devlet Kuramı 18

İKİNCİ BÖLÜM 23

2. MARKSİST DEVLET YAPISI VE ÖRNEKLER 23

2.1. MARKSİZM VE DEVLET 23

2.1.1. Marx ve Hegel 26

2.1.2. Marx'ın Devlet Düşüncesinde Sivil Toplum 30

2.2. MARX VE ENGELS'İN DEVLET ÜZERİNE ÇALIŞMALARI 37

2.2.1. Siyasal Bildiriler 39

2.2.2. Tarihi Anlatılar 42

2.2.3. Ekonomi-Politik Soruşturmalar 46

2.3. MARKSİST DEVLET ÇABASI VE ÖRNEKLER 51

2.3.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 51

2.3.1.1. SSCB'nin Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi 51

2.3.1.2. SSCB'nin İdari Yapısı 55

2.3.1.3. SSCB'nin Ekonomik Yapısı 57

2.3.1.4.Beş Yıllık Plan Dönemleri 58

2.3.2. Çin Halk Cumhuriyeti 64

2.3.2.1. Çin Halk Cumhuriyetinin Kurulması ve Önemli Siyasi Gelişmeler 64

2.3.2.2. Çin Ekonomisinin Gelişiminde Önemli Olan Faktörlerin Analizi 69

2.3.2.3. Çin Ekonomisi'nin Yapısal Değişimi "Sosyalist Piyasa Ekonomisine" Geçiş Dönemi 70

2.3.3. SSCB-Çin ve Marksist Devlet 73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 81

3. MARKSİST DEVLET VE GÜNCEL TARTIŞMALAR. 81

3.1. MARX'TAN SONRA DEVLET TARTIŞMALARI: LENİN VE GRAMSCİ ……81

3.1.1. Lenin 81

3.1.2. Gramsci 88

3.2. YAPISALCI BİR BAKIŞ: ALTHUSSER 89

3.3. YAKIN DÖNEM MARKSİST ÇALIŞMALAR: MİLİBAND-POULANTZAS TARTIŞMASI 93

SONUÇ 107

KAYNAKÇA 112

KISALTMALAR

AFÜT	Avrupa feodal üretim tarzı
ATÜT	Asya tipi üretim tarzı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt No
çev.	Çeviren
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP	Çin Komünist Partisi
KPSS	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
NEP	Yeni Ekonomi Politika
s.	Sayfa
S.	Sayı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vd.	ve diğerleri
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

İnsanoğlunun ilk çağlardan bu yana belli bir düzen içinde yaşamaya ihtiyacı olduğu en ilkel topluluklardan, günümüze kadar uzanan süreçte kendini bir gereksinim olarak ortaya koymuştur. İlk zamanlarda bu ihtiyaçları bir bilinç dâhilinde değilken, yani insanların bir "devlet" çatısı altında birleşme istemleri sadece zorunluluktan kaynaklanırken, daha sonraları böyle bir düzenin olması gerektiğine kendi irade ve istekleri ile karar vermişlerdir.

İlk çağlardan bugüne kadar devletin geçirdiği evrim gerçekten insanın sosyal ve siyasal bir varlık olduğunu göstermesi açısından oldukça ilginç ve düşündürücü-dür.

Devleti sadece bir zor aracı olarak görmek ne kadar yanıltıcı ise kutsal bir otorite olarak kavramsallaştırmak da o denli yanıltıcıdır. Devletin incelenmesi halen sosyal bilimler alanındaki en sorunlu konulardan birini oluşturmaktadır. Devletin kapsamlı bir çözümlemesi yapılmadan sosyal olgu ve sorunlara sağlıklı çözümler bulmak mümkün değildir.

Marx'ın devlet konusunda göreli olarak çok az çözümleme yaptığı bilinmektedir. Örneğin sıradan bir okur, bugün Marx'ın yazınını incelediğinde, onu daha çok şu ifadelerin geliştiricisi olarak tanımlar: Komünizm, sermaye, yabancılaşma, meta fetişizmi, sınıfsız bir dünya, özgürlük, çevre yıkımı, sömürü, artı değer, kadın sorunu, devrimcilik, emek gücü vb. Oysa bu temalar arasında bazıları Marx'ın ya çok az değindiği ya da iyice tartışmadığı temalardır ki başında "devlet" gelir.

Marksizm'in her zaman yüzleşmek zorunda kaldığı bir sorun olarak, politik toplum olan devletin yer aldığı üstyapının konumu, yani üstyapının epifenomenel

(gölgegörüngüsel) bir yanılsama mı olduğu, yoksa kendi içinde bir gerçekliğinin mi bulunduğu tartışmalıdır. Bu tartışmalar Marx'tan sonraki dönemde de sürdürülmüştür.

Gerçekten de devlet, Marksist düşüncede birincil önemi bulunan bir kavramdır, çünkü Marksistler devleti, tüm diğer niteliklerinin ötesinde, işlevi sınıf egemenliğini ve sömürüsünü sürdürüp savunmak olan asıl kurum olarak görürler.

Bu klasik Marksist görüş de, Marx ve Engels'in Komünist Manifesto'daki ünlü formülasyonunda açıkça ifade edilmiştir: "Modern devletin yürütme gücü, bütün burjuvazinin ortak işlerini idare eden komiteden başka bir şey değildir."

Marx'ın tam anlamıyla sistematik bir devlet çözümlemesine girişmekten kaçındığı bilinmektedir; ayrıca Marx dışında Engels de, bağımsız yazılarının birçoğunda devlet kavramını yine parçalı olarak incelemiştir.

Marx açıkça, kapitalist devletin aşınmasının sivil toplumu aşındıracağını; çünkü burjuva devleti ile burjuva toplumu arasında, diyalektik biçimde bir gereklilik durumu olduğunu belirtir. Marx'a göre, özgül bir tarihsel uğrak olan kapitalizmin aşılması ise, kapitalist devletin ve sonuçta aşamalı biçimde devletin sonunu getirecektir. Marx bunu, devletin karşısında kendi varoluşunu gerçekleştiren sivil toplumun varoluşuna bağlar.

Marksist-Leninist yaklaşımdaki devletin sonu öngörüsü, Lenin'in çözümlediği gibi, insanların özgürlüğün anlamını kavradığı ve bu uğurda gerekeni yaptığı tarihî andan itibaren, bir baskı aygıtı halindeki devletin giderek kendiliğinden gereksizleşmesi ile birlikte sönmesi ve ardından da sınıfsız özgür toplumun doğuşu temasını içerir.

Kapitalizmin, dolayısıyla işçi sınıfının güçlü olmadığı toplumlarda sosyalist bir devrimin gerçekleşemeyeceğini söyleyen Marx, Çin ve Sovyet devrimleriyle yanılmış gibi görünmektedir. Lenin ise bu mekanizmayı -devlet- ele geçirmesine rağmen devletin daha da bürokratikleştiği bir devrimin lideri olarak tarihte yer alacaktır.

Bu kapsamda birinci bölümde, devlet ve devlet teorilerinin ne olduğu ile ilgili açıklamalar yapılacaktır.

İkinci bölümde ise, Marksist devlet yapısı, teorinin düşünürleri olan Marx ve Engels'in yazılarında yer alan düşüncelere dayanarak verilecek olup; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti örnekleri Marksist Devlet pratiği açısından tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde ise Marx'tan sonra Marksist Devlet tartışmalarını yürüten Lenin, Gramsci, Althusser, Miliband ve Poulantzas'ın güncel yorumları anlatılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEVLET TARTIŞMALARI

Bu bölümde devletin kavramsal gelişimine ve kavramın ifade ettiği anlamın geçmişten günümüze basit bir yapıdan karmaşık bir yapıya doğru gidişi ve giderek kapsayıcılığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1.1. DEVLET NEDİR?

Avrupa dilleri açısından *"devlet kelimesinin Fransızca karşılığı 'état', İngilizce karşılığı 'state', Almanca karşılığı 'staat', İtalyanca karşılığı 'stato' Portekizce ve İspanyolca karşılığı ise 'estado' olup hepsinin kökeni Latince Status"* anlamına gelen durum, hal veya vaziyettir (Harper, 2001).

Ancak Romalılar içinde yaşadıkları durumu anlatmak için status kelimesini kullanmamış bunun yerine somut anlatımda populus romanus, soyut anlatımda res publica deyimlerini tercih etmişlerdir. Yine de o dönemde kullanılan bu kelimeler bugün ki anlamda devleti tanımlamakta yetersiz kalmaktadır (Doehring, 2002: 22). 14. yy. Avrupa'sında Roma Hukukunun yeniden canlanmasıyla, bu Latince terim (status) soylular, rahipler gibi mülk sahiplerinin ve özellikle kralın özel durumunun yasaya uygunluğunu belirtmek için kullanılmıştır. Zamanla, devlet sosyal gurupları dikkate almak yerine sadece yasaları dikkate alır olmuş ve kendi egemenliğinin aracı olarak yasaları kullanmıştır (Skinner, 1989: 90).

Ortaçağda devleti ifade etmek için imperium (hükümranlık), regnum (krallık) gibi terimler kullanılmıştır. Bu terimlerin hepsi modern anlamda devlet kavramını karşılamaktan uzaktırlar (Gözler, 2007: 7; Şimşek, 2000: 1). Modern anlamda devlet kavramı, yeniçağda, Machiavelli tarafından kullanılmıştır (Öztürk, 2013: 199). Bu

filozof Yukarı İtalya'da 15. yy'da egemen olan prenslikleri inceleyerek bunların ilk modern devlet olarak nitelendirilebileceğini, çünkü bu prensliklerin ne halklar topluluğundan oluştuğunu, ne de kavim veya kentler biçiminde gözüktüğünü belirtmiştir (Doehring, 2002: 22, Ekinci, 1996: 3-4).

Sosyal bilimciler devleti temel olarak üç şekilde tanımlarlar. Bunlardan ilki devletin bir kurumlar bütünü olduğudur. Bu kurumlar devletin kendi kadrosu üzerine kuruludur. Bu kurum şiddet ve zorlama aracılığıyla çalışır. İkincisi, bu kurumların egemenlik sahalarının teritoryal yani bir toprak parçası üzerine kurulduğudur. Üçüncü olarak, devletin bu sınırlar içinde yönetimi kendi tekeline alması olarak açıklanmaktadır (Bolay, 1996: 84, Çuhadar, 2007a: 112, Hall ve Ikenberry: 2000: 11, Kapani, 1978: 15-6). Devlet, esas olarak gelişkin bir otoritedir. Zaman içerisinde bu özelliğiyle kurumsallaşmış ve tüm toplum üzerinde yetkin bir güç olmuştur (Şaylan, 1995: 22). Devlet bu özelliğini bir bakıma içerdiği kültür ve ifa ettiği çıkarların çeşitliliğiyle sağlamaktadır. Hakkında söylenen ve yazılan her şey devleti daha da gizemli hale getirmekte ve anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Gökçe, Gökçe, 2015: 3). Devleti sadece bir zor aracı olarak görmek ne kadar yanıltıcı ise kutsal bir otorite olarak kavramsallaştırmak da o denli yanıltıcıdır. Devletin incelenmesi halen sosyal bilimler alanındaki en sorunlu konulardan birini oluşturmaktadır. Devletin kapsamlı bir çözümlemesi yapılmadan sosyal olgu ve sorunlara sağlıklı çözümler bulmak mümkün değildir (Fukuyama, 2005: 42).

Hobbes, kapitalist toplumun doğuş koşullarında iktidar (devlet) ihtiyacını tanımlarken, 'insanın birbirinin kurdu olmasını önlemek' (2011: 101) olarak değerlendirir. Fakat bu kimilerine göre tersinden doğru bir saptamadır. Kapitalizm, insanı insanın kurdu yapmak için iktidarını kurar. Azami kâr ve birikim peşinde koşan, azgınlaştıran güç olan iktidara konduktan sonra, bu sınıf istismar için toplum ve doğa içinde geriye ne bırakabilir? diye sormaktadır. İktidarın kurumsal bir kimlik kazanmasıyla, yerleşik toplum düzeni pekişmiş ve modern devlet ortaya çıkmıştır. Böylece kural koyucu ve uygulayıcının kim olacağı sorunsalı üzerinden farklı devlet kuramları ortaya çıkmıştır (Saygılı, 2010: 63).

1.2. DEVLET KURAMLARI

Bu bölümde, günümüze kadar çeşitli düşünürlerce teorileri oluşturulan anarşist, liberal, muhafazakâr, faşist ve sosyal demokrat devlet kuramları ele alınıp incelenecektir.

1.2.1. Anarşist Devlet Kuramı

Anarşizm, değişik siyasi geleneklerden gelen ve birbirinden farklı düşünen takipçileri olsa da ayrı bir ideoloji olarak kabul edilmektedir. Anarşizmin en önemli ilkeleri; 'anti-devletçilik', 'doğal düzen', 'anti-klerikalizm[2]' ve 'ekonomik özgürlük' şeklinde sıralanmaktadır (Heywood, 2007: 236). Siyasal felsefe olarak anarşizme göre, hiyerarşik otorite (devlet, kilise, ataerkil yapı ya da ekonomik elitler) gereksizliği bir yana insanoğlunun kapasitesinin artmasına da bir engel oluşturmaktadır (Uğur, 2010: 136). Anarşistler genel olarak bireylerin işlerini yaratıcılık, birlikte çalışma ve karşılıklı saygı temelinde idare edebilme yeteneğine sahip olduklarına inanmaktadırlar. Onlara göre güç temelde zarar vericidir ve yetkililer kaçınılmaz olarak kendi çıkarları ile ilgilenirler. İktidardakiler, kendilerini seçenlerin iyiliğinden çok kendi güçlerini arttırmayı hedeflemektedirler (Highleyman, 1988). Anarşizm, gönüllü birliktelikler olarak görülen toplumla, baskıcı bir düzen projesi olarak devlet arasında net bir ayrım yapar. Buna göre toplum, içerisinde işbirliği, karşılıklı yardımlaşma, sempati, dayanışma, inisiyatif ve kendiliğindenlik gibi 'iyi' olan şeyleri bağrında barındırır (Çuhadar, 2007b: 80).

Devlet ise, nispeten yeni bir örgütlenme yapısıdır. Toplum, devlet ortaya çıkmadan önce de kendi kendini barışçı ve üretken bir şekilde gerçekleştiren dinamik bir oluşumdur. Bu yönüyle devletçi yaklaşımlar bir tarafa, liberallerdeki 'gece bekçisi' kadar bir devlete bile ihtiyaç olmadan toplum kendini barış ve huzur içerisinde yürütebilecek bir oluşumdur (Toku, 2005:331-2). Anarşist toplum kuramlarına bakıldığında, daha önce de değinildiği gibi, devletin zora dayalı ilişkilerinin yerine egemenlik ve tahakkümden arındırılmış, şiddetsiz bir toplum düzeninin oluşturulabileceği inancı var olagelmiştir. Bu inancın temelinde, insanın

[2] Kilisenin siyasette etkisinin olmasına karşı çıkmaktır.

doğal olarak sosyal olması ve dayanışmacı yapısı yatmaktadır (Cantzen, 2000: 86). Anarşistler devleti sadece kötü olarak görmezler aynı zamanda onu gereksiz de bulurlar. Anarşistler bu görüşlerini liberalizmin temel ilkesi olan sosyal sözleşme kuramını ters çevirerek açıklamaya çalışırlar (Bakır, 2008: 136).

Sosyal sözleşmeye göre devletin oluşturulma nedeni bireylerin bencil, açgözlü ve potansiyel olarak saldırgan olduğudur. Saldırgan bireyler arasında çıkabilecek mücadeleler, sadece güçlü bir devlet tarafından yapılacak engellemeler ile sosyal düzene dönüşebilmektedir (Aktan, 1995: 19; Ergül, 2016: 401). Bu iddiaların aksine Anarşist Godwin, bireylerin temelde rasyonel varlıklar olduğunu ve bireyleri adaletsizliğe, açgözlülüğe ve saldırganlığa iten nedenlerin de devletin ve birey doğasına aykırı kanunların yozlaştırıcılığı olduğunu belirtmektedir (Wenzer, 1995; Woodcock, 1996: 68). Başka bir ifadeyle devlet düzensizliği önlememekte bizzat ona neden olmaktadır (Heywood, 2007: 239). Nitekim benzer şekilde kimi anarşistler de, devletin bir sosyal sözleşme ürünü olduğu görüşüne tümüyle karşı çıkarak, devletin amacını toplumda bir sınıfı bir başka sınıfın hizmetinde çalıştırmak ve o sınıfın egemenliği altına sokmak şeklinde ifade etmekte ve devleti güçlünün güçsüzler üzerinde kurduğu egemenliğin bir aracı olarak nitelendirmektedir (Taner, 2013: 235; Aktan, 1999: 19).

Anarşist düşünür Rothbard, devleti yasadışı olmanın ötesinde ahlakdışı bir kurum olarak da görmektedir. Rothbard'a göre devlet halkın güvenliğini sağlama adı altında kişilerden zorla vergi alıp kendini finanse ederek ve böylece belli bir bölge üzerinde son kararı verme yetkinliğinin tekelini eline geçirerek kişisel hakları çiğnemektedir. Kişisel hakları çiğneyen devlet kesinlikle ortadan kaldırılmalıdır. Ona göre ahlaki açıdan hiç kimse devlet düzenine boyun eğmeye mecbur değildir ve devlet düzenini ortadan kaldırmaya yönelik yapılan her türlü hareket de yasaldır (Rothbard, 2004: 270; Aktan, 1999: 20-1). Bir başka anarşist kuramcı olan Bakunin, devletin ve onu oluşturan tüm askeri, hukuksal ve siyasal kurumların ortadan kaldırılmasının yanı sıra büyük ölçekli sanayinin ve kent modelinin doğal bir sonucu olan, işbölümünün, uzmanlaşmanın, merkezileşmenin ve hiyerarşinin bulunduğu her yerde kendini gösteren, yöneten ve yönetilen ayrımının her türlüsüne de karşıdır (Bakunin, 2006: 71). Bu nedenle Bakunin, merkezileşmiş devletin yerine yerinden

yönetim ilkesi çerçevesinde örgütlenmiş özgür komünleri koyarken, merkezileşmiş ve büyük ölçekli sanayi ve kent modelinin yerine de sınırlandırılmış üretim ve hizmet birimlerini önermektedir (Bakunin'den akt., Aksoy, 1994: 111-3). Bunun dışında anarşist toplumda nasıl bir ekonomik sistemin var olacağı sorusu anarşistlerce farklı yanıtlanmaktadır. Bir kısım anarşistler sermayenin tüm biçimlerinin ve piyasa ekonomisinin yıkılması gerektiğini savunurken, bir kısım ise piyasa ekonomisi içinde 'katılımcı demokrasi' ve 'işçi sahipliğini' geçerli kılan bir sistemi tercih etmektedirler (Kurtul, 2005). Diğer bazı anarşistler de çeşitli ekonomik sistemlerin birbirlerine hâkimiyet kurma eğilimine sahip olmadıkları sürece bir arada var olabileceğine inanmaktadırlar (Highleyman, 1988). Ayrıca anarşistler devlete karşı yaptıkları eleştirileri, otoritenin her türlüsünün kötü olması nedeniyle bir otorite olarak gördükleri örgütlenmiş dine de yapmaktadırlar. Üstelik anarşistler dini insanlara devlet otoritesine saygıyı öğrettiği için devletin ana dayanaklarından biri olarak görüp karşı çıkmaktadırlar (Şahin, 2015).

Anarşizmin ideolojik karakterini iki unsur bulanıklaştırmaktadır. İlk olarak anarşizm, açıklama ve analizden öte ahlaki bir iddia olduğu için, devlet sistemini analiz ederek, baskı ve zorlamanın nasıl ortadan kaldırılabileceğini çözümlemektense içgüdüsel olarak özgürlüğe ve özerkliğe yönelen bireylerin bu özelliklerini harekete geçirmek için uğraşmaktadır (Kropotkin, 2013: 52). İkinci olarak anarşizm, devlete karşı çıkma noktasında aynı düşünen fakat temelde rakip iki ideoloji olan sosyalizm ve liberalizm arasında bir ara noktadır ve bu iki ideolojiye göre tutarlılığı daha azdır. Bu nedenle anarşizm, liberal bireyciliğe benzediği için ultra-liberalizm ile aşırı sosyalist kolektivizme benzediği için ultra-sosyalizm gibi ikili karaktere sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Heywood, 2007: 235-6).

1.2.2. Liberal Devlet Kuramı

Avrupa'da "liberal" kavramının 14. Yüzyıldan itibaren farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Latince "liber" sözcüğü "özgür" olan halk kesimlerini ima etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, "liberal" terimi de yardımda bulunan, deyim yerindeyse eli açık insanlara atfen "cömert" anlamında kullanılmış olup,

zaman zaman "açık görüşlülüğü" ima eden bir kavram olarak da kullanılmıştır (Heywood, 2007: 41).

Siyasi anlamda liberalizmin devlet anlayışı hukukun üstünlüğü ve sınırlı devlet ilkesine dayanır. Hukukun hâkimiyeti ve sınırlı devlet, esasen bireysel özgürlüğün, serbest piyasa ekonomisinin, barışın, adaletin ve eşitliğin teminatı olarak ortaya çıkmıştır (Çaha, 2007: 16). Liberaller tarafından devlet, her türlü keyfi müdahaleye, baskıya ve anarşiye karşı düzeni temin etmek için oluşturulmuş devasa bir araç olarak görülmektedir. Klasik liberallerin devlete yönelik söylemleri, devletin birey haklarıyla sınırlandırılması ve yetkilerinin belirli kurallara bağlanmasıyla ilgili olmuştur (Yayla, 2002: 204). Devlet ancak bireylerin haklarını korumak için vardır ve bu hakların varlığı noktasında sınırlandırılmamış bir devlet liberaller tarafından meşru bir devlet olarak görülmez. Çünkü böyle bir devlet her zaman için otoriter ya da totaliter bir sisteme eğilimli haldedir. Bu sistemler ise siyasi iktidarın sınırlandırılamadığı, tam tersine özgürlüklerin sınırlandırıldığı ve piyasanın baskı altına alındığı dolayısıyla liberallerin hiçbir şekilde kabullenmedikleri sistemlerdir. Liberal gelenek içerisinde öncelikle Locke tarafından kuvvetler ayrılığı (yasama, yürütme ve yargı) olarak ortaya konan ve hemen hemen bütün liberaller tarafından vurgulanan hukukun hâkimiyeti ve devletin sınırlandırılması anlayışı liberal anayasal devlette vücut bulmuştur. Liberal Anayasacılık düşüncesinin temelini ise devlet iktidarının kullanımının belli hukuk kurallarına bağlanması, devletin temel işlevlerinin farklı organlar arasında paylaştırılması ve bütün bu hususların bağımsız mahkemelerin tesisi ile güvence altına alınması oluşturmaktadır (Erdoğan, 2000: 119). Böylece siyasi otorite "hukukun üstünlüğü" ilkesi gereği önceden belirlenmiş temel haklarla sınırlandırılmış olmaktadır. Kanun hakimiyeti ise bireye veya herhangi bir gruba yönelik olmamalı, herkese eşit olarak uygulanmalı, geçmişe yönelik olmamalı ve bütün kanunlar, hükümet dahil herkesi bağlamalıdır (Melnik, 1999: 195). Bu bağlamda liberaller önce anayasal daha sonra ise temsili demokrasiyi savunmuşlardır. Bir yandan devlet, koruyucu bir mekanizma olarak temin edilirken diğer yandan da güçler paylaştırılmış, faaliyetleri belirli kurallar ile çerçevelenmiştir. Bu şekilde bir taraftan bireylerin diğerlerine yönelik hak ihlallerine karşı caydırıcı, cezalandırıcı bir güç olarak devlet ortaya çıkarılırken diğer taraftan da devletin bireylere karşı olağan baskısı önlenmek istenmiştir. Bu durumu liberal gelenekte

önemli bir yere sahip olan Benjamin Constant "kişilere yasaklanmayan her şey müsaade edilmiş demektir, iktidarlar için ise, izin verilmemiş her şey yasaklanmıştır" (Göze, 2000: 249) şeklinde ifade etmiştir. Bu bağlamda liberal düşünürlerin her türlü merkeziyetçi yapıya, merkezi devlet anlayışına karşı olduklarına da değinmekte yarar vardır. Bu karşı oluş ise onları "adem-i merkeziyetçi" bir devlet anlayışına götürür. Diğer taraftan liberal düşüncede devlete ilişkin söylemler devletin nasıl oluşacağından çok onun nasıl işleyeceği üzerine kuruludur. Önemli olan devletin şekli değil işlevselliğidir. Demokrasi, iktidarın kim olduğunu ve kanunların nasıl yapıldığını önemserken liberalizm onun nasıl kullanıldığıyla ve kanunların içeriğiyle daha çok ilgilidir. Çünkü demokrasi yalnız başına kendisini korumaktan bile acizdir, bu onu kolaylıkla "çoğunluğun despotizmi"ne götürebilir. Dolayısıyla Norman Barry'e göre liberalizm için "hükümetin ne olduğu (anayasal krallık ya da demokrasi) sorusu, bu hükümeti bağlayan kuralların mahiyetinden daha az önemlidir" (Yayla, 2002: 206). O halde liberalizme göre özgürlük sağlandığı takdirde monarşinin de kabul edilebileceği sonucu çıkarılabilir.

Son olarak liberal düşünürler, devletin bir "ortak iyi" tasarlayıp bunu bütün topluma ya da toplumun bir kısmına empoze etmeye çalışmasına şiddetle karşı çıkarlar. Devlet hiçbir şekilde bir kesimi ayrıcalıklı hale getirecek ya da başka bir kesimi dezavantajlı hale düşürecek politikalar uygulayamaz. Onun varlık sebebi sadece sosyal düzeni ve dış güvenliği sağlamaktır. Diğer taraftan liberalizm iktisadi yaşamda devlet müdahalesini en aza indirmeyi tüm ekonomi içinde kamu sektörünün payını azaltmayı ve böylece iktisadi ilişkileri kendi yasalarına tabii kılmayı da öngörmektedir (Çetin, 2007: 61).

1.2.3. Muhafazakâr Devlet Kuramı

Muhafazakâr fikirler, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda gelişen, yerleşik düzeni yıkan Fransız devrimine, geleneksel tarım toplumunu kökten değiştiren ve durağanlık yerine gelişmeyi kural haline getiren sanayi devrimine, gelenek yerine aklı koyan ve temel felsefesi rasyonalizm olan aydınlanma hareketine (Yılmaz, 2001: 99) karşı tepkinin bir ürünüdür. Çıkış koşulları itibariyle muhafazakârlık 'ancien regime' (eski rejim) dönmeye yönelik bir eğilimi ifade etmekteydi (Heywood, 2007: 65).

Çünkü *"muhafazakârlar, mevcut sosyal, siyasal ve ekonomik sistemin ya da düzenin değerine ve mümkün olduğunca korunması gerektiğine inanırlar. Mevcut düzen, nesiller boyunca yaratılmış olan gelenekler ve kurumlar zamanın zorlu sınavlarından geçmiş ve kendini, doğruluğunu ve işlerliğini kanıtlamıştır. Bu anlamda meşrudur"* (Güler, 2008: 117). Muhafazakârlıkta toplum belirli bir tarihsel oluşumun ürünüdür. Bugün geçmişin ürünüdür, geçmişi bilmedikçe bugünü anlamak olanaksızdır (Akkaş, 2003: 243). Tarih dışı bir insan modelinden hareketle bugünün ekonomik, sosyal ve hukuksal düzenini açıklamak mümkün değildir.

Muhafazakârlığın bir siyasal doktrin ya da bir ideoloji mi yoksa farklı ideolojilerde açığa çıkan/farklı ideolojilere eklemlenen bir tavır alış ya da bir "ruh hali" mi olduğu tartışma konusudur. Muhafazakârlığın bir ideoloji olmaktan çok, "*bir kavrayış, geleneklere dayanan ruh hali olarak görülmesi*" (Willet'ten akt., Güler, 2008:120) gerektiğini savunan Willet, "*muhafazakârlığın siyasi teoriden ziyade siyasi pratikle oluştuğunu, muhafazakârların sahip olduğu farklı dünyaya bakıştan kaynaklanan siyasi ilkeleri bulunduğunu, ancak bunların siyasi pratikten doğduğunu ve bundan dolayı muhafazakârların tarihin yorumuna çok sık başvurduklarını belirtir*" (Willet'ten akt., Yılmaz, 2001: 98). Muhafazakârlığın Fransız devrimine yönelik bir tepkinin ürünü, siyasal bir tavır alış, siyasal bir ideoloji, 'verili' bir toplumdan ötekine geçişte konumları sarsılan birey, grup ve tepkisel tutumları (Çiğdem, 2006: 14) olarak çeşitli şekillerde tanımlanabileceği söylenebilir. Muhafazakârlığı değişime direnç gösteren bir ideoloji, ruh hali olarak kavramak yerine, toplumsal yapıyı, gelenekleri, bireylerin sosyal konumlarını sarsacak ani değişimler yerine, yerleşik toplumsal yapıyı ve bireylerin sosyal konumlarını sarsmayacak tedrici ve kısmi değişikliğin savunusu olarak görmek gerekmektedir (Erdoğan, 2004: 5; Çaha, 2004: 19). Ancak muhafazakârlıkta mevcut toplumsal, ekonomik, sosyal yapının gerekliliğine ve değerine inanıldığı için paradigmal kopuşlara değil, paradigma içi kısmi değişikliklere, diğer bir ifade ile mevcut paradigmayı sarsmayacak, mevcut paradigmanın güçlenmesine yardımcı olacak değişimlere müsaade edilmektedir. Muhafazakârlıkta değişim, *"muhafaza etmek için değişim"*dir (Türk, 2007:123).

1929 ekonomik buhranı sonrasında liberallerin büyük ölçüde terk ettikleri "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" söylemini benimseyenlere muhafazakâr olarak bakılmaktaydı (Uluç, 2014: 111). Bu dönemde klasik piyasa ekonomisinin en önemli savunucularından birisi olarak görülebilecek olan F. A. Von Hayek'in serbest piyasa ekonomisini meşrulaştırırken başvurduğu temel argüman, piyasa ekonomisinin diğer ekonomik sistemlere göre daha rasyonel olması değil, üzerinde kimsenin maksadı olmayan kendiliğinden bir sürecin ürünü olmasıdır (Hayek, 1995: 95). Piyasa ekonomisinin meşrulaştırılmasında başvurulan, kadim gelenek, tarihi deneyim, üzerinde kimsenin maksadı olmayan kendiliğinden süreç gibi argümanlar muhafazakârlığın insan ve insan doğasına yönelik güvensizliğinin birer yansımasıdır. Diğer bir deyişle, *"muhafazakârlıkta insan doğasına, köksüzlüğe, denenmemiş buluşlara yönelik bir güvensizlik söz konusuyken, tarihsel sürekliliğe ve geleneksel çerçeveye yönelik güven vardır"* (Güler, 2008: 118).

İkinci dünya savaşından sonra muhafazakârlık ve liberallerin aynı çizgiye geldiğine yönelik argümanlar olmakla beraber, bu argümanları savunanlar, liberalizmi statik, durağan bir ideoloji olarak görmekte ve muhafazakâr ve liberallerin serbest piyasanın meşrulaştırılmasında kullandıkları argümanlar arasındaki farklılıklara dikkat etmemektedirler (Yılmaz, 2001: 105). Liberalizm ve muhafazakârlık arasındaki benzerliklere vurgunun ihmal ettiği en önemli nokta, herhangi bir kavramın veya kurumun liberaller açısından değerli olabilmesi koşulu, özgürlük ve birey açısından engelleyici değil, özgürlüğe olanak tanıyıcı olmasıdır (Erdoğan, 1998: 58). Serbest piyasa özgürlüğe olanak tanıdığı ölçüde meşrudur. Bunun yanında, liberalizmde bireye, insan doğasına yönelik bir güven söz konusuyken; "muhafazakârlık, Hıristiyanlığın 'ilk günah' anlayışını benimser ve bu nedenle insanın doğuştan 'iyi' ve 'özgür' olmadığı kanısındadır" (Güler, 2008: 121). Bu bağlamıyla muhafazakârlık, bireyin özgürlük ya da serbestliğini engelleyen toplumsal koşulların, ahlaki değer ve ilkelerin varlığının gerekliliğine ve meşruluğuna inanmaktadır (Bakan ve Arpacı, 2012: 132).

Muhafazakârlıkta toplum, tek tek bireylerin toplamı değil, bireylerin toplamının ötesinde bir kavramdır. Muhafazakârlık toplumu bir organizma olarak kavramakta ve hiyerarşinin varlığının toplumsal hayatın devamı açısından gerekli

olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamıyla muhafazakârlar, liberalizm ve sosyalizmin eşitlik savunusunu paylaşmamaktadırlar (Güngörmez, 2013: 110). Toplum içindeki sınıf farklılıklarını ve bu farklılıklara saygı gösterilmesini istikrar açısından gerekli görmektedirler. Bu açıdan muhafazakârlık insanların birey olarak her türlü somut farklılıktan arındığı ve bu yüzden eşit olduğu fikrine karşı çıkmaktadır (Köker, 1998: 55).*"Beşeri mükemmel olmayışı"* savunan muhafazakârlığın, insan doğasına yönelik güvensizliği, insanın 'günaha' ve 'kötülüğe' meyilli olduğu anlayışı, güçlü devlet, aile, cemaat gibi otoriteleri gerekli kılmaktadır. Bu düşünce, 'yeni sağ'ın serbest piyasa savunusunun paradoksal olduğunun işaretidir (Heywood, 2006: 67). Yeni Sağ ekonomik anlamda klasik liberalizmin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışını savunurken, sosyal, siyasal ve ailevi alanda otoritenin ve disiplinin varlığına, bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına, örneğin göçmenlerin serbest hareketine, kürtaja, serbest cinsel ilişkiye, kadın, eşcinsel ve azınlıkların haklarının gelişmesine karşı çıkmaktadır (Özkazanç, 1997: 31). Yeni Sağ Avrupa'nın ekonomik alanda bütünleşmesinin güçlü savunuculuğunu yapmasına karşılık, siyasal, sosyal ve kültürel bütünleşmeye ve yeni ülkelerin Avrupa Birliği'ne dâhil olmasına muhaliftir (Yılmaz, 2005: 107).

Ekonomik alanda savunulan liberalleşmenin uzantısı olarak siyasal, sosyal, kültürel alanda yaşanan liberalleşmeye yönelik bir karşı koyuş yeni sağın en belirgin özelliğidir. Çünkü muhafazakârlık tarihsel ve toplumsal olanın yerine evrenselin ön plana çıkmasına tepki duymaktadır (Baltacı, 2004: 366). Muhafazakârlık, bireysel yaşamın vazgeçilmez bir bağlamı olarak dinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla muhafazakârlıkta toplumsal olanın bireysel olana önceliği vardır. Toplum kendisini meydana getiren ayrı kurumların ve geleneklerin belirlediği ayrı bir yaşamsallığa sahiptir. Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için kurumların ve geleneklerin birbirine bağlı işlevsel özellikleri olduğu savunulmaktadır (Köker, 1998: 56). Ailevi, kültürel ve sosyal alanlarda meydana gelebilecek olan kırılmaların toplumun yaşamsallığına zarar vereceği görüşü, ekonomik olanın 'buharlaştırdığı katı ilişkilerin', siyasal ve diğer otoriteler vasıtasıyla rayına sokulması görüşünü zorunlu olarak içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla ekonomik liberalizmin zorunlu sonucu olan katı ilişkilerin yumuşaması, 'uçuculaşmasına' paradoksal bir biçimde siyasal otoriteyi güçlendirerek karşı çıkılmaya çalışılmaktadır. Muhafazakârlık bu

haliyle radikal ve ani değişimlere direnen bir ideolojik içerik sergiler (Bakan ve Arpacı, 2012: 139).

1.2.4. Faşist Devlet Kuramı

Liberalizm, sosyalizm ve muhafazakârlık gibi ideolojiler 19. yüzyılda ortaya çıkarken, faşizm 20. yüzyıl ideolojisidir. Faşizmin belli başlı iki ifadesi, 1922-1943 yıllarındaki İtalya'da Mussolini'nin faşist diktatörlüğü ve 1933-1945 yıllarında Almanya'da Hitler'in Nazi diktatörlüğüdür (Heywood, 2006: 84).

Faşizm, her şeyden önce reaksiyoner bir ideolojidir (Örs, 2008: 493). Faşizm, Fransız devriminden bu yana Batı siyasi düşüncesine egemen olan, rasyonalizm, akıl, ilerleme, özgürlük ve eşitlik gibi değerlere karşı mücadele ederken, bu kavramların yerine liderlik, kahramanlık ve savaş gibi kavramları koymuştur (Yalçın, 2004: 9). 20. yüzyılda faşizmin egemen olduğu Almanya, İtalya ve İspanya gibi ülkelerde iktidarda bulunan siyasal partilerin programlarında ortak olan faşist ideolojinin temel kavramları kutsanmış devlet, özellikle genetik özelliklere referansla tanımlanan ulus, emperyalist yönelim, anti-Marksizm ve anti-liberalizmdir. Bu kutsama hali beraberinde "her şey devlet içindir, hiçbir şey devletin dışında değildir" gibi sloganik bir durum meydana getirmiştir (Yalçın, 2004: 16-7). Faşizm; ulusu, onu tarihsel rastlantılar sonucu oluşturan topluluklardan bağımsız, sonsuz bir gerçeklik biçiminde tanımaktadır (Aydın, 2000: 61). Falanj programında ulus, ırkın maddi ve manevi değerlerinin en üstün bileşimi, ülkenin, bireysel olsun, toplumsal olsun, gruplar olsun, sınıflar olsun, bütün bileşenlerinden son derece üstün, onlardan hiçbiriyle karşılaştırılamaz, bireyler, gruplar ve sınıfların tamamen ona bağımlı olduğu ana ilkedir (Bourderon, 1989: 15). Faşizm bu bağlamıyla ulusu, sonsuz, sarsılmaz ve parçalanamaz, bir amaç olarak görmektedir. Ulusal kanın saflığının korunması faşist partilerin programlarının ortak özelliğidir (Richman, 2004: 34). Programlarda dikkati çeken önemli bir benzerlik unsuru ise emperyalist yönelimdir. Faşistlere göre İtalya, Akdeniz'de Latin uygarlığının kalesiydi, topraksal yayılması da bu nedenle meşrulaştırılıp haklı gösterilmekteydi (Örs, 2008: 499). Falanjistlerin, imparatorluk kurma hayalleri vardı. İspanya'nın denizlerdeki ün ve zenginliğini yeniden arayacağını ve İspanya'yı İspanyol dünyanın manevi önderi olarak

görevlendirmekteydi (Bourderon, 1989: 16). Naziler ise ırksal ve kansal bir temelden hareket etmekteydiler. Alman topluluğunu büyük bir Almanya içinde bir araya getirmeyi tarihsel bir görev olarak görmekteydiler. Muzaffer ırksal geçmişin yeniden kurulması için ulusun bir şef etrafında birlik oluşturması ve şefe itaat edilmesi gerektiği savunulmaktaydı (Örs, 2008: 508). Faşist partilerin programlarında güçlü ve kutsanmış devlet en önemli ilkeyi oluşturmaktaydı. Devlet, her türlü özel çıkarın üstünde ulusal çıkarları dile getiren kutsal bir aygıt olarak tanımlanmaktaydı (Carocci, 1965: 35). Almanlar, yurttaş olmayan kimselerin (Yahudilerin), devlet yönetiminden uzaklaştırılmalarını istemekte ve ulusal devlet ile ırkçı devleti aynı kefeye koymaktaydı (Bourderon, 1989: 17).

Faşizm, devleti üretim araçlarına sahip olan sınıfın egemenlik aracı olarak gören Marksizm ile çelişik çıkarları herkesin yararına uzlaştırdığını söyleyen liberalizme karşılık devleti her türlü özel ve sınıfsal çıkarın üstünde görmekteydi (Can, 2009: 3). Faşizmin en güzel özetini *"Her şey devletin içinde, hiçbir şey devletin dışında"* (Yalçın, 2004: 16) cümlesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda faşizm, devlete birey ve toplum karşısında kutsallık atfederek, devleti yaşamın merkezine oturtmaktaydı.

Faşizm, birey ve topluma devlet karşısında hiçbir özerk alan bırakmayan totaliter bir ideolojidir. Totalitarizmin özü, totaliterlik öncesi toplumlarda birbirinden ayrı çalışan kısmi veya tam otonomiye sahip olan insan, cemiyet, gelenek, ideoloji, vicdan, eğitim ve çalışma gibi kurum ve değerleri, hiçbirine bağımsızlık tanımayan yeni siyasal sosyal bir birim içinde eritme çabasıdır (Çetin, 2002: 18). Kişi kişiliğini muhafaza ettikçe meydana getirilmek istenen bu yeni siyasi pota gerçekleşemez, devlet belirli normlara sadık kaldıkça yeni nizam içinde kaybolamaz, şahıslar, istenen ideolojiyi benimsemedikçe kurulmak istenen yeni birim içinde dağıtılamaz, vicdan, "kafa yıkama" usulleriyle mağlup olmadıkça totaliter görüş birliği sağlanamaz (Mardin, 1997:160). Faşizm gündelik hayata varana kadar hayatın her alanını kontrol altına almayı hedeflemektedir. Her şey devletin içinde hiçbir şey devletin dışında sözünün açıkça vurguladığı bu totaliter tasavvurdur. Hiçbir kurum, kişi ve grubun özerkliği veya görece özerkliği söz konusu olamaz (Yalçın, 2004: 16).

Bütün bunlarla birlikte ön plana çıkan bir diğer husus, emperyalist yayılma ve güçlü devletin mantıksal uzantısı güçlü bir ordudur. Tüm bunların mantıki sonucu olarak ortaya pasif değil saldırgan bir ordu çıkıyordu. Faşizm, sadece profesyonel ordudan oluşmuş bir askeri yapı değil, toplumun tamamının militaristleştiği ve askerleştiği bir siyasal ideolojidir. Toplumsal ahengi koruyan sadece profesyonel ordular değil, şefe ve düzene itaat eden gönüllü kullardır (Arendt, 1998: 213). Bourderon'a göre faşist partiler bir şeyden yana olmaktan önce kendini bir şeye karşıt olmakla tanımlamaktadır. Faşizm ve Nazizm arasındaki ideolojik birliğin nedeni ilkesel düzeyde zararlı kabul ettikleri bir teoriye kesin karşıtlıklarıdır. İdeolojik yazılarda ulusalcılık, çoğu kez enternasyonalizme ve sınıflar savaşına kesin bir karşıtlık temelinde anlam kazanmıştır. Faşist hareketlerin ortak ideolojik temelini anti-Marksizm oluşturuyordu. Harekete ivme kazandıran ve öğretinin oluşmasına yardımcı olan şey, ilkesel anti-Marksizmdir (1989: 18). Mussolini'nin 21 Haziran 1921 günü mecliste yapmış olduğu konuşmada Marksizm ortadan kaldırılması gereken en önemli gündem maddesiydi. Mussolini sosyalizme karşıtlığını şöyle izah etmiştir:

Sosyalleştirme, devletleştirme, kolektifleştirme girişimlerine bütün gücümüzle karşı çıkacağız. Bıktık, usandık devlet sosyalizminden. Ve sizin o doğruluk ve hele kaçınılmaz yazgı niteliğini yadsıdığımız doktrininizin tümüne karşı savaşımdan yani doktrinal savaşımdan da vazgeçmeyeceğiz. İki sınıfın varlığını yadsıyoruz, çünkü çok daha fazla sınıf var; tüm insanlık tarihinin ekonomik saptamalarla açıklanabileceğini kabul etmiyoruz. Sizin enternasyonalizminizi yadsıyoruz, çünkü yüksek sınıflar tarafından lüks bir metadır bu, oysa halk kendi doğduğu toprağa sıkı sıkıya bağlıdır (Mussolini, 2016: 104).

Hitler, söylenen bu sözlere istinaden, dünyanın en büyük liderleri arasına Mussolini'yi yerleştirmekteydi. Mussolini'yi bu dünyanın büyük adamları arasına koyacak olan şey, onun İtalya'yı Marksizmle paylaşmama, ama tersine onun yıkmak istediği yurdunu enternasyonalizmden koruma yolundaki kararlılığıdır (Togliatti, 1978: 96). Bu bakış açısına göre, kişinin değeri, yığın arasında belli olur ve böylece yıkıcı Marksizmin karşısında örgütleyici bir güç olarak davranır. Marksizm karşısında harekete geçirici, yani yığınların coşku ve tutkularını uyandırmaya özgü

hiçbir şey yoktu. Bu nedenle Bourderon'a göre, Marksizmin çekiciliğini elinden alacak yeterli bir gücü kendisinde bulan yeni bir öğreti tezgâhlamak zorunluydu:

Marksizme yöneltilen eleştiriler, çoğu kez hemen hemen aynı terimlerle ifade edilecek kadar benzer oldukları oranda, faşizm ve nazizmin birleşme noktası da buradaydı. Marksizmin iki büyük kusuru vardı: sınıflar savaşımı öğretisi ve enternasyonalist inanç. Enternasyonalizm, bireyi kendi toprağına öncelikli bağlılığından uzaklaştırıyor, bir topluluğun üyesi olma duygusunu parçalıyor, öyleyse ulusal yaşamın temellerini çökertiyordu. Toplumsal grupları kendi aralarında karşı karşıya getirmekle, sınıflar savaşımı öğretisi en güçlü hiyerarşik ilişkileri çürütüyor, bireysel yetenekleri sulandırıyor, en iyileri en kötüler düzeyine indiriyordu. Sınıflar savaşımı ilkece toplumu dağıtıyordu (1989: 39-41).

Faşizm ve kapitalizm arasındaki ilişkiye birçok kez dikkat çekilmiştir. Bertolt Brecht, faşizme karşı bir çağrı, faşizmi bir doğa zorunluluğu olarak doğuran toplumsal nedenlere dokunmazsa dürüstlükten uzaktır. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyetten vazgeçmeyen, faşizmden kurtulamayacak aksine ona gerek duyacaktır (1979: 13) demektedir. Brecht, faşizmin 1929 ekonomi krizine üretilmiş farklı bir çözüm olduğunu ima etmektedir.

Faşizm, liberal temel hak ve özgürlüklere, hukuk devleti, örgütlenme özgürlüğü gibi ilkelerine karşı çıkarken, eşitsiz ekonomik ilişkileri yeniden üreten, genelleşmiş meta üretim sistemine, diğer bir ifade ile kapitalist üretim ilişkilerine taraf olmuştur. Faşist ideologların, liberalizmin işçi sınıfının hareketini bastıramayıp, devletin gururunu ayaklar altına aldığına (Bourderon, 1989: 45) yönelik eleştirisinin hedefi, liberal siyasal felsefeyi mahkum etmektir. Faşizmin pratiğini temsil eden her üç oluşumun, özel mülkiyete nasıl baktıklarına kısaca değinmek konuyu aydınlatmak açısından faydalı olabilir (Reich, 2002: 183). Özel mülkiyet, Ulusal Faşist Parti ve Falanj tarafından son derece açık bir biçimde kabul edilmişti. Özel mülkiyet, bireysel, ailesel ve toplumsal işlevler görüyordu. Öte yandan G. Feder, nasyonal sosyalist hareketin özel mülkiyeti kendi ilkelerinden biri olarak kabul ettiğini ve onu devlet koruması altına aldığını vurguluyordu (Feder'den akt. Bourderon, 1989: 45). Faşist partilerin liberalizme eleştirisi ekonomik olarak benimsedikleri kapitalizmin sınıfsal çatışmalara sebebiyet vermesi değil, siyasal liberalizmin sınırlı devlet

anlayışının sınıf çatışmalarını ve anti-kapitalist Marksist hareketleri bastırmamasıdır (Örs, 2008: 516). Faşizmin kapitalizmin eşitsizlikçi doğasından kaynaklanan çatışmacı ilişkilerini, burjuva lehine zorla çözüme kavuşturma uğraşıdır. Ekonomik düzeyde Ulusal Faşist Parti ve Falanjlar tüm bireylerin girmesi gereken korporatist örgütler kurdularsa da, bu onların anti-kapitalist olduklarını göstermez. Kaldı ki korporatizm ve kapitalizm arasında aşılmaz çelişkiler söz konusu değildir (Lorenzo, 2004: 75). Diğer bir ifade ile faşizm, burjuvazinin 1929 ekonomik krizi ve işçi sınıfı hareketinin yükselişine karşı aldığı geçici ve irrasyonel bir önlemdir. Faşizmin geçici ve irrasyonel olmasının temel sebebi, her şeyi devlet içinde eritmeye çalışan bir ideolojinin uzun vadede özel mülkiyete ve burjuva çıkarlarına zarar verebilmesidir (İnaç ve Erdoğan, 2004: 65).

Tarihsel olarak bakıldığında burjuvazinin faşizmle mücadelesi 1929 ekonomik krizi ve işçi sınıfı hareketini engelleyecek ve özel mülkiyete zarar vermeyecek sosyal devlet politikalarının hayata geçirilmesinden sonradır. Faşizm kısa vadede burjuvazinin çıkarına hizmet etmişse de, uzun vadede her şeyi devlet içinde eritme anlayışı yüzünden, burjuvazi tarafından tasfiyesi kaçınılmazdır (Lorenzo, 2004: 76). Faşizm, genetik referanslarla tanımlanan ulusun, tarihi toprakları ele geçirmek ve muzaffer ırki geçmişi yeniden tesis etmek için güçlü bir devlet etrafında toplanması gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Buna rağmen, faşizmin temel kategorisi tüm bireylerin ve toplumun üstünde olan, bireylere kimlik dayatan, özel hayata varıncaya değin her alanı kontrol ve denetim altında tutan totaliter devlettir (Richman, 2004: 34). Faşizm, anti-liberal ve anti-Marksist bir ideoloji olmasına rağmen anti-kapitalist değildir. Aksine kapitalizmin bölüşüm bunalımına cevap olarak üretilmiş, siyasal özgürlüklerden yoksun bir ideolojidir (Bourderon, 1989: 20).

1.2.5. Sosyal Demokrat Devlet Kuramı

Sosyal demokrasi, 19. yy sonlarında, siyasal demokrasi içinde, emekçilerin sosyal ve ekonomik haklarının genişletilmesini hedef alan tüm savaşımları kapsayan bir öğretidir. Siyasal ve ideolojik bir kitle hareketi olan sosyal demokraside amaç, emekçilerle öteki sınıfların çıkarları arasında, demokratik özgürlükler ortamında,

siyasal ve ekonomik yapıyı değiştirerek hakkaniyet dengesi kurmaktır (Fincancı, 2016). Sosyal demokrasinin yukarıda belirtilen tanımı ve hedefine paralel olarak oluşum yıllarından bu yana hiç değişmeyen ve içeriği giderek zenginleşen temel niteliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Fincancı, 2016).

• Sınıfların çıkarı dengede olmalıdır. Emekçilerin çıkarı savunulurken diğer sınıfların hakları da göz ardı edilemez.

• Sınıflar arası çıkar dengesini en iyi sağlayacak ortam, siyasal haklarda eşitliğe dayalı demokratik ortamdır. Sosyal demokrasi, ırk, din, dil, cinsiyet ve servet farkı gözetilmesine karşıdır.

• Devletin ideolojisi olmamalıdır. Sosyal demokrasi, güçlü sınıfların ya da toplulukların çıkarını gözeten ve ideolojisini savunan siyasal ve hukuksal düzene, yani sınıfsal devlet yapılanmasına karşıdır.

• Devlet kurumları arasındaki hiyerarşik ilişkiler demokratik yapılanma ilkelerine göre düzenlenerek, yetkisini seçimden almayan devlet organlarının, seçimle oluşan devlet ya da halk kurumlarını yönetmesi kesinlikle engellenmelidir.

• Bireyler arasındaki bölüşüm adil olmalıdır. Sosyal demokrasi, mutlak eşitlikçi olmayıp her bireyin, ulusal üretime yeteneği ölçüsünde yaptığı katkıyla uyumlu bir pay alması gerektiğini savunmaktadır. Farklı yeteneklerin farklı ödüllendirilmesi hem yeteneği teşvik eder hem de hakkaniyetin gereğidir.

• Ekonomik yapı çoğulcu olmalıdır. Özel teşebbüsün yetişemediği pahalı teknolojiyi gerektiren yatırımları devlet üstlenmelidir.

Özgürlük, eşitlik ve dayanışma ilkeleri sosyal demokrasinin temel evrensel değerleridir. Bu değerler herkes ve her yer için geçerli olup, bir topluma ve ülkeye özgü değildir (Karakaş, 2007a). Sosyal demokrasiye göre özgür yaşamak insanların doğuştan elde ettikleri en temel hak olduğundan siyasetin ve toplumun görevi insanların özgürce yaşamaları ve kendilerini geliştirmeleri için gerekli koşulları sağlamaktır (Sallan Gül, 2004: 147). Sosyal demokrasinin hedefi, herkesin eşit ve genel oy hakkı, düşünce ve inanış özgürlüğü, düşünceleri açıklama ve örgütlenme

özgürlükleri gibi özgürlüklerden yararlanarak kendisini özgürce geliştirebileceği bir toplum yaratmaktır (Aktan, Özkıvrak, 2008: 39). Bununla birlikte özgürlüklerin kullanılmasında insanlar sosyal açıdan güvence içerisinde olmalıdırlar (Sallan Gül, 2004: 148).

Sosyal demokratlar özgürlüğün gerçekleşmesi için yaşam koşullarının herkes için eşit olmasını ve kapsamlı sosyal güvenceyi savunarak özgürlük, eşitlik ve dayanışmayı birbirinin tamamlayıcısı olarak görmektedirler. Özgürlükler kısıtlanmadan eşitlik ve dayanışma gerçekleştirilmelidir. Bu kuramda devlet, vatandaşlarının insanlık onuruna yaraşır şekilde yaşaması için gerekli zemini oluşturmakla yükümlüdür. Ayrıca devletin ve yönetimin şeffaf olması gerekmektedir. Vatandaşı denetleyen devlet değil, devleti denetleyen vatandaş olmalıdır. Bu denetim için ise, vatandaşın kendilerini ve toplumu ilgilendiren her konuda bilgi edinme hakkı olmalı ve bu haklar da güvence altına alınmalıdır (Karakaş, 2007b). Aktivist ve genişlemeci olan bu kuram, devletin görevini, toplumda ve ekonomide iyileşme sağlamak, siyasal demokrasiyi topluma yaymak ve eşitliği sağlamak amacıyla iktidarın yapısını ve paylaşımını kontrol etmek olarak tanımlarken demokrasiyi de bu çerçevede bürokratik olarak değerlendirmektedir (Kızıl, 2008: 114). Kuramda, devletin yapısının ve işleyişinin demokratik olması ve toplumsal sorumluluk taşıması savunularak, devletin sosyal ve demokratik niteliğini geliştirmeye çalışılmıştır (Kayalıdere ve Şahin, 2014: 61).

Sosyal demokrasiye ilk olarak kapitalistleşme ve sanayileşme sürecini gerçekleştiren Batı ülkelerinde rastlanmaktadır. Amaç, sanayi toplumunu dönüştürerek, özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplum kurmaktır. Sosyal demokratlar hiç bir zaman sanayileşme konusunda geç kalmış bir ülkenin sanayileşmiş ekonomilere yetişmesi gibi bir sorunla karşılaşmamış, bu sorunla ilgilenmemişlerdir (Bulut, 1999: 17). Sosyal demokraside hedef, sınıflar arasında gelirin dağılımını düzeltmektir. Sosyal demokrasinin ayırt edici özelliği ekonomide demokratikleşmeyi sağlamaktır. Bütün sosyal demokrat politikalar, gelir dağılımını daha düzgün hale getirmeye, fırsat eşitliğini gerçekleştirmeye, sosyal güvenlik kurumlarını yaymaya ve güçlendirmeye yönelmiştir (Akat, 1991: 52). Sosyal demokrasi yaklaşımı, birey çıkarına yönelik rekabetçi davranışın insan karakterinin evrensel özelliği olmadığını,

bunun kapitalist sisteme ait bir nitelik olduğunu savunarak, bireyin doğası itibariyle iyimser olduğunu belirtmektedir (Güriz, 1998: 21). Sosyal demokrasi işte bu bireyi devlete karşı koruyarak, her türlü devletçiliğin bireyi zayıflattığı ilkesinden yola çıkmaktadır. Sivil toplumcu olan sosyal demokrasi, merkeziyetçiliğe karşı olup âdemi-merkeziyetçi demokrasiyi savunmaktadır (Şenkal, 2005: 74). Bürokratik gücün azaltılarak sivil toplum kurumlarının ve seçimle gelen yönetimlerin onun yerini almasını talep etmekle birlikte, her toplumsal düzeyde, seçkinciliğe de karşı çıkmaktadır. Ekonomideki öncelik ise, sosyal refah devletinin kurulması yolu ile gelir dağılımını düşük gelirli sınıf ve kesimler lehine düzeltmektir (Akat, 1991: 13). Toplumun en çok desteğe ihtiyacı olan sınıf ve zümrelerine ulaşmanın en etkin yolu onlara iş ve istihdam olanağı sağlamaktır. Sosyal demokrat politikanın hedefi işsizliği azaltmaktır (Özdemir, 2005: 164). Ancak, istihdam seferberliği, işsizlik sorununu kısa sürede ve kökten halledemeyeceğinden iş bulamayan ya da işsiz kalan vatandaşların korunması için işsizlik sigortası uygulaması getirilmelidir (Buğra ve Keyder, 2005). Ayrıca, sosyal demokrat iktidarlar, düşük gelirli kesimlerin konut ve ulaşım gibi iki temel ihtiyacının karşılanmasını piyasa mekanizmasına bırakmazlar. Sosyal demokrasinin iktidarda olduğu tüm ülkelerde, bu iki temel kentsel ihtiyacın mutlaka kamu sübvansiyonu alarak üretildiği görülmektedir (Akat, 1991: 75).

Sosyal demokrasi sivil toplumun güçlenerek, devleti denetlemesini ve yönlendirmesini istemektedir. Sivil toplum, devletin dışındaki toplum olup, siyaset dışı, siyaset yapmayan halk örgütlenmeleri anlamı taşımamaktadır (Bulut, 2003: 178). Sivil toplumun temel amacı merkezi devlet otoritesinin toplumsal sivil yaşama müdahale yetkisini olabildiğince sınırlamaktır. Sosyal demokrasi için sendikalar güçlü sivil toplum örgütleridir ve bağımsız sendikalar olmadan demokrasinin korunması ve geliştirilmesi zordur (Akat, 1991: 78). Sosyal demokratlar, sermayeye karşı işçi ve diğer emekçilerin çıkarlarının savunulabilmesi için sendikalaşma özgürlüğünü, toplu sözleşme ve grev hakkını bir ön koşul olarak görmektedirler (Huber, 1970: 40). Günümüzde de son derece önemli olan bu haklar olmadan emekçilerin haklarını savunmaları mümkün değildir. Sosyal demokrat anlayışa göre hangi gerekçeyle olursa olsun bu haklar kısıtlanamaz (Karakaş, 2007b). Sosyal demokrasinin devlet anlayışı ile liberalizmin devlet anlayışı birbirinden farklıdır (Dağdemir, 1999: 28). Liberallerin teoride ve uygulamada devletin yalnızca iç/dış

güvenlik ve diplomasi ile ilgilenip, ekonomiye ve topluma karışmamasını savunan ifadelerine, sosyal demokratlar, ekonomik ve toplumsal ilişkileri vatandaşların özel konuları olarak gören bu devlet anlayışının aslında ortalığı ekonomik açıdan güçlülere bırakmak olacağı görüşünü savunarak karşı çıkmışlardır. Onlara göre devlet tüm toplumun çıkarına yönelik tarafsız olmalıdır. Sosyal demokrasi kuramında devlet kutsal olarak değerlendirilmez (Karakaş, 2007b).

İKİNCİ BÖLÜM

2. MARKSİST DEVLET YAPISI VE ÖRNEKLER

Bu bölümde, Marksizm ve devlet ilişkisi, Marx ve Engels'in bu konudaki çalışmaları, Sovyetler ve Çin örneklerinin sunmuş oldukları pratik ve bunun değerlendirmesi yapılacaktır.

2.1. MARKSİZM VE DEVLET

Marx, Kapital'in kapsam ve titizliğine uygun bir kapitalist devlet tahlili yapmamıştır. Marx'ın devlete dair çalışması, bir dizi parçalı ve sistemli olmayan felsefi yansıma, çağdaş tarih, gazete yazıları ve rastlantısal ifadeler içermektedir. Dolayısıyla Marx doğrudan devlet aygıtları, devlet iktidarı, sermaye birikimi ve toplumsal önkoşullar arasındaki ilişkilere nadiren odaklanmıştır. Fakat Engels, Lenin, Troçki ve Gramsci gibi diğer klasik Marksist teorisyenler için durum farklıdır (Jessop, 2008: 43, Poulantzas, 2004: 21).

Klasik kaynak olarak Marx ve Engels de devletle ilgili özel bir eser olmadığı görülmektedir. Buna karşın Marx'ın tarihle ilgili yazılarında, özellikle Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi (1943), Kutsal Aile (1844), Yahudi Sorunu (1844), Alman İdeolojisi (1845-46), Sınıf Mücadeleleri (1850), Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i (1852) ve Fransa İç Savaşı (1871) adlı kitaplarda, devlet konusunun önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ayrıca Felsefenin Sefaleti (1847), Bebel Mektubu (1875) ile Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi (1891) de, Marksist düşüncenin devletle ilgili yaklaşımına açıklık getiren yazılardan oluşmuştur. Engels ise, Anti-Dühring (1878), Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (1894) ve Konut Sorunu (1872) adlı yapıtlarında devleti konu edinmiştir.

Ancak yine de, bütün bu kaynak zenginliği içinde, Klasik Marksist devlet yaklaşımının bir bütünsellik hâlinde ortaya konabilmesi, tam da Marx'ın söylediği gibi, Marksist kuramın 'dik patikalarında tırmanmayı' gerektiren bir uğraştır (Marx, 2004: 29).

Marx başlangıçta modern devleti ekonomik üretim ya da yeniden-üretimde gerekli hiçbir rolü olmayan parazit bir kurum olarak görmüştür. Marx'ın görüşüne göre, modern devlet, sivil toplumun egoizminde kök salmış uzlaştırılamaz çatışmaların ifadesi iken demokratik devlet, devlet ve halkın gerçek birliği ile tanımlanmaktadır (Timuçin, 2005: 29).

Marx'a göre; "*Günümüze kadar bütün toplumların tarihi bir sınıf savaşları tarihidir. Hür insan ve köle, yani ezenler ve ezilenler sürekli bir zıtlık içinde, bazen açık, bazen gizli olarak, aralıksız bir savaş sürdürmüşlerdir. Öyle bir savaş ki, her seferinde, ya toplumun bir devrimle baştanbaşa değişmesiyle, ya da savaşan sınıfların birlikte mahvıyla sona ermektedir.* Marx'ın bu sözlerinden devletin, toplumun sınıflara bölünmesi ve çatışmasından doğduğu ortaya çıkmaktadır. Burada hür insan-köle, usta-çırak, senyörle-serf yani sömürenle sömürülen arasında sürekli bir çatışma, savaş hali bulunmaktadır. Bu sınıflara ayrılma sonucunda aralarındaki anlaşmazlıkları, haksızlıkları giderecek devlet ihtiyacı doğmuştur. Daha sonra bu devlet baskı aracı olmuştur. Ona göre*; modern hükümet, burjuva sınıfının müşterek işlerini yöneten bir heyetten başka bir şey değildir. Burjuvazinin, iktidarı ele geçirdiği her yerde feodal, patriyarkal ve şairane ilişkileri ayaklar altına aldı. İnsanı 'tabii üstlerine' bağlayan çeşitli karmaşık bağları merhametsizce kopardı ve insanla insan arasında çırılçıplak şahsi menfaatten, taş gibi hissiz 'peşin para hesabı'ından başka bir şey bırakmadı"* (Marx ve Engels, 1998: 44-7).

Marx'a göre *"insan doğal olarak gelişen toplum içerisinde kaldığı sürece, yani özel ve ortak çıkarlar arasında bir uçurum çıktığı sürece, dolayısıyla faaliyet isteğe bağlı olarak değil de doğal olarak bölündüğü sürece, insanın kendi amacı kendisine karşı çıkan yabancı bir güç haline gelir ve insanın onu kontrol etmesi gerekirken o insanı köleleştirir. Çünkü işbölümü ortaya çıkar çıkmaz her insan kendisine zorla yüklenen ve ondan kaçamayacağı özel ve başkalarını dışarıda bırakan bir faaliyet alanına sahip olur. Fakat komünist toplumda bu böyle değildir."*

Ona göre insanlar arasındaki eşitsizliği oluşturan unsurlar ortadan kaldırıldığında işçi sınıfı iktidarı ele geçirdikten ve üretim araçları toplumun eline geçtikten sonra baskı aracı olan devlet ortadan kalkacak her şeyin herkesin olduğu dönem ortaya çıkacaktır (Marx ve Engels, 1976: 40).

Marx, Komünist Manifesto'da belirttiği Sınıf Savaşımlarını, Alman İdeolojisinde devlet içindeki demokrasi, aristokrasi ve monarşi ya da oy hakkı gibi tartışmaların da özü olduğunu vurgular. Bu sınıf savaşının aldatıcı görünümünden öte değildir. Egemen sınıf kendi çıkarını toplum çıkarıyla özdeşleştirerek savunur oysa durum tam tersi niteliktedir (Marx ve Engels, 1976: 36). Marksist düşüncede devlet, zaten iç içe geçmiş bir dizi teorik ve pratik sorunu örtük ya da açık ilişkiler bağlamında kendinde barındıran dev bir sorunsal niteliğindedir (Callinicos, 1995: 151). Öte taraftan diğer bir gerçek de Marksizm'de, Engels'ten beri reddedilemez bir referans bunalımı yaşandığıdır. Marx ardılları, Engels de dâhil, kendi özgün yorumlarının ana kaynağı olarak her zaman Marx düşüncesini referans almışlardır. Bunu yaptıkları ölçüde, Marksizmi giderek daha köklü, daha bilimsel ve daha yaygın kılmakla birlikte, içinden çıkılmaz tartışmaların da tetikleyicisi olmak durumunda kalmışlardır; bazen Marx hiç de sorumlu tutulamayacağı çetrefilli tartışmaların içine çekilmiştir. Bu tartışmaların yoğunlaştığı kavramlardan biri ekonomizm ise, diğeri devletçilik'tir (Özinanır, 2013). Gerçekte bu iki kavramın, sanki bir kavram çifti imişler gibi birlikte anılması hiç de rastlantısal değildir. Marksist ortodoks kurama göre devlet, sınıflı toplumlarda egemen sınıfların alt sınıflar üzerindeki sömürüsünü meşrulaştıran, egemen sınıfın ideolojisini savunarak bu sınıfın çıkarını korumaya yarayan aygıt konumundadır (Şahin ve Balta, 2001: 192). Bu yaklaşım devleti, egemen ekonomik sınıfların basit bir hizmetkârı biçiminde görürken aşırı ekonomizm ile devleti bağdaştıran bir yargıyı doğurmuştur (Bottomore, 1993: 126).

Bu yaklaşıma karşılık olarak, Marksizm'de 1960'lardan sonra gelişen göreli özerklik görüşü, Marx'ın kapitalist devletin egemen sınıfın güdümünde olduğu ve bağımlı sınıf üzerinde bir sömürü aygıtı niteliği taşıdığı yaklaşımını eleştirmiş, devletin siyasal yapının bir ürünü olduğunu öne sürmüştür. Bir başka ifade ile devlet, egemen sınıfın değil, siyasal sistemin aracıdır, çünkü göreli özerktir, ama egemen sınıfın yararına çalışır (Şahin ve Balta, 2001: 193). Marksizmin devlete yüklediği

anlamı incelemeye geçmeden önce, Marx'ın asıl ele aldığı konunun devlet ve sivil toplum ilişkisi olduğunu belirtmek gerekir. Marx, modern devlet çözümlemesini devlet ve sivil toplum ayrımı üzerinden yapmış, bunu yaparken de işte o ünlü başaşağı etme durumunu kuramsallaştırmıştır (Yetiş, 2003: 40).

2.1.1. Marx ve Hegel

Marx, Hegel'de doruğa çıkan devletin belirleyiciliğinin yerine sivil toplumun belirleyiciliğini öne sürmüştür. Sivil topluma, temel yapıda yer veren Marx, sivil toplumu ekonomik ilişkiler alanına, devleti ise, üstyapısal alana taşımıştır. Marx bunun gerekçesini, devleti düzenleyen ve koşullandıran alanın sivil toplum olduğu olgusuna başvurarak açıklamıştır. Marx'ın devlet yaklaşımının can alıcı noktası tam burasıdır; nasıl olur da, Hegel'in "Tanrı'nın yeryüzündeki yürüyüşü" olarak tanımladığı yüce devlet, sivil toplum tarafından koşullandırılır ve düzenlenir? (Savran, 2003: 180).

Marx'a göre, aile ve burjuva-sivil toplum, devletin bölümlerini oluşturur, devletin yurttaşları, ailelerin ve burjuva-sivil toplumunun üyeleridir. Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nde, bu koşullandırmaya, Hegel'in 261. paragrafına yaptığı yorumla bir açıklama getirmiştir (Yetiş, 2003: 35):

"Gerçek İdea ya da Tin, kendi kavramının iki kavramsal alanı olan ve «sonluluğunu» oluşturan aile ve burjuva-sivil toplum olarak ikiye bölünür. Öyleyse devletin, aile ve burjuva-sivil toplum olarak ikiye bölünmesi «kavramsal», yani zorunludur, devletin özüne ilişkindir; aile ve burjuva-sivil toplum, devletin gerçek bölümlerini, istencin gerçek tinsel varoluşlarını, devletin varoluş biçimlerini oluşturur; devleti yapan aile ve burjuva-sivil toplumun ta kendileridir. Asıl onlar etkin öğeyi oluşturur" (Marx, 1997a: 16).

Marx, Hegel'in anladığı spekülatif idealist felsefeyi (hukuk felsefesini) tinsel gerçeklikten nesnel gerçekliğe çevirmiş ve Hegel'in ideanın görüngüsel görünüşü, yani yalnızca bir yansıması durumundaki aile ve burjuva-sivil toplumunu etkin bir düzeye yerleştirmiştir. Böylece bireylerin yığın olmaktan çıkışı ile başlayan aile, sivil toplum ve devlet arasındaki soyutlama gerçekleşecektir. Bu soyutlama, her şeyden

önce belirleyici olanın devlet değil, sivil toplum olduğuna işaret ederken, aynı zamanda politik toplumla sivil toplumun ayrışmasına da bir geçiş sağlamaktadır (Stace, 1976: 126). Elbette diğer taraftan Hegel'in yığın bireyi (kendi gereksinimleri peşindeki somut insan) ile modern dönemdeki yurttaş birey de birbirinden ayrışmıştır. Bu durum, modern bireyin kimliğindeki iki farklı evrene ait çelişkiyi ortaya çıkarmış, burjuva olarak somut birey yani bürger ile siyasal olarak yurttaş, yani citizen kavramları kesinlik kazanmıştır (Soykan, 2000: 53). Bu kavramsal farklılaşmada Marx, sistemin Hegel'de olduğu gibi üstyapıdan altyapıya doğru değil, altyapıdan üstyapıya doğru işlediğini savunur, yani bilinç alanlarının asıl temel tarafından düzenlendiğini söyler (Marx, 1978: 234). Marx'ın devlet ile ilgili düşünceleri *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (1842-43) adlı eserinde biraz daha *ayakları üzerinde dikilir.* Hegel -bilindiği üzere- *Hukuk Felsefesinin İlkeleri'*nde (1821) somut ve nesnel bir etik sistem yani soyut ve zorunlu ilkelerle, bu ilkelerin gerçekleştiği Devlet'in somut uğraklarını birlikte ele aldığı bir çalışma ortaya koyar (Ollman, 2006: 55). Bu bağlamda Devlet'in üç uğrağı olduğunu ifade eder. "Aile", devletin dolaysız uğrağıdır. Sivil toplum ya da burjuva toplumu, bireysel amaç ve çıkarların, özel yaşamın egemen olduğu ve devletin henüz zorunlu bir araç olarak var olduğu uğraktır. "Devlet" ise politik yaşamın organik birliğine sahip olan uğraktır (Lukacs, 1975: 424). Böylece Hegel, hem devletin geçici uğraklarını hem de tekil, özsel ve mutlak olan uğrağını belirlemiş olur. "Devlet" artık, özgürlüğün gerçekleştirilmesi ve ahlaki bütünlüğün sağlandığı gerçeklik (anayasal monarşi) olarak egemenliğin sahibidir (Kojeve, 2004: 205).

Marx'ın Hegel'e getirdiği ilk eleştiri, devletin nasıl olup da hem aile ve sivil toplumun çıkarlarını içerirken hem de bu uğrakların kendi içlerindeki ve kendi aralarındaki çıkar çatışmalarını uzlaştırabildiğidir. Bir başka ifade ile "dış zorunluluk" olarak devlet, yasaları aracılığıyla uyumsuzlukları, çatışmaları giderebilir ama bu dışsal zorunluluk, bireylerin zorunlu olarak yurttaşa (ahlaklı bireye) dönüşmesini sağlayamaz, bu durumun gerçekleşmesini teminat altına alamaz (Franco, 1999: 154). O halde Hegel bireylerin ya da devletin ödevleri ile kendi hakları arasında bir özdeşlik varsaymak zorundadır ki zaten bunu varsayabildiği için yurttaştan söz etmektedir. Oysa gerçek, böyle bir uzlaşının kurmacadan öte olmadığını göstermektedir (Bumin, 2001: 43).

Tecrübe, somut bireyler olarak yurttaşların, devletin somut yurttaşları olarak bireyler haline somut varoluşlarını yok saymadan ulaşamadıklarını göstermektedir. Eğer tek, özel ve mutlak olarak Devlet bu şekilde somutlaşmadan gerçeklik kazanıyorsa, Geist'ın kendini/özgürlüğünü gerçekleştirdiği organik bir politik toplum da ortaya çıkmamış olur. Marx'ın Hegel'in devlet anlayışına getirdiği bu eleştiri temel olarak iki noktadan beslenir. Birincisi Hegel'in özne ile yüklemin ya da gerçek insanlarla kavramların ters çevrildiği ve bu yüzden de, bu çevrilmenin ayakları üzerine oturtulması gerektiği gerçeği. İkincisi soyut amaçlar ile organik bütünlük arasında indirgeyici bir tutumun var olduğu gerçeği (Yenişehirlioğlu, 1985: 158). Doğal olarak Marx, Hegel tarafından ileri sürülen anayasal iktidarın ve güçler ayrımının nasıl gerçekleştiği, uluslararası hukukun içinde devletin konumunun ne olduğu tartışmasına da aynı eleştirel bağlam içinde devam eder. Hegel her devlette dar ve veya geniş anlamıyla bir anayasasının olması gerektiğini iddia eder. Anayasa devletin bir bütün olarak kavranmasını sağlar. Bu kavrayış geniş anlamda devletin bütün uğraklarını içsel olarak özümseyen ve organik politik birlik olarak kendini gerçekleştirmiş bir yasallığa, dar anlamda ise gerçek politik devletin yasallığının ne olduğuna karar vermeyi sağlar. Her iki anlamda da anayasa bir birliğe işaret eder. Bu yüzden Hegel anayasal bir devleti tartışmaktan çok, bu devletin yurttaşları ile devletin kendi kurumları arasındaki bütünleşmeye odaklanır. Bunu gerçekleştirecek olanın da anayasal monarşi olduğuna karar verir. Anayasal monarşi güçler ayrılığını savunuyor olmasına rağmen, liberal geleneğin aksine monark (son karar ve öznellik gücü), yürütme (özneli evrenselin kapsamına alma gücü) ve yasama (evrenseli belirleme gücü) güçlerini birbirinden tamamen ayırmaz, bu güçler arasında birbirine indirgenmeyen ilişkiler olduğunu varsayar. Çünkü Devlet tek, özsel ve mutlak olarak vardır, onun özellikleri olarak bu güçlerin ayrılığını savunmak, devleti parçalar. (Hegel, 2004: 42).

Ortaya çıkan bu tabloyu Marx, "devletin düşünceye göre" var olması olarak adlandırır. Yani Monark'ın karar ya da emri olarak devlet var olur ve aslında Devlet'in kendisine kadar olan bütün uğraklar, Monark ya da Kavram'ın kendisine ulaşmak için ileri sürülmüş özbelirlemelerden başka bir şey değildir. Burada iki soru yinelenir: Egemenlik kimin egemenliğidir, 1) halkın mı Monark'ın mı? 2) insanın mı Tanrı'nın mı? Marx'a göre anayasal monarşi her ne kadar Hegel için demokrasinin

gerçeğiyse de, içeriksiz bir siyasal yapı olarak anayasal monarşi bunu yapamaz. Demokrasi, somut olarak siyasal yapının şekillenmesini sağlar. Örneğin Ortaçağda olduğu gibi: "Ortaçağda halkın yaşamı ve devletin yaşamı özdeş yaşamlardır. Devletin gerçek ilkesi insandır fakat özgür olmayan insan. Öyleyse devlet özgürlüksüzlüğün demokrasisi, eksiksiz yabancılaşmadır" (Marx, 1997a: 44-5).

Bir adım daha ilerlendiğinde Hegel yürütme gücü olarak bürokrasiye, bürokrasinin maddi temeli olarak da korporasyonlara başvurur. Marx'a göre devlet, bu devlet yanılsamasından siyasal yanılsamaya geçmekten başka bir şey değildir. Yani bürokratik yapı, sonuna kadar bir "rahipler topluluğu"nu andırır (Marx, 1997a: 80). Çünkü "rahipler topluluğu" nasıl varoluşlarını kiliseye borçluysa, bürokratlar da varoluşlarını Monark'a borçlu olurlar. Monark'a bağlılığını en iyi yerine getirenler vaftiz edilirmişçesine bürokratik hiyerarşinin tepesine doğru tırmanırlar. Monark'ın keyfiyetinin bir parçası olan bürokrat, böylece aynı zamanda Hegel'in İdea'sından kendi varoluşunu yaratmış bir şey olur. O halde böyle bir toplumda sivil toplumun (burjuva toplumunun) bireyi bürokrat (yurttaş) olmak için çok fazla eğilim göstermeyebilir (Yılmaz, 2008: 157).

İşte Marx'a göre, Hegel burada gizemleştirmeye başvurur. Çünkü gerçek bir uzlaşıyı sağlayamamıştır. Hegel'in anayasal monarşisindeki organik siyasal bütünlüğün gerçekleşmesini sekteye uğratmamak için özel mülkiyetin Devlet açısından aşılmasına dair bazı sınırlamalar ve kavramlar geliştirmesi gerekir (Kılınç, 2010: 100). Hegel bunu yapar ve nasıl bürokrasi ile korporasyonlar aracılığıyla devletin organik bütünlüğüne dair bir çerçeve oluşturduysa, aynı şekilde meşruta[3] aracılığıyla da, özel mülkiyeti teminat altına alır. Özel mülkiyetin bu şekilde teminat altına alınmasını Marx, hem aileye hem de sivil topluma karşı siyasal bir baskılama ve engellemeye yol açtığı için, hem de Devlet'i özel mülkiyetin bağımsız bir istencine terk ettiği için eleştirir. Çünkü bu da bir başka açıdan yeniden organik siyasal bütünlüğü ve ahlaklılığın en yüksek biçimini baskılamaya yol açmış olur (Demir ve Öztogay, 2010: 117).

[3] Meşruta: Başkalarına satılmamak üzere bir kişi ya da kuruma verilen mülk.

Özetle, Marx'a göre Hegel'in devlet ve hukuk anlayışının temel sorunu onun maddi hayatı, somut insanı ve demokrasiyi Geist'ın yaşamı, soyut yurttaş ve anayasal monarşi idealizasyonu ile yer değiştirmesinden kaynaklanır. Bu yer değiştirme ya da bilindik adıyla "tersine çevirme" konusu, genç-Hegelcilerin de gündemindedir. Fakat yine de Hegel'in diyalektiğinin ya da ontolojisinin bütünleyici yapısı onları gerçek yaşantı ile felsefi düşünüş arasında bağ kurarken, Hegel gibi hareket etmelerini/düşünmelerini engellemez (Smith, 1986: 127).

2.1.2. Marx'ın Devlet Düşüncesinde Sivil Toplum

Bilinç alanlarının temel alan tarafından düzenlenmesi düşüncesi, Marx'ın devlet-toplum ve birey ilişkilerinde yeni görüşler oluşturmasına yol açmıştır. "Marx'ın sivil toplum eleştirisinin köktenci niteliği, ifadesini, farklı bireysellik biçimlerinin tarihsel olarak belirlenmiş biçimler olduğu anlayışında bulur" (Savran, 2003: 183). Bu anlamda Marx, sivil toplum/devlet çözümlemesi üzerinden bireyin kendi olgusunun sosyolojik, bireysellik koşullarının da siyasal analizini gerçekleştirir. Marx'ın bu çabası, bir özgürlük sorunu olarak doğmuş olmakla birlikte, bireyin içsel özgürlüğünün ötesinde edimsel özgürleşim alanı olarak, hukukî hakların belirlenmesine ve yurttaşlık kimliğinin yerleşmesine yol açmıştır (Doğan, 2009: 171). Burada Marx'ın bütün kırılmalara, yarılmalara karşın tarihi bir bütünsel çizgi içinde, doğal toplumdan burjuva toplumuna, burjuva toplumundan proletarya ile yüzleşen çoğulcu sivil topluma, çoğulcu sivil toplumdan da sosyal hukuk toplumuna geçişin koşullarını gözler önüne serdiği görülmektedir. Marx, modern tarih boyunca burjuva ve proletarya olmak üzere iki toplum modeli bulunduğunu söyler. Bu da modern tarihin yönünün üretim ilişkileri ve emek süreci üzerinden belirlendiğini gösterir (Marx ve Engels, 1998: 44). Marx'ın sivil topluma yönelik eleştirisi, 'emeğe en temel ontolojik kategori olma özelliğini tanıması' açısından farklıdır (Savran, 2003: 183). Bu nedenle Marx'ın sivil toplum çözümlemesi, emek ilişkileri bağlamında, sanayi toplumunun çözümlemesini sunar. Marx, ilerlemeci tarih anlayışına dayandırdığı tarihi aşma biçimlerinde, feodal toplumdan sanayi toplumuna dönüşümün anahtar uğrağını sivil toplum içinde bulur. Marx, sivil toplumu burjuva niteliği açısından ekonomi ile sınırlandırmayıp, bütün bir insanî ilişkilerin gerçekleştiği alan olarak öne çıkarırken, devleti düzenleyen ve belirleyen

formülasyonu da sivil toplum alanı içinde bulmuştur (Çaha, 1996: 199). Peki, sivil toplum devleti nasıl düzenlemektedir? Her şeyden önce Marx'ın özgün yaklaşımında sivillik olgusunun kökeni, kapitalizm öncesi feodal döneme aittir, Marx bu dönemi Ortaçağ olarak vurgular, eski bir geçmişe sahip olsa da, sivil toplum hiçbir zaman devlet karşısında özerk bir konuma gelmemiştir. Sivil toplumun devlet karşısında özerk bir niteliğe kavuşması, modern dönemin burjuva-sivil toplumu ile gerçekleşmiştir. Öyleyse bu verili bir özerkliktir ve burjuva toplumuna özerklik hakkını veren asıl olgu ise, mülkiyet sahipliğidir; dolayısıyla kapitalizmin tam da Avrupa'nın devrimler sürecinde siyaset alanı içinde giriştiği baş döndürücü yükselişidir (Erdoğan, 1998: 221).

Marx, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"da, kapitalizmin yükseliş sürecinin belirleyiciliğinin öne çıkmasını, toplumun üretim biçiminde ve emeğin niteliğinde yaşanan değişime bağlar. Marx, hukukî ve siyasî dönüşümleri de, bu doğrultuda üstyapısal bir meşruiyet zemini olarak görür (Marx, 1970: 45).

"Sivil toplum, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşaması içerisinde, bireylerin maddi karşılıklı ilişkilerinin hepsini birden kucaklar. Sivil toplum, bir aşamanın ticari ve sınai yaşamının tümünü birden kucaklar ve bu bakımdan da her ne kadar dışarıda ulus-topluluğu olarak kendini olurlamak ve içerde devlet olarak örgütlenmek zorundaysa da, devleti ve ulusu aşar. Sivil toplum terimi, 18. yüzyılda, mülkiyet ilişkileri, ilkçağ ile ortaçağ ortaklaşalığından kurtulur kurtulmaz ortaya çıktı. Sivil toplum, sivil toplum olarak ancak burjuvazi ile gelişir; böyle olmakla birlikte, üretim ve karşılıklı ilişkinin doğrudan sonucu olan ve her zaman devletin ve ayrıca idealist üst yapının temelini oluşturan toplumsal örgütlenme de her zaman aynı adla belirtilmiştir"(Marx ve Engels, 1976: 114).

Marx'a göre, tarihsel dönüşümde sivil toplumun belirleyiciliği, ekonominin belirleyiciliğinin bir yansımasından ibarettir. Ancak Marx, ekonomiyi mal ve hizmet üretimi ile sınırlayarak dar anlamda kullanmaz, ekonominin materyalist tarih anlayışını ifade eden bir ilişkiler örüntüsü olduğunu savunur. "Alman İdeolojisi"nde, bu ilişkiler örüntüsü materyalist tarih anlayışı bağlamında şöyle özetlenmektedir:

"Bu tarih anlayışı, gerçek üretim sürecinin, yaşamın dolaysız maddi üretiminden başlayarak açıklanmasına ve bu üretim tarzına bağlı, onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişki biçimlerinin, yani değişik aşamalardaki sivil toplumun, bütün tarihin temeli olarak kavranmasına; onun Devlet halindeki eylemi içinde gösterilmesine, bütün değişik teorik ürünlerinin ve bilinç, din, felsefe, etik vb. biçimlerinin açıklanmasına, bunların kökenlerinin ve gelişmelerinin bu temelde ele alınmasına dayanır; bu da doğal olarak, işi bütünlüğü içinde göstermeye ve değişik yönlerinin karşılıklı etkisini incelemeye olanak verir" (Marx, 1999: 67-8).

Bu çerçevede Yahudi Sorunu Üzerine (1844) adlı çalışmasında, Marx'ın yine ısrarla üzerinde durduğu konu, insanlığın kurtuluşunun yalnızca dinsel ve siyasal koşullara bağlı olmadığı, bu koşullarla birlikte ekonomik koşulların ve bunu tamamlayan toplumsal koşulların iyileştirilmesinin zorunlu olduğudur. Dikkati çekmek istediği asıl sorun, siyasal özgürleşmenin insanî özgürleşmeyi sağlayacak bir güce dönüşemeyeceği gerçeğidir (Marx, 1997b: 18). Marx'a göre, herkesin herkesle savaştığı bir bellum omnium contra omnes[4] durumundaki sivil toplumun, insanî özgürleşmeyi sağlaması, sadece siyasî kazanımlarla gerçekleşemez. Sonuçta oy hakkı, medenî hukuk vb. siyasal haklar, insanî özgürlüğe açılan bir yol olabilir (Marx, 1997b: 20). Öte taraftan Marx'a göre, bir toplumda güçlerin ayrılması, toplumdaki işin ve işlevsellik biçimlerinin ayrışmasına da yol açar. Bu ayrışma, teknik işbölümünün üzerinde yer alarak, onu değişikliğe uğratan ve dönüştüren toplumsal işbölümünü ifade etmektedir (Göymen, 2007: 6). Marx'ın düşüncesinde insanî özgürlük ve birlik ancak, "bireysel, toplumsal, ekonomik ve siyasal arasındaki ayrılma ve çözülmeden sonra gerçekleşecektir. Bu anlamda insanî birlik, toplumsalın, devrimci eylemle dönüşüme uğratılan toplumsal ilişkileri çerçevesinde kurulacaktır. Siyaseti kapsayıp içine aldığı gibi, ekonomiyi organize edecek, bu da bireyin, hiçbir kısıtlama olmadan yeni temeller üzerinde kendisini kurmasını olanaklı kılacaktır" (Lefebvre, 1976: 140).

Ama bunun olanaklı olması için, sivil toplumun materyalizminin tamamlanması, bu anlamda tarihi sürecin olgunlaşması gerekir. Böylece, devletin

[4] Bellum omnium contra omnes: Herkesin herkesle savaşı. Hobbes'un Leviathan adlı eserinde insan doğasını tasvir amacıyla kullanılmıştır.

idealizmi tamamlanmış olur ve bu karşılıklılık, bireyin özgürlüğünün güvencesi olabilir. Bunu da Marx, Yahudilik ile modern dünyanın özgürleşme edimi arasındaki ilişki ile açıklar ve bu ilişkinin de, zorunlu olarak Yahudiliğin özel konumundan kaynaklandığını söyler. *"Bu yalıtık bir olgu değildir. Yahudi kendini Yahudi tarzında özgürleştirmiştir; yalnızca parasal güç elde ettiği için değil, ama onunla ve ondan ayrı olarak da, para «dünya gücü» haline geldiği ve pratik Yahudi tini, Hıristiyan halkların pratik tini haline geldiği için, Yahudiler, Hıristiyanlar Yahudilere dönüştüğü ölçüde kendilerini özgürleştirmiş oldular"* (Marx, 1997b: 46)

Marx'ın amacı, yüzeysel bir okuma ile anlaşılacak olan, din ve insan ilişkisini sorgulama değildir. Marx, Avrupa toplumunun kültürel çoğulculuğunun siyasal süreçlere yansımasını çözümlemektedir. Marx'ta sivil toplum, bir özgürlükler alanı biçiminde kendini gerçekleştirirken, toplumsal formasyonu da, üretim süreci üzerinden değişime uğratma iradesini kullanır. Bu da Marx'ı, tarihin düzenleyicisinin ekonomi olduğu görüşüne götürür, din ya da ırk değil (Buğra, 1989: 30). Tarihsel aşamaları kuşatan bir kategori olarak sivil toplum, burjuvazi ile gerçekleşmiştir ve kapitalizm ne kadar gelişirse, sivil toplum da buna koşut bir gelişim gösterecektir. Bu sivil toplumun, üretim alanı ile olan sıkı ilişkisini açıklamaktadır. Sivil toplumun kök saldığı alan ekonomik alandır. Sivil toplum, ekonomik alana üretim ilişkileri ile siyasal alana ise "diyalektik karşılıklılık" bağı ile bağlıdır. Siyasal alanı oluşturan devlet kertesi, sivil toplum üzerinde yükselmektedir. Karşılıklı ilişkiler göz önüne alındığında, sivil toplum devleti oluşturan alan olduğu gibi, tarihin itici gücü durumundaki sınıfların ve sınıflararası savaşımın da alanı olduğu açıktır (Savran, 2003: 193).

Marx'a göre, sivil toplumu ilgilendiren karşılıklı ilişkiler yanında, bireysel ve toplumsal edimler, hukuka bağlılığı gerekli kılar; yani toplumsal ilişkilerin bütünü hukuk aracılığıyla oluşur. *"Bireylerarası bağlar, meta piyasasında, özel mülkiyet hakkı biçiminde ortaya çıkarlar; bireyler ile soyut topluluk arasındaki bağlar ise, siyasal haklar biçimi altında, bireylerin devletle ilişkilerini ifade ederler"* (Savran, 2003: 195). Ancak hukukun sağladığı olanağa karşın, yine de, yapısal kerteye sivil toplumun yerleşmesi ile gerçekleşen üstyapısal ilişkilerin (din, hukuk, ahlâk, siyaset, felsefe, sanat, kültür vb.) konumu sorunludur. Marksizmin her zaman yüzleşmek

zorunda kaldığı bir sorun olarak, politik toplum olan devletin yer aldığı üstyapının konumu, yani üstyapının epifenomenel (gölgegörüngüsel) bir yanılsama mı olduğu, yoksa kendi içinde bir gerçekliğinin mi bulunduğu tartışmalıdır (Füredi, 2001: 225).

Bu tartışmalar Marx'tan sonraki dönemde de sürdürülmüştür. Devletin, sivil toplumun dolaysız bir yansımasının mı, kendi gerçekliğinin mi ifadesi olduğu incelemeleri, Gramsci, Althusser ve Poulantzas'ın çalışmalarında yetkin bir düzeye ulaşır. Marx ve Engels metinlerinden, devlet ve sivil toplumun varlık nedenleriyle birlikte, bu iki yapı arasındaki ilişkiyi ortaya seren Bob Jessop, klasik metinlerdeki farklı tanımlar üzerinden giderek, ortak bir devlet yorumuna ulaşmıştır. Burada Jessop'ın incelemesini maddeleştirerek toparlayacak olursak; Marx-Engels metinlerinde devlet, (1) ekonomik üretim ya da yeniden üretim sürecinde, hiçbir temel rol oynamayan parazit bir kurumdur; (2) ekonomik yapıya dayalı bir üstyapı kurumudur ve ekonomik temelin pasif bir gölgegörüngüsü (epiphenomena) niteliğindedir; (3) *toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bir güç* biçiminde olsa da, düzen sağlayıcı işlevi icra etmesinden dolayı, verili bir toplumda tutunum (cohesion) etmeni olarak varlığını sürdürür; (4) Fransa'da Louis Bonaparte döneminde olduğu ya da Almanya'da Bismarck yönetimindeki rejimde gerçekleştiği gibi, göreli özerklik olarak adlandırılan durumun uç bir ifadesi olarak, zümre yönetiminin aracı niteliğinde öne çıkmıştır; (5) tüm burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir komite'den başka bir anlam taşımadığı için, sınıf egemenliğinin aracına dönüşmüştür; (6) kurumlar seti olarak, işbölümündeki belirli bir evrede gelişen kamusal güç (şiddet tekeli) görünümündedir, bu niteliğiyle gentilice toplumun bilmediği hapishaneler ve her türlü ceza kurumlarının yanında, idare ve baskı alanında uzmanlaşmış yönetici sınıfın doğuşu ile ilişkilidir; (7) politik temsil biçimlerinin ve sınıfsal güçlerin dengesini görece sağlayan siyasal egemenlik biçimidir (Jessop, 1978: 40-8; Jessop, 1982: 14-28; Yılmaz, 2002: 15-25).

Marx'ın işaret ettiği ve siyaset bilimcilerinin de hemfikir olduğu gibi, devletin merkezîleşmesi devletin gücünün artmasına neden olmuş; ama aynı zamanda bu gücün, yani egemenliğin sınırlanmasına yol açmıştır. Marx, mutlakıyetçi devletten hukuk devletine geçiş koşullarını analiz ederken, devlet tipleri ile devlet biçimlerini

birbirinden ayırmıştır (Marx, 2004: 698). Marx'ta, "devlet tipi, devleti kullanan sınıfa göre belirlenirken, devlet organlarının ve idaresinin organizasyonu ise devletin biçimini belirler" (Göze, 2000: 286).

Bilindiği gibi, Marx, tarihte üç tip sömürü devleti ve toplum modeli bulunduğunu ileri sürmüştür: Bunlar kölelik devleti ve köleci toplum modeli, feodal devlet ve feodal toplum modeli ile kapitalist burjuva devleti ve kapitalist toplum modelidir. Marx, önemli bir ayrıntıya daha değinir, "aynı tip devlet, tarihte değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır ve çıkabilir; örneğin kölelik devleti Mısır'da despotizm, Yunan'da ise demokrasi biçiminde belirmiştir" (Göze, 2000: 287).

Marx, bu ayrımın nedenlerini ekonominin farklı niteliği ile ilişkilendirir. Özellikle Kapital'in birinci cildinde (2004), bu farklılığın iktisadî sonuçlarını analiz eder, yine Alman İdeolojisi (1999) siyasal erkin oluşmasında ve devletin biçimlenmesinde üretim tarzının belirleyici rolünü açıklayan bir başka yapıttır. Aslında Marx ve Engels'in hemen hemen bütün çalışmaları, diyalektik tarihsel maddecilik bağlamında, devlet kuramını bilimin önüne çıkaracak olan tanıt ve sorunsallarla doludur. Örneğin Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) ve Avrupa feodal üretim tarzı (AFÜT) incelemeleri de, yine Marx'ın toplum ve devlet çözümlemesinde başvurduğu evrim çizgisi üzerinden açıklanmıştır (Sencer, 1969: 76). Marx, kendinden sonraki Marksist kuramcıların, izleyeceği tarihe uzanan bir yol haritası, hatta bir "uygarlıklar soyağacı" anlayışı bırakmıştır. Batı ve Doğu uygarlığının evrim çizgisi olarak nitelendirilen bu yaklaşım aynı zamanda, devletle birlikte toplumun sınıflara bölünmesini çözümlemekte ve bir sınıf tarihi sunmaktadır (Öngen, 2002: 11). Marx, sınıf çözümlemelerinde Hegelci düşüncenin tersine, insanın özünün siyasal değil, toplumsal olduğunu ve eninde sonunda toplumsal ilişkilerin öz çıkarlar doğrultusunda toplumsal çatışmalara yol açarak, devlet güçlerinin teslimiyetinin gelip çatacağını söyler (Öngen, 2002: 14).

Devlet, muazzam bir güçler toplamı -organizasyonel, ideolojik, yani hegemonik zorlayıcı ve siyasal karar alma merci- olarak, sivil toplumun üzerinde yükselirken, kendi özel çıkarlarına ve toplumsal dayanaklarına yaslanır. Güçler ayrımını, toplumsal iş bölümüne benzeten Marx, bir Toplumsal Devrim beklentisinin, burjuva devletini yıkıcı rolünün kaçınılmaz biçimde, ama tarih kendi

olgunluğuna ulaştığı zaman gerçekleşeceğini ileri sürer. Bu da, Marksist devlet kuramının belki en radikal görüşü olan, devletin sönümlenmesi aşamasının bir gün geleceğinin bir işaretidir; yani tarih bu aşamaya geldiğinde, koşullar olgunlaştığında, devlet giderek sönecektir. Devletin kendiliğinden ortadan kalkacağı son aşamadan önce, Proletarya Diktatörlüğü Devleti bir süreliğine hüküm sürecektir. Marx'ta, "Proleterya Diktatörlüğü, devlet tipi olarak yeni bir model ya da sınıf hükümeti biçimi değildir; kısaca "Proleter Devlet" anlamındadır" (Somer, 1996: 37).

Toplumsal Devrim, klasik Marksizm'e göre özgül bir tarihsel uğrak olan kapitalizmin aşılmasını, kapitalist devletin ortadan kalkmasını ve sonuçta devletin sönümlenmesini sağlayacak yoldur. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için sivil toplumun kendi tarihî varoluşunu gerçekleştirmiş olması gerekir. Bu da, sivil toplumun siyasal varoluşa ulaşması ile mümkündür (Marx, 1970: 7). Marx, sivil toplum için böyle bir siyasal varoluşun koşullarını, sınırlandırılmamış gerçek anlamda genel oy hakkı içeren bir seçime bağlar (Boratav, 1991: 54). Yetiş'e göre, "Marx'ın son derece ilginç kuramsal sonuçlar doğuran bu uslamlaması, sivil toplumun diyalektik bir biçimde nasıl siyasal varoluş kazanacağına işaret etmektedir ki; bu durumda, sivil toplumun diyalektiği, ancak siyasal devletin diyalektiği ile anlamlandırılabilir" (2003: 53). Gerçekten de devlet, Marksist düşüncede birincil önemi bulunan bir kavramdır. Çünkü Marksistler devleti, tüm diğer niteliklerinin ötesinde, işlevi sınıf egemenliğini ve sömürüsünü sürdürüp savunmak olan asıl kurum olarak görürler. Bu klasik Marksist görüş de, Marx ve Engels'in Komünist Manifesto'daki ünlü formülasyonunda açıkça ifade edilmiştir: *"Modern devletin yürütme gücü, bütün burjuvazinin ortak işlerini idare eden komiteden başka bir şey değildir."* (1998: 34).

Daha önce de vurgulandığı gibi, Marx'ın tam anlamıyla sistematik bir devlet çözümlemesine girişmekten kaçındığı bilinmektedir. Ayrıca Marx dışında Engels de, bağımsız yazılarının birçoğunda devlet kavramını yine parçalı olarak incelemiştir. Buna karşın "Lenin'in ünlü eserlerinden biri olan ve Bolşevik Devrimi'nin hemen öncesinde yazılan "Devlet ve Devrim" kitabı, Marksist devlet kuramının yeniden ifadelendirilmesi olarak" büyük önem taşımaktadır (Marksist Düşünce Sözlüğü, 2002: 131).

2.2. MARX VE ENGELS'İN DEVLET ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

Bob Jessop, 1977'de, ilk sistematik ve kapsamlı Marksist devlet teorileri değerlendirmesinde, Marx ve Engels'in tutarlı, özel ve bütünlüklü bir devlet teorisi geliştirmediklerini bir "gerçeklik" olarak belirtmiştir (Jessop, 2008: 353). Gerçekte Marksist devlet teorisini değerlendirmek çok zorlu bir süreci gerektirir. Jessop'un belirttiğine göre, "Marx ve Engels, ilgilendikleri sorunlar karşısında farklı yaklaşımları ve argümanları benimsemişlerdir" (2008: 28). Tüm bunlara karşın Marx ve Engels'in devlet konusunda ortaya koydukları düşüncelerin gelişim seyrini izlemek mümkündür.

Marx'ın devlete dair ilk düşünceleri *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde yer alır. Bu eser dönemine göre polemiğe açık ve güçlü bir Hegel eleştirisi olmasına rağmen henüz temel olarak Hegelci çerçevenin sınırlarının ötesine geçmemiştir. Hegel'in neredeyse mistik idealizmindeki devlet ve sivil toplum ile evrensel ve yerel arasındaki ayrım devlet içerisinde kendi bütünlüğüne ulaşır. Bütünlükten anlaşılan, kapitalist kolektif ideal değil tekil bireylerin ortak çıkarını yansıtan *ideal yurttaş birliği*'dir (Hegel, 2006: 127).

Marx bunu saf mistifikasyon olarak değerlendirmiştir. Böylece Marx, Hegel'in devlet ve sivil toplum arasında ortaya koyduğu farkı kabul etmesine ve sivil toplumu "belirlediği ekonomik hayatın alanı" olarak tanımlayan görüşü paylaşmasına rağmen devletin aslında evrensel çıkarlar ekseninde hareket ettiği fikrine katılmıyordu. Öyle ki, devlet iktidarı tamamen mülkiyet haklarının korunması ile ilişkiliydi, aslında devlet işlevleri sivil toplumda "her birimizin birbirimizle savaşımını" yeniden üretmekteydi. Çözüm, Marx'ın ifadesiyle "gerçek demokrasi"deydi, yani "yerel ile evrenselin ilk ve gerçek birlikteliğindeydi (Marx, 1997a: 28-9, Yetiş, 2003: 63). "Marksist devlet teorisinin amacı, çalışmalarının nesnesini başlangıçtakinden başka bir şeye dönüştüren salt kapitalist devleti anlamak değil, yıkılmasına yardım etmektir". Marx ve Engels sınıf devleti olarak devletin sistematik teorisini formüle etmeye en fazla *Alman İdeolojisi*'nde yaklaşırlar (Marx

ve Engels, 1976: 115). Sonradan *Komünist Manifesto*'da yineledikleri, devletin *"burjuvazinin mülkiyetlerinin ve çıkarlarının müşterek güvencesi için zorunlu olarak hem dâhili ve hem de harici amaçlar benimsedikleri düzenleme biçiminden daha fazlası olmadığı"* düşüncesini çok iyi bir şekilde ortaya koyarlar (Marx ve Engels, 1998: 82). Devleti yönetici sınıfın elinde bir araç olarak gören ve kapsamlı bir şekilde araçsalcı olan bu çerçeve, birincil görüş olarak tanımlanabilir. Fakat bu Marx ve Engels'in tek formülasyonu değildir, ne de mutlak olarak kalmıştır.

Marx'ın tam da *Fransa'da Sınıf Savaşımları* ve *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i* eserlerinde belirttiği gibi, devlet aygıtını kontrol eden çoğu kez yönetici sınıf değil, yönetici sınıfın fraksiyonlarıdır (Marx, 2009: 67). Bu bilhassa o devrin en ileri kapitalist toplumları olan İngiltere ve Fransa için geçerlidir. Dahası devlet personeli de çoğunlukla yönetici sınıftan tamamen farklı bir sınıfa mensup olur. Bu tarz yorumlar değiştirilmiş ve daha nitelikli hale getirilmiş, fakat yine de temelde araçsalcı bir devlet kavrayışının yansıması olarak kalmıştır. Devlete belirli bir derece yönetici sınıftan özerklik bahşedilir fakat yine de devlet yönetici sınıfın aracı olarak kalır (Engels, 1977: 451). Fakat zaman zaman ve bilhassa daha tarihsel yazılarında görüleceği gibi, Marx ve Engels'in nitelikli araçsalcılıktan daha yapısalcı bir pozisyonun yolunu açar. Bu yüzden *18. Brumaire* ve yine *Fransa'da İç Savaş*'da Marx devlete örneğin *Alman İdeolojisi* gibi daha önceki eserlerinde olduğundan çok daha bağımsız bir rol verir.

Her ne kadar Marx, Louis Bonaparte'in "küçük çiftlik köylüleri"ni temsil ettiğini düşünse de ne Bonaparte ne de devlet köylülerin çıkarının gerçek ifadesidir. Marx için, Bonapartist Devlet, politik olarak herhangi bir sınıftan ne kadar bağımsız olursa olsun ekonomik ve toplumsal olarak egemen sınıfın koruyucusu olarak kalır (Marx, 2010: 285). Kapitalist devletin gerçek yapısı ve işlevi kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini güvence altına almaktır. Bu izlenim *Fransa'da İç Savaş*'ta da teyit edilmektedir. Burada Marx kapitalist devlet aygıtının ilerici amaçlar için tahsis edilemeyeceğini ve proletaryanın devrimci projesinin bu baskıcı burjuva kurumunu parçalamak olması gerektiğini kesin bir şekilde ifade etmektedir (Marx, 2005: 8). Böyle yaparak da:

Marx etkililiği kendi kurumsal yapısı gibi bunu kontrol eden sosyal kategoriler, fraksiyonlar veya sınıflarda da görünen devletin bir politik tahakküm sistemi olduğuna işaret eder… politik temsil ve devlet müdahalesi sisteminin doğal yanının analizi, mantıksal olarak, devlet iktidarını kullanmayı idare eden sosyal güçlerin incelemesinden önce gelir (Jessop, 2008: 27). Yukarıda kısaca özetlenen pozisyonların gerçek kapsamı ve çeşitliliği düşünülürse, Marx'ın kendisi için bile tam olarak aydınlığa kavuşmamış bir teori ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2.2.1. Siyasal Bildiriler

Komünizmin İlkeleri, Komünist Parti Manifestosu, "Gotha Programının Eleştirisi", "Erfurt Programının Eleştirisi" gibi metinler doğrudan devrimci sınıfa ve devrimci sınıfın örgütlülüğüne seslenir. Bu çalışmalar devletin ezilenlerin lehine neden yeniden örgütlenmesi gerektiğini ve nasıl yapacağını ifade ederek, ortaya koyar.

Komünist Manifesto'da temel olarak;

1) "Bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihi" olarak belirlenir.
2) Kapitalist toplumda sınıf mücadelesi köylüler, küçük burjuvalar, burjuvalar ve proleterler arasındadır. Fakat "son tahlilde" burjuvalar ve proleterler karşı karşıya kalır. Çünkü sınıf mücadelesi "keskinleştikçe" artı-değere el koyma biçimine bağlı olarak diğer sınıflar ya proleterleşmek ya da burjuvalaşmak zorunda kalırlar (Marx, 1992: 30).
3) Nihayetinde kapitalist toplumda eski ve yeni bütün egemen sınıflar, proletaryanın yenilmesi için güç birliği yaparlar. Bu güç birliğini, sınıf eşitsizliğine dayalı sömürüyü korumak ve bu eşitsizlikten kaynaklanan gücü kendi lehlerine kazanmak için sürdürürler.
4) Nitekim kapitalizm eski toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilere ait tüm değerleri bir bir bilip süpürür fakat bir istisnası vardır: "Kaba sömürü". Sömürüyü koruyarak "ücretli kölelik sistemi"ni geliştiren ve sınıf eşitsizliğine dayalı tarihsel egemenlik ilişkilerini böylece bünyesinde sürdüren kapitalizm, bu yeni özel mülkiyet rejimi sayesinde çoğunluğun

azınlık tarafından sömürülmesine giderek daha fazla olanak sağlar. Söz konusu azınlığın mülk edinmesine aygıtları aracılığıyla yardımcı olur.

5) Böylece kapitalist dünyada Tanrı paraya, peygamberler metaya, kutsal kurumlar ideolojik olarak (devlet, hukuk, okul, kilise, piyasa…) fetişizm üreten aygıtlara dönüşerek, yeni egemenlik ilişkilerinin, üretim ilişkilerinin yeni biçimine bağlı olarak gelişmesini sağlarlar.
6) Bir başka ifade ile "burjuvazi en sonunda, büyük sanayinin ve dünya pazarının oluşmasından bu yana modern temsili devlette siyasi hâkimiyeti tek başına eline geçirir". Bu yüzden "modern devlet iktidarı bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldan başka bir şey" olmaz (Marx ve Engels, 1998: 24).

O halde komünistlerin bütün bu olup bitenlere dair tek bir teorik belirleyeni vardır: "Özel mülkiyetin kaldırılması", yani devrimci reel-politik bir mücadele (Meriç, 2009). Marx'ın ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da bütün bu belirlemelerinin izleri, başka bir siyasal programda yinelenir. Bu kez Komünistler Birliği'nin yerini Alman Sosyal Demokrat Parti'si ve 1848 devrimci gelişmelerin yerini Paris Komünü yenilgisinden arta kalan mücadeleler etkilemektedir.

Marx, "Gotha Programının Eleştirisi"nde, kendi yaptığı düzeltmelere dikkat edilmeyecekse devrimi programların değil, mücadelenin geliştirdiğinin hatırlanması gerektiğini salık verir (Marx ve Engels, 2002: 19). "Gotha Programı"nın ilk paragrafı emeğin bütün kültür ve zenginliğin kaynağı olduğu ve bunu yararlı emek ile sağladığı iddiasıdır, ikinci paragrafı üretim araçlarının kimin elinde bulunduğuna dair, üçüncü paragrafı emeğin özgürleşmesi ve ortak mülkiyetin gelişimi ile ilgilidir. Dördüncü paragrafı ise işçi sınıfı ve mücadelesinin önemini vurgulamaktadır (Marx ve Engels, 1998: 24). Marx en başta, emeğin kültür ve zenginliğin kaynağı olması için toplumsal emek zamanı ile ifade edilmesi gerektiğini vurgular ve Lassalle'cıların emeğin ne olduğu hakkındaki görüşlerini sert bir şekilde eleştirir. "Emeğin toplumsal bakımdan gelişmesi ve böylece zenginliğin ve kültürün kaynağı olması ölçüsünde, emekçiler arasında yoksulluk ve yoksunluk, emekçi olmayanlar arasında da zenginlik ve kültür gelişir" (Marx ve Engels, 2002: 35; Miliband, 1989: 126). Dolayısıyla emeğin özgürleşmesi ya da komünizm kendi temelleri üzerinden değil, kapitalizmin

bağrında gerçekleşebilir. Çünkü eşit haklar olarak sunulan burjuva hakların taşıdığı eşitsizlik ancak kapitalizmin aşılması ile ortadan kaldırılabilir. Bir başka ifade ile "Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!" bir toplumun yaratılması için bu gereklidir (Marx ve Engels, 1998: 24). Ancak bu, proletaryanın örgütlü mücadelesine ve bu mücadelenin "halkların uluslar arası kardeşliği" gibi liberal söylemlere teslim olmamasına bağlıdır. Proletaryanın sömürüye karşı mücadelesinde Enternasyonal'in belirli bir önemi vardır ama mücadele ne Enternasyonel'e ne uluslar arası bir kardeşliğin zorunlu varlığına bağlıdır (Troçki, 2016).

Komünist Manifesto ve Gotha Programı Eleştirisi, Marx'ın ve Engels'in hukuk ve devlet ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkinin üç temel aks üzerinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir;

1) Bu akslardan ilki, sınıf mücadelelerinin aldığı karaktere göre üretim ilişkilerindeki egemenlik, kendi tezahürünü devlet aygıtları olarak ortaya çıkarır. Bir tür gerçek üretici güçlerin tarihsel ve toplumsal olarak örgütlenme biçimi, üretim ilişkilerindeki egemen güçler bileşimini etkiler ve egemen güçler de kendi lehlerine üretim ilişkilerindeki kapasitelerini üretici güçlerin yeniden örgütlenmesini sağlayarak kullanırlar. Bu karşılıklı yansımanın düzenlenmesi işi egemen sınıflar lehine devlet tarafından meşrulaştırılır. Başka bir ifade ile egemen sınıf ile devlet aygıtları arasındaki ilişki doğrudanlık taşır.
2) Marx ve Engels daha önce de belirlediği şekliyle devleti o halde hem sivil toplumun çıkarlarını düzenleyen hem de sınıf mücadelelerinin egemenlik düzeneğini geliştiren bir araç olarak konumlar.
3) Bütün bunlara bağlı olarak da devleti, tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak ortadan kaldırmanın olanağını belirler ve kapitalizm karşısında devrimci reel-politik bir duruş sergiler (Marx ve Engels, 1998: 35-6).

Nihayetinde maddeci tarihçiliğin "yansıma", "karşılıklılık", "araçsallık", "ilga etme" gibi hukuk ve devlet ile ilişkilendirilebilecek reel-politik tutumları *Komünist Manifesto*'daki iki temel fikirle ilişki içinde anlaşılabilir:

1) “Modern devlet iktidarı, bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldan başka bir şey değildir”,
2) “Her çağın hâkim fikirleri her zaman hâkim sınıfın fikirleri olmuştur. O halde *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*’nde olduğu gibi burada da Marx, aynı sıradanlaştırmayı ve basitleştirmeyi yaparak başka bir sonuca ulaşmış olur. Kapitalist devlet sadece bir parazit değil, bizzat zor aygıtının kendisidir. Bu yüzden de devlet egemen sınıfın kendisini temsil eder (Marx ve Engels, 1998: 38-9).

2.2.2. Tarihi Anlatılar

Fransa’da Sınıf Mücadeleleri (1848-1850), *Louis Bonaporte’ın 18 Brumaire’i* (1852), *Fransa’da İç Savaş* (1871), maddeci tarihçiliğin nesne ile ilişkisinde mikrobilimsel bir yöntemle ve buna bağlı olarak metafizik bir bütünden hareket etmeyen ayrıntılı çalışmalarla ilerlemektedir. Bir başka ifade ile Marx, gerçek tarihsel gelişmeler hakkında, hem reel-politik bir taraf hem de reel-politik bir yazar olarak çözümlemeler yapmaktadır.

Bu çalışmalarının niteliği onun iktidar, egemenlik, devlet, yönetim biçimi, temsiliyet sorunları, hukuk ve ideoloji konularında sınıf mücadelesinin ve onun o ya da bu şekliyle tezahürü olan devletin göreli özerkliği üzerine düşünmesini sağlar.

1848’den 1850’ye kadar Fransa’daki egemenlik mücadelesini Marx, 1850’de yayımlanmaya başlayan *Neue Rheinische Zeitung*’da tartışır. *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri* (1848-1850) adlı eser Engels’in söz konusu gazete yazılarını derlemesinden oluşur. Bu eserde Şubat Dönemi (25 Şubat 1848) ve cumhuriyetin ilanı (Marx, 2009: 85), Haziran Dönemi (25 Haziran 1848) ve devrimci aşılanma, Aralık Dönemi (10 Aralık 1848) ve Louis Napoleon Bonaparte’ın halk oylaması ile cumhurbaşkanı seçilmesi, Darbe Dönemi (2 Aralık 1851) ve Bonaparte’ın birinci plebisite uygulamaları sınıf mücadeleleri açısından tartışılır (Marx, 2010: 149). Şubat dönemi, 1789 Burjuva Dönemi’nin tamamlanmayan sosyal sonuçlarının tamamlanmasını, “tamamen yanlış anlama sonucu ortaya çıkan sınıf mücadeleleri”ni sona erdirme iddiasındadır. Bu yüzden 1789 Burjuva Devrimi’nin üç sloganından biri olan *fraternite*’nin (kardeşliğin) pan-zehir olarak pazarlanmasını üstlenir. Bunun

sonucunda da Paris proletaryasının "kendinden geçmesini sağlayan bir sarhoşluk" ortaya çıkar (Marx, 2009: 22). Haziran Hükümeti gelişmekte olan devrimci mücadeleler çağının devrimci öznesiyle net olarak karşılaşmasını ve burjuvazinin bu mücadeledeki konumunu netleştirmesi açısından önemlidir. Marx'ın bu döneme ilişkin olarak devrimci aşılanma ile kast ettiği, eski devlet ve üretim ilişkilerine karşı devrimci özne olan burjuvazinin artık devrimci olmaktan tamamen çıkması ve proletaryanın bu konumu işgal etmesidir. Bu değişim doğal olarak siyasal alanda sınıf mücadelelerinin farklı bir kompozisyonunu ifade eder. İşte bu değişime Marx, devrimci aşılanma demektedir (Louis, 1996: 315). Bir başka ifade ile artık sınıf savaşı, "son tahlilde" burjuvazi ve proletarya arasında geçecektir ve bu, proletaryanın haziran yenilgisi ile tamamen belirmiştir (Marx, 1976: 141). Aralık Hükümeti Bonaparte'ın halk oylaması ile cumhurbaşkanı seçildiği ve Marx'a göre "Düzen Partisi" ile "Değişim Partisi"nin kurdukları koalisyon hükümetlerinin performanslarına bağlı olarak sınıf bileşenlerinin kendi lehlerine örgütledikleri bir siyasal alana sahiptir (Çağlı, 2004). Düzen Partisi içindeki burjuvazi ve bileşenlerinin desteğini alan Bonaparte'ın otoriter ve popülist uygulamaları, ordu, Katolik kilisesi ve halk desteğini de arkasına almasıyla kendisi açısından meşruiyetine zarar vermeyecek bir konum kazanmasına yol açar. Bu da Bonaparte'ın parlamentoyu feshettiği, muhalifleri susturduğu ve anayasayı değiştirdiği yeni bir süreci başlatır. Aslında Düzen Partisi Bonaparte'ı hem destekleyip hem eleştirse de, Bonaparte'ın bu uygulamasının keyfi tarafı neredeyse yoktur (Marx, 2009: 73). Çünkü proletaryanın tüm Avrupa kıtasına yayılan devrimci mücadelelerinin geldiği nokta, Marx'ın ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da da işaret ettiği gibi, Avrupa'nın üzerinde bir devrim hayaletinin dolaştığını göstermektedir (Marx ve Engels, 1998: 1). Bu hayalete karşı burjuvazi, devletin etki alanını genişletmek, devleti toplumsal çıkar ilişkilerini göreli olarak düzenleyen bağımsız bir politik kurum haline getirmek veya öyle göstermek, giderek daha fazla derinleşen toplumsal işbölümünün ve sınıfsal ayrışmaların hakemliğini yapmak için merkezileşmeye yönelir. Bu da devlet aygıtına yüklenen anlam ne olursa olsun, burjuvazinin varoluşunun garanti altına alınmasıdır (Engels, 1979: 467). Yani Bonaparte'ın yeni bir anayasa yapması, genel oy hakkını kaldırması, binlerce muhalif hapse atması veya öldürmesi, tek başına onun otoriter

kişiliğinden kaynaklanmamaktadır, aksine burjuvazinin ihtiyaçları devlet aygıtının merkezileşmesini gerekli kılmaktadır (Marx, 2009: 73).

Marx *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde ortaya koyduğu yukarıdaki saptamalarına aslında, oldukça karmaşık olan bir dönemin sınıfsal analizini yaparak ulaşır. Örneğin *Komünist Manifesto*'da ifade edilen sınıflar burada kanlı canlı organizmalar olarak var olma ya da egemenlik kurma mücadelesinin ötesine geçerler ve sanki bu sınıfların tekil varoluşları her şeyin önündeymiş gibi görünmeye başlar. Çünkü Marx'a göre egemenlik mücadelesi dinamiktir ve sınıfın ilişkisel yanının zamansal ve mekânsal yaratıcılığı ile anlam kazanır. Bu sınıfların belirli bir prototipini ortaya çıkarmaktan daha değerlidir (Marx, 2010: 161).

Böylece tarih, kişilerin ya da belirli kliklerin yapıp ettiklerinden uzak bir tarzda okunur ve olup bitene gerçekçi bir katılım imkânı bulunarak, tarihsel müdahale olanağı sağlanmış olur. Örneğin Bonaparte'ın iktidar mücadelesinde "lümpen proletarya" ve "mali aristokrasi" birlikte bir dönem önemli yer işgal ederken, daha sonra tamamen bu önemlerini yitirdiler. Sınıfların egemenlik ilişkilerinde yükselişini ve düşüşünü gözlemlemek daima mümkündür. Sadece lümpen proletarya veya mali aristokrasi, hükümetler ya da devrimler açısından dinamik bileşenler değildirler (Marx, 2010: 162). Köylüler, küçük burjuvalar, sanayi burjuvaları, finans sermayesi, aristokratlar, işçiler hep birlikte siyasal alanın veya devletin önemli aktörleridir. İşte bu yüzden Marx, 1848-1850 yıllarında Fransa'da ortaya çıkan sınıf mücadelelerini, bu sınıfların kendi aralarında yaptıkları irili ufaklı bütün kompozisyonları açıklamaya çalışır (Marx, 2009: 33-4). Aslında siyasal yapının egemenlik ilişkilerindeki bu dinamizm bir anlamda kapitalizmin kendisini var edebilmek ve kalıcılaştırmak için bütün gelişmelere karşı hem ne kadar hızlı hem de ne kadar kolay uyum sağlayabildiğini de göstermektedir (Marx, 2009: 36). Fakat bu hız ve uyum kabiliyetine rağmen kapitalizm, Marx'a göre devrimi sonsuza değin erteleyemez. Eğer genel refah dönemi bir krize girerse, yani modern üretici güçlerle burjuva üretim biçimleri arasında uzlaşmaz bir çelişki ortaya çıkarsa devrim çanları yeniden çalar. Bunu da yarım yamalak tedbirler engelleyemeyebilir. Devrimin engellenemeyecek olması krizlerin doğrudan toplumsal özneleri tarih yapmaya zorlaması veya toplumsal öznelerin kendiliğinden kapitalizmin yok edici

egemenliğine karşı trajik varoluşlarını gerçekleştirmeleri koşullarına bağlıdır. Oysa 1848 devrimlerinin genel yansıması ne Fransa ne de proletarya için devrimci bir oluşu ortaya çıkarır. Bu yüzden 18. Brumaire'in tarih sahnesine çıkması tam anlamıyla komedidir (Marx, 2010: 29-30, Aktay, 2010). Söz konusu komediyi önemli kılan, Marx için devrimin ıskalanmasıdır ama Fransa için onlarca yılı heba eden bir sürecin, burjuva diktatörlüğü ardından Bonapartist bir rejimin iş başına gelerek yeniden başlamasıdır. Rejimin bağlandığı bu yeni otoriter yapı, geçmişi doğal olarak tekrarlamak durumunda kalır (Türkcan, 2015). Marx, üçüncü Bonaparte'ın egemenliğinin ilanına doğru yavaş yavaş ilerlerken "kızıl hayalet"in gözden kaybolmasını sadece proletaryanın devrim olanaklarını değerlendirememesine bağlamaz. Proletaryanın yenilgisi aynı zamanda hükümetin korkunç bir güce ulaştığı döneme denk gelir. Devlet dev bir makine olarak her şeyi kendi uzvu gibi görür. Milyonlarca bürokrat aracılığıyla meşruiyetini merkezileştirir, bu aygıtları aracılığıyla burjuvazinin ve müttefiklerinin maddi ve politik çıkarlarını korur, zor ve rızaya dayalı olarak gündelik ve hukuki düzenlemeleri işletir (Lenin, 1992: 53). Bu aygıt, örneğin bir yandan *içki/şarap vergisi* ile dolaylı olarak eski vergi sisteminin acımazlığını halka hatırlatır ve burjuvazinin içki tüketimi açısından güya halk yararına olan çığlığının çınlamasına izin verir, diğer yandan *eğitim yasası* ile eski sistemin bütün değerleri korunmaya çalışılır (Marx, 2010: 48). Böylece her yasama faaliyeti bir kazan kazan formülü ile bu dev makinenin istikrarını sağlar. Devlet hem vergi çıkararak kasasını doldurur, içki/şarap tüketimini frenler hem de burjuvazi köylülerin yoksullaşmasını izler ve vergileri bahane ederek bir yandan fiyatlarla oynar diğer yandan sömürü koşullarının güvenliğini artırmak için fırsat bulur. Bir taşla birden çok kuş vurma geleneği, dönüp dolaşıp proletaryanın ve diğer güçsüzleşmiş halk kesimlerinin başına patlar, yoksulluk ve yoksunluk istikrarlı bir şekilde büyür (Callinicos, 1995: 36). Marx devletin bu ikiyüzlü konumunu, yani hem göreli özerkliğini hem de "son tahlilde" burjuvazi ile olan bütünleşik çıkar ilişkisini *Fransa'da İç Savaş*'ta da benzer bir şekilde yorumlar.

Devletin olağanüstü bir dev aygıta dönüşmesi 1789 Burjuva Devrimi'nin ulus yaratma bahanesi ile tüm yerel, bölgesel ve merkezi özerklikleri kendi bünyesinde toplayarak devlet yararına, bir başka ifade ile topluma karşıt olarak yeniden düzenlemesi ile gelişime başlar ama orada kalmaz. Özellikle mutlak monarşinin ilanı

ve I. Bonaparte'ın iktidarı ile bu merkezileşme, ulus yaratma, devlet yararına olan gelişmeler, bir ur gibi tüm Fransa'yı sarar (Topakkaya, 2007: 171; Sperber, 1994: 47). 1848 Devrimleri döneminde tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da bu ur, parlementer rejimlere ve proletaryaya rağmen merkezileşmeye, ulus yaratmaya ve devlet yararını geliştirmeye devam eder (Marx vd., 1977: 199). Her ne kadar devrim söz konusu devletin açık ya da kapalı zor ve rıza aygıtlarının ideolojik meşruluk söylemlerine açıklık kazandırmışsa da, modern siyasetin tözü olan güç tarafından ötelenir ve manipüle edilir. Ancak bu öteleme ve manipülasyon, 1871 Paris Komünü ile bir kere daha sekteye uğrar.

Komünist Manifesto'dan beri ifade edilen ve özellikle Fransa Üçlemesi dikkate alındığında iyice netleşen "komünizm hayaleti, devrim hayaleti, kızıl hayalet" anlatısı sınıf siyasetinin açıklığının elde ettiği gerçekliğin belirleyici bir yansımasıdır (Cangızbay, 2003: 68). Bir başka ifade ile toplumsal kurtuluş için proletarya ya da devrim hayaleti başından beri iki önemli süreci tamamlamak zorundadır. Bunlar Marx'ın erken dönem yazılarında daha çok ifade bulan "özel mülkiyetin ilgası" ile Fransa Üçlemesi'nde daha fazla ağırlık kazanan dev bir aygıt olarak merkezileşmiş olan "devletin ortadan kaldırılması"dır. Her iki gerçekleşme ve inşa da maddeci tarihçiliğin imkânları dâhilinde proletaryanın reel-politik bir çabası sonucu somutlaşır. Marx bu yüzden Paris Komünü'nü "toplumsal kurtuluşun siyasal biçimi" olarak adlandırır ve onu proletaryanın bu iki zorunluluğu nasıl gerçek kıldığının örneği olarak sunar (Marx, 1977: 205).

2.2.3. Ekonomi-Politik Soruşturmalar

Marx *Grundrisse*'de daha başlangıçta metodoloji tartışmasına girer. Somut, çeşitliliğin ve gerçekliklerin basit bir birliği olarak vardır. Para, pazar, nüfus gibi somutluklar, söz konusu gerçeklerdendir. Ancak bu gerçeklere ya da somutluklara daha yakından bakıldığında onların soyut birer bütünlük olduğu görülür ve bu soyut bütünlükler aslında doğal olarak düşüncenin yeniden üretimi ile tekrar tekrar düşüncede somutlaştırılarak anlaşılabilir ve kurulurlar. Bir bakıma zihinde gerçekleşen bu yeni somutlaşma, somut olarak basitçe görülen gerçeklerin, soyut bütünlükler olarak düşüncede yeniden üretilmesi ile soyuttan somuta yükseltilmesi

ya da indirilmesidir (Negri, 2006: 85). Hegel'in hatası, somutluktan değil de, gerçeklere ilişkin soyutlukları düşüncenin devinimine göre göreve çağırarak onları önemsiz fenomenler haline getirmesindedir (Yenişehirlioğlu, 1996: 303). Yani Hegel hatayı somuttan oluşuna ve tarihselliğine "ilgisiz kalmak"la, düşüncenin kendi devinimine yoğunlaşmakla ve onunla yetinmekle yapmaktadır. Ancak yine de Hegel'in haklı olduğu bir şey vardır, o da basitten daha karmaşığa doğru soyut düşüncenin geliştiği gerçeğidir. Marx için bunun anlamı, "insanın anatomisi, maymunun anatomisi için bir anahtardır", tersi doğru değildir, ifadesidir (Kojeve, 2004: 170). Söz konusu ifade, biraz daha farklı formüle edilirse, "özel mülkiyet, sahipliğin anahtarıdır" şekline dönüştürülebilir. Eğer bu karmaşık yapı çözümlenebilir ise o zaman hem özel mülkiyetin kaldırılıp kaldırılamayacağı hem de sahipliğin tarihsel ve toplumsal anlamı ortaya konabilir (Rawls, 1971: 57).

Bir başka ifadeyle burada tamamıyla çözülmesi gereken güçlük, sahipliğe dair değildir, özel mülkiyete dairdir. Çünkü en basit kategoriler bile (üretim, emek, para gibi) en somut kategorilerden (servet, nüfus, pazar gibi) daha önce var olabilir ama asıl gelişimlerine daha karmaşık toplumsal ilişkilerde ulaşabilirler. Bu yüzden en somut kategorilerden basit kavramlara, imgelenmiş somuttan daha ince soyutlamalara ve belirlemelere doğru ilerleyen metodolojik bir tutumu benimsemek gerekir (Marx, 1999: 45). Örneğin mülkiyetin bir hak olarak düşünülmesi ve bu hakkın temellendirilmesine ilişkin gerekçelere bakıldığında, mülkiyet hakkının özü, insanın kendisinin ve ötekinin emeğini kendine mal etme hakkı olarak var olduğu kabul edilir (Block, 1976: 159).

Oysa bu hak kapitalizmle birlikte öyle bir değişime uğrar ki, proleterler kendi emeğine ait değerlerin tamamını başkasının emeğine ait değerler olarak kabul etmeye başlar ve kapitalist, *"yerine konması gereken emek-gücü"*nü kendi elinde tutarak *"bir fazla"* hak sahibi olur. Yani *"yalnız sözde bir değişim olur. Böylece değişim ilişkisi tamamıyla ortadan kalkmıştır, ya da salt bir görüntüdür"*. O halde artık mülkiyet hakkının özü, insanın *"ötekinin emeği üzerindeki hakkı olarak ve emeğin kendi ürününe sahip olmasının olanaksızlığı olarak görünür. Emek ile mülkiyet arasında ya da daha çok, emek ile servet arasında tam ayrılma şimdi onların özdeşliğine dayanan aynı yasanın sonucu olarak görünür"* (Marx, 1999: 355-6). O

halde mülkiyet hakkının kapitalizme gelinceye kadar kazandığı ve koruduğu içerik, kapitalizmle birlikte tamamen değişir, farklı bir içeriğe sahip olur.

Marx *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde üretim ilişkilerinin gelişimi ile "genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır" ve *Alman İdeolojisi*'nde ifade ettiği gibi yeniden, "İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır" der (Marx, 1970: 39). Maddi üretici güçlerin gelişimi tamamlanıncaya kadar, bu üretici güçleri ifade eden toplumsal üretim ilişkileri ve biçimleri eski toplumun bağrında kalmaya devam eder. Dönüşüm ancak bu çatışmayı "çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte olduğu yerde ortaya çıkar (Marx, 1970: 40). Bu durumda kabul edilmelidir ki, kapitalist toplumun olmazsa olmaz ifadesi olan biçim, meta biçimi, kendisine uygun bilinç biçimleri ile uyumlu bir varoluş ortamında gelişebilir. Bu varoluş ortamı sadece ekonomiyi değil, aynı zamanda devlet gibi siyasal koşulları da içerir (Zizek, 1991: 33). Sonuç olarak Marx, tam da bu yüzden, söz konusu yeni biçimin ve üretim ilişkilerinin kazandığı yeni toplumsal karakter olarak kapitalizmi, hem tarihsel hem de mantıksal bir analizle ele alır (Arın, 1993: 117).

Meta biçiminin, en basit somutluk biçiminin ardında yatan ilişkileri, kavramları, gerçekleri düşüncede bir somutluk olarak yeniden üreterek tarihsel ve toplumsal olarak görünümünde olanın gerçek ifadesini bulmaya çalışır. En başa dönecek olursak meta, kapitalist toplumun en bilindik biçimidir. Bir meta biçimi hem kullanım hem de değişim değerini taşır. Metalar kullanım değerini içermek zorundadırlar ama her kullanım değerine sahip mal bir meta olmak zorunda değildir. Çünkü kullanım değeri doğrudan geçim araçları ile ilgilidir (Baudrillard, 2009: 85). Fakat kapitalizmde bütün metalar, ister geçim araçları olsunlar ister başka bir şey, toplumsal olarak maddileşmiş bir emeğin ürünüdürler. Dolayısıyla bu toplumsallıklarından gelen soyut bir nitelikleri vardır. Yani metaları birbirine eşdeğer kılan bir yanları vardır. Bu da onların ölçülmesini sağlayan toplumsal emek zamanıdır (Belek, 2010: 68). Toplumsal emek zamanı, genel insan emeğini metalara kazandıran ve metaların değişim değeri adı altında birbirleriyle sonsuz ilişkiler üretmesine yol açan ölçüdür. O halde metaların sonsuz döngüsü, değişim değeri var

oldukça üreticilerinin bireyselliklerinden soyutlanmış bir niteliğe sahip kalır. Gerçekte emeğin toplumsal belirleniminin bu kazandığı yeni biçimi, özgül, özel bir biçimidir (Devrim, 2011: 256). Yani meta biçiminin bu tarz varoluşu, özgül toplumsal ilişkilere işaret etmekle kalmaz, onun açıklaması için bir temel oluşturur. Ancak uygulamada çoğu kez bu böyle algılanmaz:

"Çalışan kişiler arasındaki ilişkiye, nesneler arasında kurulan bir ilişki görüntüsü vererek, bir üretim ilişkisinin bir nesne biçimine bürünmesini, bize, olağan ve kendiliğinden olma bir şey saymamızı sağlayan, ancak onun günlük yaşamın alışkanlıklarıdır. Bu aldanma, metalarda basit bir durum alır" (Marx, 1970: 52).

İşte bu aldanmanın en somut gelişimi para sisteminin kendisinde ortaya çıkar. Para, değişim değerinin kristalize olmuş ifadesi olarak vardır, değişim sürecinin zorunlu bir sonucudur, simgesel bir şey değildir. Bir başka ifade ile nasıl metanın kullanım değeri dolaşımdan çıktığında elde ediliyorsa, paranın kullanım değeri de dolaşımda kalması ile elde edilir (Devrim, 2011: 258). Yani para dolaşımının doğrudan sağlayıcılarından biridir. Üstelik dolaşım hızının artması ile para giderek salt görünüş haline dönüşerek idealleşir: "Para aynı zamanda, biçimi ile genel emeğin dolaysız olarak cisimleşmesi ve içeriği ile de bütün somut emeklerin toplamıdır. Bireysel görünümü altında evrensel zenginliktir (Marx, 1970: 158). O halde para, evrensel zenginlik olarak soyuttur ve bu nedenle 15. yüzyıldan beri yapmakta olduğu gibi her türlü değeri çürütür (Marx, 2003: 324). Fakat burada belirleyici olan kapitalizm altında toplumsal emeğin statüsüdür. Toplumsal emek, meta biçiminin ve onun özel bir biçimi olarak paranın ve servetin "tözü"dür (Fülberth, 2008: 21).

Marx *Kapital*'de basit dolaşımının (Meta-Para-Meta) ve basit yeniden üretimin sermayenin birikimindeki rolünü söz konusu tözün görünümlerinin ilişkisel bütünlüğüne dayanarak açıklar. Nihayetinde mantıksal olarak Özsellik-Evrensellik-Bireysellik olarak gelişen bu süreç, evrensel olanın sermaye üretimine katılması ile birikimi ve sermayedar için zenginliği koşullar (Marx, 1992: 83). Artık bu noktadan sonra meta biçimi ile toplumsal ilişkiler arasındaki bağı sergilemek için birkaç iddiada bulunulabilir.

1) Meta bireysel emekleri içermediği, kişilerin değişim süreci içindeki emeklerinin ilkel niteliklerini yitirmesi ve toplumsal emek statüsü kazanması ile ortaya çıktığı için bir zorunluluk değildir, sonuçtur (Marx, 1992: 135; Harvey, 2009: 423).
2) Dolayısıyla meta biçimi bütün ilişkileri kuşattığında bireylerin somut varlıklarından daha çok, onları evrensel kılan ve kendi somut varlıklarından arındıran bir konumu toplumsal ilişkiler ağını üretmiş olur (Marx, 1992: 136).
3) Böylece ekonomi-politik açısından da meta biçimine uygun hukuk, devlet, din, kültür vd. olmak durumundadır. Bir başka deyişle, evrensel ve soyut bireyi merkeze alan genel oy hakkı, örgün ve yaygın eğitim, evrensel hukuk, uluslar arası ilişkiler, insan hakları beyannamesi, serbest ticaret, evrensel etik, özel mülkiyetin korunması, hoşgörü, kozmopolitizm gibi düzenlemeler kapitalist devletin ve ilişkilerinin meta ilişkilerinin doğasına uygun olarak örgütlenmesinin ifadesidir (Marx, 1992: 138-9; Kulak, 2011: 48).
4) Bu yüzden metanın fetiş karakterinin doğurduğu mistik yapı ele alınmadan kapitalist hukukun ve devletin nasıl bir gelişme sırrına eriştiğini belirlemek sorunludur, hatta imkânsızdır (Marx, 1992: 141).

Marx, *mülkiyet ve el koyma* arasındaki ilişkiyi gözler önüne seren ilk kişidir. Bunu yapmakla, devlet analizleri için fevkalade önemli bir fikir ortaya koymuştur: Devlet, yasal garantilerle mülkiyeti koruyan bir kurumdur. Kapitalist el koyma hukuku üzerinden üretim adı altında mülkiyet birikimi elde eden mülk sahibi sınıflar ile sahip olamadığı mülkiyetle değil de emek gücü ile anılan sınıfların yükselişi bu kurumun ortaya çıkmasıyla mı oluşmuştur? (Marx, 1992: 148; Wood, 2007b: 128).

İkinci olarak, el koyma mülkiyet tarafından politik olarak garanti altına alınamadığında, ekonomik el koyma sürecinin bu yüzden periyodik bir biçimde uzun süreli yapısal değişimlere aracılık ettiği söylenebilir mi? Marx'ın "kapitalist üretim biçiminin temel yasası" olarak bahsettiği "kâr hadlerinin düşme eğilimi" yasasında gösterdiği gibi (Marx, 1992: 150).

Bu soruyu mülkiyet haklarının daima dışarıda bırakma hakları olduğu biçimde yanıtlamak çok önemlidir. Çünkü mülkiyet hakları özel mülkiyet sahibi

olamayanları dışarıda bırakmak için güce ihtiyaç duyar. Böylece, bir gereklilik sonucu, sadece mülkiyet sahipleri ile mülksüzler sınıfı değil, aynı zamanda güç yapıları ve güç ilişkileri de doğmuştur. Bunlar da belirli bir mülkiyet anlayışı tarafından ehlileştirilerek ya da ayrıştırılarak politik güç ilişkilerine dönüştürülmüştür (Marx, 1992: 156).

2.3. MARKSİST DEVLET ÇABASI VE ÖRNEKLER

Bu bölümde Sovyetler Birliği ve Çin örnekleri incelenecek ve ele alınan devlet pratiklerinin ve devlet işleyişlerinin Marksist teoriye uygun olup olmadığı irdelenecektir.

2.3.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)

Bu başlık altında SSCB'nin tarihi, idari ve ekonomik yapısı incelenecektir.

2.3.1.1. SSCB'nin Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi

Sovyetler Birliği, her biri kendi zengin tarihi ve kültürel birikimine sahip 15 Ulusal Cumhuriyetten oluşan bir federasyondu. Sovyetler Birliği'nin tarihi, 1917 yılının Mart ayında Romanov Hanedanının çökmesi ve 7 Kasım'da "Ekim Devrimi"nin (Bolşevik Devrim) gerçekleştirilmesi ile başlamıştır (Abdullayev, 2007: 56). Bolşevikler iktidara geldikten sonra son Çar II. Nikola ve ailesi, Bolşevikler tarafından Sibirya'da Yekaterinburg Şehrinde 17 Temmuz 1918'de kurşuna dizilerek idam edildi. Devrim sonrası başlayan iç savaş 1920'de Bolşeviklerin kesin zaferi ile sonuçlandı. Böylece "imparatorluk dönemi" tarihe karışırken Rusya tarihinde yeni dönem, "SSCB Dönemi" başlamış oldu (Kolobow v.d., 2006:21).

Ekim Devrimi'ni izleyen haftalarda, bir dizi idari, iktisadi ve toplumsal reform yapıldı. Eski toplumsal zümreler (Sosloviye), rütbeler, unvanlar kaldırıldı ve ülkede yaşayanların hepsi "Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin yurttaşları" oldu. Memurların maaşları, işçilerin ücretlerine göre ayarlandı. Köylüler, Ekim 1917 tarihli toprak kararnamesi uyarınca, yılın başından beri girişmiş oldukları büyük mülklere el koyma ve bunu paylaşma işlemini sürdürdüler. Hükümet fonlarından sağlanan yardımlarla yoksul köylüler tarafından bazı kolektif komünler kuruldu.

Devlet işletmeleri olan sovhoz'lar, el konulan büyük malikâneler üzerinde kuruldu (sayıları, 1920'de 3300'e ulaştı) (Goldman, 2008: 34).

İşçiler 8 saatlik işgücüne kavuştular. 27 Kasım 1917'de beşten fazla işçi çalıştıran bütün işletmelerde, üretim ve dağıtım üzerinde işçi denetimi kuruldu. Ekonominin tümü, 15 Aralık 1917'de kurulan Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi'nin (VSNH) denetimine verildi. Ekim ayında Devlet bankası, Aralık'ta da özel bankalar millileştirildi ve Çar hükümetinin borçları reddedildi. 1918'de beyaz ordulara ve yabancı müdahale kuvvetlerine karşı mücadele edebilmek için savaş komünizmi önlemleri alındığı sırada, işletmelerin millileştirilmesi yaygınlaştırıldı. Nisan 1918'de dış ticaret millileştirildi (Büyük Larousse, 1986: 10704-5).

1918 yılından itibaren hükümet Ülke Ekonomisini, Savaş Komünizmi[5] siyasetine yüklenerek şekillendirmeye çalıştı. Fakat 1920 yılında tarım üretimi savaş öncesi yılların ancak yarısına ulaşabilmişti. Dış ticaret neredeyse durmuş, sanayi üretimi hacmi düşmüştü. Buna ilaveten 1920 yılında toplanan tarım ürünlerinin azlığı, Kızıl Ordunun askeri faaliyet ve masrafları ve savaş sırasında yaşanan tahribat, ekonomik sorunları yukarıya çekti (Purtaş, 2005: 101).

1921 yılında Vladimir I. Lenin, Marksizm doktrininin ideolojik taleplerinden bir süre için çekilmesini ilan etti. Onun yeni yaklaşımı "Yeni Ekonomik Politika" (NEP) adı altında gerçekleşti (Zickel, 1991:472). "Yeni Ekonomik Politika" (NEP) adıyla bir toplumsal uzlaşma ve ekonomik atılım planı ortaya konuldu (Liebman, 1968: 64). Küçük işletmeler ve ticaret serbest bırakıldı. Köylülere toprak mülkiyeti hakkı tanındı. Ancak Savaş Komünizmi zamanında yapılan ağır sanayi, ulaşım sistemi, dış ticaret ve banka sisteminin millileştirmesi yürürlükte kalıyordu. 1920'de, 1913'tekinin %13,8'ine düşmüş olan üretim, 1925-1926'da savaş öncesi düzeye ulaştı. Tarım ve sanayi fiyatlarının denkleştirilmesi, işsizlik, "kulakların" ve yeni burjuvaların (nepmen) zenginleşmesi gibi sorunlara rağmen, 1929'a kadar uygulanan NEP, sosyalizmin kurulması için ön şart olan ulusal ekonominin kalkınmasını gerçekleştirdi (Carr, 2006: 135). 1924 yılı başında Lenin'in ölümü üzerine, Gürcü kökenli Josef Cugaşvili (Stalin) iktidara geldi. NEP iptal edildi. Stalin NEP yerine

[5] Rusça: Voennıy Kommunizm, Batılı tarihçiler tarafından Sovyetler Birliği'nde 1918-1921 yılları arasında uygulanan ekonomik ve siyasal sistem için kullanılır.

merkezi planlama siyasetini benimsedi (Carr, 2006: 207). Stalin üç farklı girişime başvurdu. İlk olarak piyasadan vazgeçti ve iktisadi faaliyeti kontrol altına alabilmek için ulusal ekonomik planlama sistemini sundu. Planlama, sanayi, tarım ve hizmet alanını yönetmek için temel mekanizmaya dönüştürüldü. Piyasa, bizim kullandığımız şekliyle resmi olarak reddedildi (Mazower, 2008: 11). İkincisi, 1928 yılının sonunda Stalin kamulaştırmayı yani kolhoz denilen kamu çiftliklerine zorla el konulması sürecini başlattı. Kolhoz, sovhoz (devlet çiftlikleri) ve çok düşük seviyedeki özel sektör, tarım alanında gelecek 60 yılın belirleyici unsuru oldu. Köylülerin direnişini, iktisadi durgunluğu, keyfiliği ve zorbalığı alıkoymak amacıyla kurulmuş olmasına rağmen kamulaştırmalar, köylüleri kontrol altına almak ve sanayileşme için maddi kaynaklar sağlama unsuru olmuştu (Stuart ve Gregory, 1995: 19). Çünkü Stalin, Sovyet Birliği'ni belli başlı tarım ülkesinden modern endüstriyel ülkeye hızlı bir şekilde dönüştürmeyi amaçlamıştı. Stalin ve diğer liderler, Sovyetler Birliği'nin güçlü merkezi kontrole sahip planlı endüstriyel ülke olması, onun askeri açıdan düşman kuvvetlerine karşı durma kabiliyetini arttıracağına ve ekonomik açıdan kapitalizme özgü iniş ve çıkışlardan koruyacağına inanmışlardı (Zickel, 1991: 472). Son olarak, ticaret, servis ve sanayide olan özel mülkiyet yok edildi. 1930'lara doğru SSCB'de özel mülkiyet kalmamıştı. Bundan sonra özel mülkiyet kavramı araba, mobilya gibi özel şeyler için kullanılmaya başlandı. Devletin hedefi ekonominin tüm alanlarını sosyalleştirme idi (Stuart ve Gregory, 1995: 19).

1953'te Stalin'in ölümü sonrası iktidara Nikita Kruşçev geldi. Stalin'i kötüleme ve alçaltma kampanyası başlatıldı. Ekim 1961'de toplanan SSCB Komünist Partisi'nin 22. Kongresi'nde Kapitalizmin bunalım içinde olduğu kararı alındı. Önce ABD her alanda geçilecek, sonra ülkede Komünizm kurulacaktı (Carr, 2011: 235). Ancak, yapılan değişiklikler, katı parti disiplinini kıramadıkları için etkisiz kaldı. Komünist Parti'de memnuniyetsizlik sesleri yükselmeye başladı. Ekim 1964'te parti içi darbeyle Nikita Kruşçev görevden alındı. İktidarı Leonid Brejnev ele aldı (Kolobow vd., 2006: 22). 1960 ve 1970 yılları "ABD'yi her alanda geçme" politikasının benimsendiği yıllar oldu. Bu yıllarda tarımdan sanayiye, eğitimden silah endüstrisine, ekonomiden uzay çalışmalarına kadar her alanda bu politikanın etkisi hissedildi (D'Encausse, 2002: 390).

Brejnev-Kosıgin yönetimi 1965 yılında sanayi planlama sistemi ile ilgili önemli bir reformu uygulamaya koymuştu. Sistemi talebe duyarlı bir duruma getirmeye hedef alan bu reformlar Sovyetlerin tarihinde ilk defa kârı başarının esas göstergesi olarak kabul etti ve böylece sistemi maliyetlere daha duyarlı bir duruma getirmeyi amaç edindi (Carr, 2011: 186).

Ayrıca, bunlarla uyumlu olarak fiyat sisteminde değişiklikler yapıldı ve şirketlerin bir sermaye ücreti ödemesi uygulamasına geçildi. Yatırım ve sanayi arz konularında da çok sınırlı da olsa âdemi merkeziyetçiliğe geçilmeye çalışıldı, tarımsal alanda da benzeri düzenlemelere gidildi. Bu çabalar içinde bulunulurken, aşama aşama belirlenen yeni planlama göstergelerinin ancak ve ancak sistemde piyasa güçlerinin işleyişine çok daha fazla olanak sağlanması ile işlevsel hale gelebileceği görüldü, kısmi reformların etkili olamayacağının bilincine varıldı ve tüm bunların sonucu olarak eski sistemin değiştirilmesi yönündeki baskılar arttı (Service, 2005: 200).

Bir yanda bu yönde eğilimler söz konusu olurken diğer yanda da 1970'lere geldiğinde, bu konularda karşılaşılan güçlükle politik tutucuları harekete geçirdi ve ekonomik reform girişimlerini sona erdirme gayretlerine tanık olundu. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ekonomik sorunlar geri döndü. Tarımda belirlenen hedeflere ulaşılamadı, endüstriyel büyüme yavaşladı. Muhalifler susturulmaya çalışıldı (Orhan, 1992: 2).

1982'de Brejnev'in ölümünden sonra Yuriy Andropov iktidarı ele aldı. Ekonomiyi canlandırmak, sistemi güçlendirmek ve yolsuzlukları engellemek için bir dizi adım atıldı. Çok kısa süreli Andropov dönemi, planlananları gerçekleştirmeye yetmedi (Brezinski, 1997: 39). Andropov'un ölümü üzerine 1984'te Konstantin Çernenko iktidara geldi. Çernenko dönemi ise tarihe en silik ve etkisiz dönem olarak geçti. 1985'te Çernenko'nun ölmesiyle SSCB'nin liderliğine Mihail Gorbaçov geçti. SSCB için 1980'li yılların sonu, cumhuriyetlerde şiddetli etnik çatışmaların yaşandığı yıllar olarak da tarihe geçti. Ülkede yıllardır sürdürülen "Halkların Dostluğu" politikası çatırdamaya başladı (Chauvier, 1990: 88). Gorbaçov ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için "glasnost" (açıklık) ve "perestroyka" (yeniden yapılanma) kelimeleriyle özdeşlenen yenilenme ve demokratikleşme

politikalarına başladı. Serbestlik, özel mülkiyeti canlandırma, dış ilişkileri ve yatırımları geliştirme, muhaliflerle barışma gibi politikalar başladı (Fukuyama, 2015: 75). Afganistan işgaline son verildi. Doğu Almanya'dan Rus askerleri geri çekildi, ABD ile silahsızlanma anlaşmaları imzalandı, Varşova Paktı dağılmaya başladı. Ancak gelişmelerin hızına merkezi yönetim ayak uydurmakta zorlanıyordu. Toplumsal uyanış sonucu artan tepkiler giderek sistemin iplerini elinde tutan Komünist Parti'yi hedef almaya başladı (Hobsbawm, 1996: 211). Boris Yeltsin'in başkanı olduğu SSCB Rusya Cumhuriyeti, daha 12 Haziran 1990'da bağımsızlığını ilan etti. Komünist Parti yasaklandı (Kolobow vd., 1992: 22). Durumdan hoşnut olmayan güçler 1991 Ağustos'unda darbe gerçekleştirdi (Hosking, 2011: 74). Boris Yeltsin liderliğindeki reformcu güçler darbeyi bastırdılar. Gorbaçov iktidardan uzaklaşmak zorunda kaldı. Yeltsin ve ekibi bağımsızlık ilan ettiklerinde aslında SSCB'yi başka bir formatta yaşatma düşüncesi taşıyorlardı. Ancak, gelişmeler istenildiği gibi gerçekleşmedi. SSCB'ye bağlı cumhuriyetler birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar (Kissinger, 2011: 687).

Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulması ve Gorbaçov'un istifasıyla SSCB dönemi resmen bitmiş oluyordu. SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan bağımsız devletlerden bir tanesi de Rusya Federasyonuydu ve Yeltsin kurulan bu bağımsız devletin ilk devlet başkanı oldu. Rusya Federasyonu, kendisini her yönden SSCB'nin varisi ilan etti. Böylece Rusya tarihinde "Rusya Federasyonu" dönemi başladı (Lewin, 2009: 582).

2.3.1.2. SSCB'nin İdari Yapısı

Sovyet resmi evraklarında daima işçi sınıfının devletin iktidar sınıfı olduğu ve Sovyet iktidarının en önemli organlarından Yüksek Sovyet, onun Prezidyumu ve SSCB Bakanlık Kurulu olduğu belirtilmiştir. Sovyet devletinin kuruluşunun ilk günlerinden itibaren ise egemen olan Komünist Parti olmuştur (Riasanovsky, Steinberg, 2011: 441). Sovyetler Birliği'nin Komünist Partisi (KPSS[6]), Anayasa tarafından müsaade edilen tek partiydi. KPSS, hükümet aparatını kontrol ettiği gibi ekonomik ve toplumsal kararlar da onun tarafından veriliyordu (Riasanovsky,

[6] Çalışmanın devamında bu kısaltma tercih edilecektir.

Steinberg, 2011: 441). Komünist Parti, Marksist-Leninist ideolojiyi izliyor ve demokratik merkeziyetçilik prensiplerine dayanıyordu. Belli başlı Komünist Parti kurumları: Politbüro, en yüksek karar alma organı; Sekreterlik, parti bürokrasisinin denetçisi; Merkezi Komite, partinin siyaset forumu. Parti kadrosu, yasama ve yürütme gücünü elinde topluyordu ve böylece devlet bürokratları üzerinde mutlak egemendi (Riasanovsky, Steinberg, 2011: 442-3). Fakat hala bürokratlar, resmi olarak yasaları tasarlama ve hedefleri belirleme, kaynak ve yetkilerin taksimini yapma, kadroları yerleştirme ve vazifeleri yerine getirilmesini takip etme gücüne sahipti (Riasanovsky, Steinberg, 2011: 445). Sovyet rejiminin ilk yıllarında parti üyeleri sayısı sınırlıydı. Fakat 1922 yılında Lenin, Stalin'i Parti Genel Sekreteri görevine atadıktan sonra bu durum değişti. Stalin bu ikincil, bürokratik liderlik pozisyonunu kendisine mutlak güç veren kilit yapıya dönüştürdü. Stalin, Parti üyelerinin önemli mevkilere seçilmesini doğrudan kendi kontrolü altına aldı (Troçki, 2009: 118). 1941 yılında Komünist Parti 2,5 milyon üye ve 1,5 milyon aday içeriyordu. Savaş sonrası Parti üye sayısında artış devam etti ve 1980 yılında bu sayı 17 milyona ulaştı. 1917 yılı ile kıyaslarsak Parti nüfusu kırka katlandı, SSCB nüfusu ise % 62 oranında yükseldi (Allen, 2003: 169). Komünist Parti'nin milyonlarca üyesi olmasına karşın, bunlardan yalnızca 100 bin kadarı yönetici konumundaydı. Bu yöneticilerden de ancak birkaç yüzü iktidarda doğrudan etkili rol oynuyordu (Acar, 2009: 178).

Komünist Parti, merkezi yönetiminin egemenliğini sağlayan başlıca araçlar, kadroların merkezden seçilmesine dayalı nomenklatura sistemi, demokratik merkeziyetçilik ilkesine dayalı sıkı disiplin ve kitle iletişim araçlarıyla eğitim sistemi üzerindeki sıkı denetimdi. Yaygın bir gençlik örgütlenmesini temel alan Komsomol'un[7], parti ve işçiler arasında bir bağlantı kurma işlevini gören sendikaların da bu araçlar arasında önemi büyüktü (Sovyet Ansiklopedisi, 1976: 510). SSCB federal bir cumhuriyet olmakla birlikte son derece merkezi bir devlet yapısına dayanıyordu. Biçimsel olarak bütün cumhuriyetlerin eşit sayılmasına ve çeşitli kademelerde milliyetlere denk düşen özerk birimlerin var olmasına karşın,

[7] Rusça tam adı: Vsesoyuzni Leninski kommunistiçeski Soyuz Molodyoji (Tüm Leninci Genç Komünistler Birliği), SSCB'de gençliğe komünizmi benimsetmek ve Komünist Partisi"ne kadro yetiştirmek amacıyla etkinlik gösteren siyasal gençlik örgütü (bkz. Azerbaycan Sovet Ensiklopedyası, "Komsomol", C.5, Bakü, 1981, s.477).

Moskova'daki yönetimin ekonomik, siyasal ve kültürel yaşam üzerinde sıkı bir denetimi vardı (Acar, 2009: 180). Federal sistem aslında birleşik, hiyerarşik ve piramitsel olarak yürütülüyordu. Böyle bir sistemin başlıca araçlarını KPSS ve ekonomi, askeri alanlardaki ilgili temel kurumlar oluşturuyordu. Cumhuriyetlerin ve özerk birimlerin karar alma yetkileri son derece sınırlıydı (Sovyet Ansiklopedisi, 1976: 196).

2.3.1.3. SSCB'nin Ekonomik Yapısı

Sovyet ekonomik sistemi, bütün üretim araçlarının devlete ait olması ilkesine dayanıyordu. Bu ilke uyarınca ülkede merkezi planlamaya dayanan bir ekonomi yürürlükteydi. Hükümet tüm endüstriyi elinde bulunduruyordu; bank sistemi, nakliyat ve ulaşım sistemi, ticaret ve sosyal hizmetler, tarım sektörünün büyük bir kısmı. KPSS, Marksizm-Leninizm prensiplerine dayanarak planlama ve karar alma süreçlerini denetim altında tutuyordu (Okuyan, 2005: 36). Merkezi planlamacılar yatırımları, fiyatları, ürün ve hizmetlerin dağılımını, insan kaynaklarının yerleştirilmesini KPSS menfaatine göre kararlaştırıyordu. Savunma ve ağır sanayi, tarım sektörü ve tüketim alanına göre daha üstün konumdaydı. Ekonomi, büyük ölçüde kendi kendine yeterli olarak planlanıyordu (Zickel, 1991: xx).

Ekonomiye yön veren merkezi planların hazırlanması bir dizi aşamayı izlerdi. Parti ve hükümetin belirlediği ana hatlar Gosplan (Devlet Planlama Komitesi) tarafından taslak plan şeklinde ortaya konulurdu. Bu taslak plan ilgili bakanlıklar ve yerel birimlerde görüşülerek daha da geliştirilirdi (Halefoğlu, 1990: 41).

Ardından Gosplan, görüş ve önerilerle birlikte taslak planı yeniden ele alır, gerekli düzeltmeleri yaparak ayrıntılı bir planı hazırlardı. Hükümetçe gözden geçirilerek son biçimini alan plan, SSCB Yüksek Sovyeti'nden geçerek resmileşirdi. Ülke ekonomisine yön veren bir başka önemli kuruluş Gosbank'dı (SSCB Devlet Bankası) (Halefoğlu, 1990: 42). Gosbank merkez bankası işlevlerini görmenin yanı sıra hükümetin mali ve kredi politikalarını yürütür, devlet işletmelerinin hesaplarını tutardı (Chauvıer, 1990: 47). Çarlık yönetiminden devraldığı geri ekonomik temel üzerinde hızlı bir kalkınma gerçekleştiren SSCB, dünyanın sayılı ekonomik güçleri arasına girmişti. Bu hızlı gelişmeye karşın, tüketime yönelik sanayilerin geriliği,

teknoloji ve verimlilik düzeyinin düşüklüğü ve dış ticaret hacminin küçüklüğü ekonomiyi olumsuz yönde etkiliyordu. Öte yandan toplumun yaşam düzeyi birçok gelişmiş ülkenin gerisindeydi (Halefoğlu, 1990: 44).

Tarımın hemen tümüyle kolektifleştiği SSCB'de iki temel tarımsal işletme birimi kolhoz ve sovhoz'du. Devlete ait topraklarda üretim yapan kolektif çiftliklerin oluşturduğu kolhoz'lar, belirlenmiş bir kotaya göre ürünlerini devlet kuruluşlarına satmakla yükümlüydü. Kolhoz'ların elde ettiği kârın bir bölümü üyeleri arasında paylaştırılırdı (Roberts, 2002: 259). Doğrudan devletçe işletilen sovhoz'larda ise köylüler ücretli işçi olarak çalışırdı. Bir sovhoz'un sahip olduğu arazi miktarı genelde ortalama bir kolhoz'unkinden üç kat büyüktü. Üretimde sovhoz'ların payı özellikle sanayi bitkilerinde çok daha düşüktü. Ayrıca köylüler ve tarım işçileri kendilerine verilen küçük arazilerde sebze üretimi, mandıracılık ve kümes hayvancılığı yaparlardı (Kennedy, 1990: 275). İmalat sanayisi, madencilik ve elektrik, su gibi kamu altyapı yardımlarıyla birlikte net maddi hâsılanın beşte ikisini oluşturur ve toplam işgücünün üçte birini istihdam ederdi. Toplam sanayi üretiminin üçte ikisini yatırım malları üretimi oluştururdu; özellikle makine, metal, metalürji ve kimya sanayilerine büyük önem verilirdi (Svedeniya, 2014).

2.3.1.4.Beş Yıllık Plan Dönemleri

Aralık 1925'te toplanan Sovyet KP'nin XIV. Kongresi, ülkenin sanayileşmesinin Partinin ana doğrultusu ve halkın en önemli görevi olduğunu söyleyerek ülkenin gelişme planlarını belirledi. Esas amaç, ülkenin makine ve donanımları ithal eden bir tarım ülkesinden, makine ve donanımları üreten bir sanayi ülkesine dönüştürmekti. 1927'de gerçekleşen üretim, savaş öncesi seviyede idi (Kurat, 1993: 338-9). Sovyetlerin V. Kongresi, NEP'in hedeflerine ulaştığını varsayarak SSCB'de ulusal ekonominin gelişimi için I. Beş Yıllık Planı kabul etti (Vdovin, 2011:234). I. Beş Yıllık Plan (1928-1932) döneminde ağır sanayi, gayet sınırlı oranda genişletildi ve tarım kolektifleştirildi. Stalin'in hızlı sanayileşme planları yüksek sermayeli teknolojiler gerektiriyordu. Uluslararası borç ve krediler bu şartlar altında uygun olamazdı. Çünkü yeni hükümet, Çarlık Rusya'nın dış borçlarını ödemekten vazgeçmişti. Üstelik ödünç veren sanayi ülkelerin hemen

hemen tümü Büyük Buhran'ın etkileri ile meşguldü. Stalin ise sanayileşme için öz tasarruf ve yatırımlardan yararlanmaya karar verdi (Kuyucuklu, 1982: 285).

I. Beş Yıllık Plan esasen tarımın kolektifleştirilmesine yönelikti. Bu gibi eylemler, gıda ürünlerinin yükselen sanayi sektörüne yeterli oranda olmasını sağlamak amaçlı yapılıyordu. Ayrıca rejim, kolektifleştirmenin tarım üretiminin yükselişine getireceğini düşünüyordu (Uludağ ve Mehmedov. 1992: 3).

Fakat gerçek koşullar altında şiddetle uygulanan kolektifleşme süreci köylüyü zorluklarla karşı karşıya getirdi ve tarımın verimliliğini düşürdü. 1932 yılına kadar köylülerin elindeki işletmelerin % 60'ı devlet çiftliklerine ve kolektif çiftliklere katıldı. Fakat aynı dönemde toplam tarım ürünlerinin oranı % 23'e kadar düştü. Ağır sanayi, hedeflerine ulaşmıştı, ancak kimya, tekstil, hizmet ve tüketim sektörleri beklenen düzeyin altında kaldı. Aynı zamanda planlanan rakamlara karşı kişi başına tüketim oranı da düştü (Kuyucuklu, 1982: 290).

II. Beş Yıllık Plan (1933-1937) ağır sanayiye yönelik eğilimini devam ettirdi. 1930'ların sonunda, kolektifleştirilmiş çiftlikler daha iyi duruma getirildi. 1935 yılında toprak kanununa göre köylü kendisine ait toprakları işleyebilecek ve ürettikleri malları piyasaya sunabilecekti. Resmi istatistiğe göre II. Beş Yıllık Plan sırasında gayrisafi tarım ürünlerinin üretimi % 54 civarında yükseldi. Gayrisafi sanayi üretimi iki katına çıkarılmıştı (Maillet, 1983: 176).

III. Beş yıllık plan (1938-1941) endüstriyel gelişimi devam ettirmeyi hedefliyordu. Fakat hükümet üçüncü planı iptal ettirdi. Buna sebep, savaş tehlikesinin artması kaynakların büyük kısmının silahlanma için harcanmasını gerektiriyordu. Aynı zamanda Sovyetler Birliği 1939-1940 yıllarında Finlandiya ile savaş durumunda iken Sovyet ulaşım sisteminde ciddi sıkıntılar oluştu (Zickel, 1991:473). Buna rağmen bu yıllarda Sovyet ekonomisi Estonya, Letonya, Litvanya, Besarabya ve Polonya'nın doğu kısmının Sovyetlere katılmasından ve 1939 Nazi-Sovyet Saldırmazlık Paktı sonucu büyüyen Sovyet-Almanya ticaretinden yararlanıyordu (Albertini, 1990: 58). Almanya'nın 1941 yılında Sovyetler Birliği'ni işgal etmesinden sonra ekonomide büyük çöküşler yaşandı. Savaş araç gereçlerini karşılamak için rejim, insani ve maddi kaynakları seferber etti. III. Beş Yıllık Plan

iptal oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında malların büyük kısmı merkezlere yöneldi (Uludağ ve Mehmedov, 1992: 8). 1945 yılında IV. Beş Yıllık Plan başlatıldı. Planın uygulanmaya başladığı ilk yıllarda düzeltme ve yeniden inşa etme faaliyetlerine özen gösterildi. Yeniden yapılanma işleri canlı bir şekilde gerçekleşti ve bu yönde şaşırtıcı sonuçlara ulaşıldı. Sovyetler Birliği savaş sonrası kalkınma için yeterli derecede yardım alamamıştı (Albertini, 1990: 74). Savaş döneminde sanayi tesislerinin birçoğu tehlike dolu batı bölgelerinden Asya bölgelerine aktarıldı. Savaş bittikten sonra bu tesisler yeni yerlerinde kalmaya devam etti. Bunun bir avantajı vardı. Şimdi bu tesisler daha çok Rusya'nın doğusunda bulunan hammadde ve enerji kaynaklarına yakın konumdaydı (Albertini, 1990: 74). Önceki planlara özdeş olarak IV. Beş Yıllık Plan ağır sanayi ve ulaşıma vurgu yapıyordu. Tarım, yine sanayiye göre ikinci derece önemliydi. Bazı batılı gözlemcilere göre tarım sektörünün zayıflığı, yatırımların az olmasından, devlet tarafından tarım ürünlerine yapılan kotalardan, ücret ve üretim kapasitesi arasındaki bağlantıların kopuk olmasından kaynaklanıyordu (Uludağ ve Mehmedov, 1992: 37). Stalin zamanında sanayide büyüme hep ön planda gelmekteydi. Ağır sanayideki eksiklikler planın yerine getirilmesini tehdit ettiği zaman tüm kaynaklar, tarım, hafif endüstri ve diğer sektörden ağır sanayiye aktarılıyordu. Stalin döneminde tüketici kesimin durumunun iyileştiği söylenemez.

Yaşam standartları, II. Dünya Savaşının son yıllarında en düşük seviyede olduğundan tekrar iyileşmeye başlasa da rakamlar hala çok düşüktü. 1950 yılında tüketim 1928 yılı ile kıyaslandığında ancak 1/10 oranında artmıştı. Giyecek, yiyecek, konut ve sosyal hizmetler, Batı standartlarına göre çok düşüktü (Sovyet Ansiklopedisi, 1957: 345). Stalin 1953 yılında öldü. Stalin'in ağır sanayi ve nakliyata özen gösterdiği V. Beş Yıllık Plan (1951-1955) liderlerin en çok gurur duyduğu plandı. Devlet istatistiklerine göre Sovyet ekonomisi bu dönemde büyüme hedeflerinin çoğunu gerçekleştirdi. Milli gelir V. Plan döneminde % 71 oranında arttı. Önceki plan dönemlerinde olduğu gibi ağır sanayiye en fazla yatırım yapıldı (Zickel, 1991: 474). Fakat V. Planın son yıllarına doğru liderler, tüketim ürünlerinin eksikliğini göz önüne almak zorunda kaldılar. Başbakan görevine atanan Georgiy Malenkov, ağır sanayi ve askeri harcamaları azaltıp tüketicilerin taleplerini karşılamaya özen gösterdi. İktidara yeni gelen birinci parti sekreteri Kruşçev, Sibirya ve Kazakistan'daki ham toprağı işlemeye yönelik programlar başlattı (Zickel, 1991:

475). VI. Beş Yıllık Plan 1956 yılında yürürlüğe girdi. 1957 yılında bu plan Yedi Yıllık Plana dönüştürülmek üzere iptal edildi. Yedi Yıllık Plan, kömür ve petrol üretimini ve kimya endüstrisini hedef aldı. Bu endüstriler, 1956 yılından sonra iktidara gelen Kruşçev'ın özel bir ilgi alanıydı. Yedi Yıllık Plan, yatırımların büyük kısmının (toplam yatırımların % 40'ından fazlası) ülkenin doğusuna aktarılmasını öngörüyordu. Aynı zamanda Kruşçev, kolektif çiftliklerin özel arsalarındaki üretimin arttırılmasına yönelik reformları da destekledi (Maillet, 1983: 172). VII. Beş Yıllık Plan döneminde sanayi de büyüme gözlemlendi, dayanıklı tüketim malların üretiminde artış görüldü. Resmi istatistiğe göre milli gelirde % 58 oranında artış yaşandı. Gayri safi endüstriyel üretim % 84 oranında büyüdü. Büyümenin % 96'sı üretim mallarında ve % 60'ı tüketim mallarında gerçekleşti (Levada, 2001: 21). Ancak Yedi Yıllık Planın sonlarında büyüme oranı gözle görülür şekilde yavaşladı. Parti liderleri bunun nedenini Kruşçev'in merkezi planlama sistemini yanlış reformlara tabi tuttuğu ve kimya sektörü gibi beğendiği sektörlere özen gösterdiği ile anlattılar. Özellikle 1960 yıllarında tarım sektörü kötü durumdaydı. Kruşçev'in ekonomik alanda uyguladığı yanlış siyaseti, bir derecede onun 1964 yılında görevinden alınmasına neden oldu (Sovyet Ansiklopedisi, 1982: 56). VIII. Beş Yıllık Plan (1966-1970) Kruşçev'den sonra göreve gelen Brejnev zamanına denk geldi. Büyüme istatistiği tekrarlandı; milli gelir % 41 oranında, endüstriyel üretim % 50 oranında arttı. Üretim (% 51) ve tüketim malları (% 49) arasındaki büyüme farkı azaldı. Planlamacılar giderek büyüyen tüketici taleplerini karşılamaya yönelik önlemlere başladılar (McEachern, 1997: 800). 1960'larda Brejnev, tarım ürünleri için satın alma fiyatını yükseltip perakende alıcıları için fiyatları sabitleştirdi. Böylece tarım sektörü ekonominin tümü için ağır yük olmaya başladı. Tarımda üretimin artmasına rağmen sektörün genel durumu hala çok zayıftı. Bu yüzden Sovyetler Birliği, yıldan yıla büyüyen ihtiyaçlarını karşılamak için batıdan tahıl ithal etmek zorunda kaldı (Maillet, 1983: 173). IX. Beş Yıllık Plan döneminde (1971-1975) neredeyse tüm sektörlerde gerileme yaşandı (Zickel, 1991:476). Milli gelir ancak % 28 oranda arttı, gayri safi endüstriyel üretim ise % 43 oranda büyüdü. % 37 oranında gerçekleşen tüketici malları üretiminde büyüme, planlanan % 45,6'nın altındaydı. IX. Plan döneminde tarım sorunları daha da belirgin oldu (McEachern, 1997: 809). X. Beş Yıllık Planın sonuçları bir öncekine göre daha da küçüktü. Milli gelir % 20

oranında, gayri safi endüstriyel üretim ise % 24 oranında arttı. Batılı gözlemciler, Sovyetler Birliği'nde 1970'lerin sonunda GSMH'nın ancak % 2 civarında artmasını kaydettiler (Levada, 2001: 27). Büyüme oranlarının gün geçtikçe azalması Sovyet liderlerinin zihinlerini karıştıran büyük bir sorundu. Zaten büyüme hızının tam istihdam, vatandaşların ekonomik güvenliği ve servetin eşit dağılımı koşulları altında gerçekleşmesi gerekiyordu. Asıl bunlar Sovyet sistemini başka sistemlerden üstün kılan koşullardı. Aslında Sovyet liderlerinin bu hedeflere ulaştığı söylenebilir. Komünist yönetimi altında Sovyet ekonomisi ile önde gelen endüstriyel ülkelerin ekonomisi arasındaki mesafe daralmıştı (Ryapolov, 1966: 122).

Ancak 1970'lerde gelindiğinde büyümenin aynı hızda gerçekleşmesi zorlaşmaya başlamıştı. 1960'larda tüm endüstriyel ülkeler arasında Sovyetler Birliği, istihdamda en hızlı büyüme yaşadı. Sovyetler Birliği ve Japonya, anaparanın en hızlı artış gösteren ülkeleri arasındaydı. Aynı zamanda Sovyet sermaye ve iş verimliğinin büyüme oranları çok düşüktü (Levada, 2001: 28). 1970'lerde iş gücünün artmasında yavaşlama görüldü. Ayrıca hızlı büyüme için esas olan doğal kaynaklara ulaşım zor ve maliyetliydi. Az gelişmiş doğu bölgelerinde büyümenin maliyeti ülkenin Avrupa bölgelerine göre % 130'unu oluşturuyordu (Levada, 2001: 29). Bunlara rağmen Batılı gözlemciler, 1970'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dünyanın ikinci büyük ekonomisi olduğunu ve onun GSMH'nın 1980'lerde de artmaya devam ettiğini kaydettiler (Zickel, 1991: 477).

Sovyet ekonomisinin ayırıcı özelliği onun dengeli olmamasıydı. Her zaman belirtilen Sovyet hedeflerinden birisi insanların maddi yaşam standartlarını yükseltmekti. Bu anlamda bir dizi düzenlemeler yapıldı. Batılı verilere göre 1950 yılından 1980 yılına kadar kişi başına tüketim % 300'e kadar artmıştı. Ancak tüketim mallarının üretimi alanında Sovyetler Birliği Batılı endüstriyel ülkelerin çok gerisindeydi. Ülkenin liderleri erişebildikleri tüm kaynakları ağır sanayiye yöneltiyordu. 1970'lerde siyasetçiler, kalite, etkinlik ve gelişmiş teknoloji gibi faktörlere vurgu yaparak verimliliği arttırmanın önemini anlamışlardı (Abalkin, 2007: 11). XI. Beş Yıllık Plan (1981-1985) verimlilik sorununu çözmeye yönelikti. Hedefler gayet küçüktü, başarılar ise bu hedeflerin altındaydı. Plan döneminde büyüme oranı yıllık % 3-4 civarındaydı. Milli gelir ancak % 17, endüstriyel üretim

hacmi % 20 arttı. Tüketim malların üretimi, üretim malların küçük bir farkla aşmıştı. Tarım mallarının üretimi % 11,6 oranında arttı (Artam, 1993: 18). Gorbaçov 1985'te iktidara geldikten sonra Batılı gözlemcilerin çoğu Sovyet ekonomisinin iyileşeceğine şüphe ile bakıyordu. Gorbaçov ise ülkenin ekonomik sorunları ile aktif bir şekilde ilgilenmeye başladı ve tüm eksiklikleri açık şekilde dile getirdi (Artam, 1993: 26). "1986-1990 yılları ve 2000 yılına kadar olan süreç için SSCB'de sosyal ve ekonomik gelişmenin esas doğrultuları" belgesi Beş Yıllık Planın önemli amaçlarını belirledi: "ilmi ve teknolojik ilerlemeyi hızlandırmak, üretimi yeniden teçhiz etmek, var olan üretim potansiyelini daha yoğun bir biçimde kullanmak, yönetim sistemini ve hesaplama mekanizmalarını iyileştirmek ve bu şekilde ekonomik gelişimin etkinliğini artırmak ve Sovyet insanının yaşam standartlarını yükseltmek" (Zickel, 1991:478).

Gorbaçov'un en çok tartışmaya yol açan siyasi kararı, özel ekonomik etkinlikleri ve kooperatif girişimleri desteklemesiydi. Böyle bir siyasetin belli sınırları vardı. Özel girişimlerde öğrenciler, emekliler, ev hanımları bulunabilecekti. Böyle girişimler artan kazanç vergisi ile bağlantılıydı. Tam zamanlı çalışanlar, işyerleri dışındaki tatil zamanlarını özel etkinliklere harcayabiliyordu. En az üç kişiden oluşan kooperatifler tüketicilere yönelik farklı aktivitelerde bulunabiliyordu: özel araçları taksi şeklinde kullanmak, özel restoran açmak, özel tıbbi yardım, oto tamiri, terzilik vs (Artam, 1993: 28). Gorbaçov'un bu reformları XII. Beş Yıllık Planda (1986-1990) hedeflerini belirlemiş oldu. Milli gelirde ortalama büyüme oranının % 4 olması hedeflendi. Bu hedefe ulaşmak için iş verimliğin yılda % 4 artması bekleniyordu. Üretim ve enerji harcamalarının milli gelirdeki oranının % 4-5'e inmesi gerekiyordu. Ekonominin diğer alanlarında da aynı şekilde tasarrufların yapılması planlandı (Zickel, 1991:480). Plan teknik gelişmeleri hedef alıyordu. Makine sanayi ürünlerinin beş yıl içinde % 40'tan % 45'e artması düşünülüyordu. Sermaye yatırımının % 23,6 oranında artması bekleniyordu. XI. Beş Yıllık Plan döneminde ise sermaye yatırımı ancak % 15,4'e yükselmişti (Papava, 2002: 799).

Rejim, 1986 yılından başlayarak gelecek on beş sene için de teklif ve planlar yaptı. Bu planlara göre milli gelirin yıllık % 5 yükselmesi ve 2000 yılına gelindiği zaman iki katına çıkması gerekiyordu. İş verimliği yıllık % 6,5'le 7,4 arasında

artacaktı. İş yerlerinin yeniden yapılandırılması sürecinde 2000 yılına kadar 20 milyon vasıfsız çalışan insanın yerine vasıflı insan çalıştırılacaktı. Plan, yakıt, enerji, hammaddelerin, metal ve diğer kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını öngörüyordu. Öncelikli amaç olarak her Sovyet ailesinin ayrı daireye sahip olması belirtilmişti (Abalkin, 2007: 53). XII. Beş Yıllık Planın ilk yılı iyi sonuçlara tanık olmuştu. Sanayide büyüme oranı amaçlanan oranlardan düşük olsa bile % 3'ten fazla rakamları bulmuştu. Tarım sektöründe de başarılara erişilmişti. Lakin 1987 yılında GSMH % 1'in altında büyüme göstermişti. Sanayi üretimi de ancak % 1,5 artmıştı (Thorelli 1965: 4).

2.3.2. Çin Halk Cumhuriyeti

Bu başlıkta Çin Halk Cumhuriyeti'nin tarihi, idari ve ekonomik yapısı incelenecektir.

2.3.2.1. Çin Halk Cumhuriyetinin Kurulması ve Önemli Siyasi Gelişmeler

1 Ekim 1949 yılında Mao Zedong, Çin Halk Cumhuriyetini kurmuştur. Mao'ya göre, "Çin sosyalizminin temeli, Darwin'e ve evrim teorisine dayanmaktadır". "Çin sosyalizmini gerçekleştirecek olanlar köylülerdir" diyordu (Okur, 2010: 344). Kuruluşundan hemen sonra Çin'i ilk olarak SSCB tanımıştır. Mao Zedong mutlak otoriteyi eline alarak, Çin'i komünist rejim altında yönetmeye başlamıştır. Mao Zedong'un 1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyetini kurmasından sonra, bu tarihe kadar ülkeyi yöneten Çan-Kay-Şek'in yönetimden isimlerle Tayvan'a kaçması günümüzde hala süren Tayvan sorununun da başlangıcı olmuştur (İTKİB, 2007: 4).

Kesin yenilgiye uğrayan Çan-Kay-Şek bu gelişmeler üzerine geçici olarak Cumhurbaşkanlığından çekilip 1949 başlarında devletin altın rezervleri ile deniz ve hava kuvvetlerini yanına alarak Tayvan Adası'na çekilmiştir (Tabak, 2008: 64). Çin'de 1949-1952 yılları arasında ulusal ekonomiyi kurtarma için çalışmalar başlatılmıştır (Altuğ, 1997: 100). Mao, temel anlamda Marksizm'i benimsemiştir. Ancak, uygulamada bir fark söz konusuydu. Bu fark toplumsal devrime işçi

sınıfından değil, köylü sınıfından başlamasıdır. Köylü sınıfında başlattığı sosyalizm faaliyetlerini, zamanla bütün topluma yayma çabasına girişmiştir (Fishman, 2006: 59). Mao'nun köylü sınıfında başlattığı sosyalizm faaliyetlerinin ilk meyvesi, topraksız köylüleri toprak sahibi etmesidir. Bunu da, derebeyi zihniyeti ile toprakların % 70'ini elinde bulunduranlarla mücadelesiyle başarmıştır. Buradaki temel amacı, kapitalist üretim yerine sosyalist üretimi hayata geçirmektir (Ölmezoğulları, 2008: 198). Mao, fikir üretiminin tartışma ortamı yaratılması sonucunda kazanılacağına inanan biri olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Örneğin, 1947 yılında 85 gün süren dört farklı eyaletten 1800 bucak yöneticisinin tartışmaları bu konuya verilebilecek en iyi örneklerden biridir. Dolayısıyla uzun süreli tartışmalar sonucunda her konu hakkında karar verilmeye gidilmiştir. Çünkü tartışarak karar verme, sosyalizmin temelini oluşturmanın en önemli harcı olduğu bilinci vardı (Huang, 2005: 318). Mao, sosyalizmi sadece israf edilen köylü nüfusu ve topraklarında değil; sanayi ve hizmetteki hantallaşmaya son vermek içinde kullanmıştır. Örneğin, başlangıçta devlet destekli basit alt yapılı sanayileşme ile birlikte geleceğin sanayisinin temellerini atmışlardır (Huang, 2005: 319).

Çin tarihine bu dönem, ekonomik iyileşme dönemi olarak geçmiştir. Ekonomik faaliyetler halkın yararına olacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Sadece feodal arazi sahipleri değil, kapitalist işletmeler de sosyal devlet bilinciyle buluşturulmuştur. Bu da, Çin ekonomisinde önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır (Shenkar, 2007: 38). Bu dönem aynı zamanda, emperyalizme, feodalizme ve bunları hayata geçirmeye çalışan kapitalizme bir cevap dönemidir (Guoliang ve Guangqing, 2011: 200). Çin'in bu dönemdeki hazırlık aşamalarını Jean-Jacques Brıeux Çin Devrimi ve Sonrası adlı kitabında (1966: 109-10) sektörler düzeyinde ele alarak açıklamıştır. Yazarın bu açıklamalarını, sosyalizme hazırlık aşamasının daha iyi anlaşılması için buraya almakta yarar görmekteyiz. Bu açıklamaları aşağıda ifade edildiği şekildedir:

- Devlet kesimi: Sosyalist niteliktedir. Tümüyle sosyalist bir ekonominin gerçekleştirilmesi yolunda, devletin dayanakları bunlar olacaktır.
- Kooperatif kesimi: Yarı sosyalist niteliktedir. Devlet, bu sektörün gelişmesi için gereken yardımları yapacaktır.

- Taşra kesimi: Kişisel niteliktedir. Kolektifliğe doğru gidecektir.
- Özel kapitalist kesimi: Küçük ve orta sermayedarların yönetimindeki küçük ve orta endüstri ve ticaret kurumlarından meydana gelir. Halkın refahına ve ulusal gelişmeye yardımcı oldukları oranda desteklenecekleridir.
- Devlet ve özel kesim işbirliği kesimi: Bu kesimde işçiler de kurumun yönetiminde söz sahibi olmaktadırlar.

Jean-Jacques Brieux (1966: 110), sosyalizme geçiş aşamasında Çin'in sektörel düzeyde yaptıklarını bu şekilde açıklarken; aynı zamanda ülkede vergileme ve sendikalar alanında yapılanlara da yer vermektedir.

Mao bu süreci şöyle özetler: "Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sosyalist dönüşümün temelde tamamlanmasına kadar geçen süre geçiş aşaması olacaktır. Bu aşama içerisinde, Parti'nin Temel Çizgisi ve hedefi, öncelikli olarak ülkedeki sanayileşmeyi tamamlamak ve tarım, el sanatları endüstrisi ve kapitalist işletmecilik alanında sosyalist dönüşümleri gerçekleştirmektir" (Guoliang ve Guangqing, 2011: 207). Bu dönemde, Mao ve ÇKP'si siyasal anlamda başta yerel halk kuruluşları olmak üzere, tam teşkilatlı bir örgütlenme gerçekleştirmişlerdir. Bu örgütlenmenin başını ise, köylü grupları oluşturmuştur. Bu gruplar, Köylü Birlikleri olmak üzere, Köy Dernekleri ve Büyük Köylü Liderleri'dir (Huang, 2005: 318). Server Tanilli, "Uygarlık Tarihi" (2005: 258-9) kitabında bu dönemi şu şekilde aktarmaktadır: Bu dönemde, tam sosyalist kooperatifler oluşturulmuştur. Bu sol kooperatifler ile köylerin sanayileşmesinin yolu açılmıştır. Bu sanayileşme komün yönetimi üzerine inşa edilmiştir.

Komün, köylülerin ve işçilerin tek çatı altında toplanıp, üretimi gerçekleştirmeleri için yapılanmasıdır. Bu yapılanma ile birlikte işçi ve köylü işbirliği oluşturulmuştur. Ayrıca, disipline dayalı üretim süreci yaşama geçirilmiştir. Ekonomide gerçekleştirilen bu faaliyetler, çelik, mekanik yapı ve petrol gibi kilit sanayilerin gelişmesi için de ön ayak olmuştur (Tanilli, 2005: 259). Özsoylu (2009: 61) ise, bu döneme yönelik şu bilgileri vermektedir: kırsal sanayileşmenin harekete geçtiği bu dönemde, toplam kapasitesi ortalama 20.000 kişi olan, buna rağmen 100.000 kişiden oluşacak şekilde 24.000 komün oluşturulmuştur. Bu da gösteriyor

ki, Çin'de kırsal sanayileşme kentsel sanayileşmeden önce başlamıştır. Ölmezoğulları (2008: 199) ise bu dönemde, ekonomide önemli ölçülerde âdem-i merkeziyetçi bir yönetimin oluşturulduğunu ve küçük ölçekli faaliyetlerin özendirildiğini belirtmektedir.

1958 yılında ekonomiyi kurtarmak için reformist hareketler başlatılmaya çalışılıp ekonominin merkeziyetçiliğinin azaltılmasının hedeflendiğini görmekteyiz. Bu dönemde Deng Xiaoping ve dönemin başbakanı Zhou Enlaı 1962 yılında merkezi Mao yanlısı ekonomik modeli değiştirmeye çalışmışlardır, fakat Mao bu politikaları kendisine bir baş kaldırma olarak tanımlamış ve "Proletaryanın Büyük Kültür Devrimini" ilan ederek ülkeyi 10 yıllık karışıklık dönemine sokmuştur (Ölmezoğulları, 2008: 203). Bu dönemde yaşanılan karışıklık ülkede müthiş bir kıtlık yaşanmasına sebep olmuş, milyonlarca insan kıtlık ve zulüm nedeniyle ölmüştür. 1980 yılının başında yapılan sayıma kadar, bu gerçekler Çin yönetimi tarafından tüm dünyadan gizlenmiştir. Kültür Devrimi Döneminde Çin, Mısır Büyükelçisi hariç tüm ülkeler Büyükelçilerini geri çağırmış, Kahire hariç tüm büyükelçiliklerini kapatmış ve dünyayla diplomatik ve siyasal temasını kesmiştir (Güler, 2001: 290). ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Asya'ya girebilmek için Kore'yi "Açık Kapı" olarak görmüş ve 1950 yılında meydana gelen Kore savaşında Güney Kore'yi desteklemiştir. Komünist ideoloji ile hareket eden Mao ise, Sovyet yanlısı politikalar gütmekteydi ve Kore savaşı döneminde Kuzey Kore'yi desteklemekteydi. Kore savaşında, ABD ve müttefiklerinin karşısında yer alan Mao, SSCB ile çok yakın ittifak kurmuştur. (Tabak, 2008: 66).

Zamanla Çin ile SSCB arasında diplomatik ilişkilerde polemikler başlamıştır. Çin ile SSCB arasında karşılıklı meydana gelen polemikler; bir yandan Çin'in nükleer silah üretmek istemesi nedeniyle olurken, diğer yandan da komünist rejimin Kültür Devrimi ile Çin'de farklı bir ideolojiye dönüşmesi nedeniyle meydana gelmiştir. Bu polemikler SSCB ile Mao arasında birlikteliğin kısa sürmesine neden olmuştur. SSCB ile yaşanan polemikler ile ilgili "politika silahın namlusunda gelişir" diyen Mao'ya sorulan bir soruya, Mao; *"Gökyüzü düşmeyecek, ağaçlar büyüyecek, kadınların çocukları olacak, balıklar yüzecek… Eğer bunlar olacaksa polemik sonsuza dek sürecektir"* şeklinde cevap vermiştir (Terril, 1978: 53).

SSCB ile ittifakın koptuğu bir dönemde Çin Kültür Devrimini ilan ederek 1962 yılından 1971 yılına kadar dünyadan izole olmuş, ülke sınırlarını adeta "kapalı kapılarla" çevrelemiştir. Bu dönemde Mao SSCB desteğini kaybettikten sonra daha öncesinde "kâğıttan bir kaplan" olarak gördüğü nükleer silahların politika üretmedeki stratejik üstünlüğünü fark etmiş, nükleer silahların üretimi için kolları sıvamıştır (Altuğ, 1997: 108). 1964 yılında atom bombasını denemeye başlayan Çin bu yıllardan sonra artık nükleer bir güç olmuştur. Nükleer silahlar ile ilgili dönemin Çin Başbakanı Co her türlü ihtilafta kesinlikle nükleer silahları ilk kullananın Çin olmayacağını bildirmiş, amaçlarının kendilerine yöneltilen nükleer şantajı kırmak olduğunu ima etmiştir (Fishman, 2006: 78).

SSCB rejiminin desteklediği Vietnam, Kuzey Kore ve Kamboçya ülkeleri ile etrafı sarılan Çin, Kültür Devrimi döneminde ABD'nin "emperyalist güçlerinin" ittifakına ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Nitekim dönemin ABD Başkanı Nixon; Çin'i kazanmalıyız demiş ve bu konuda usta diplomat Henry Kissinger'i görevlendirmiştir (Terril, 1978: 56). ABD, 1971 yılında Çin ile ilişkilerini tekrar düzeltmiş, Çin'e uygulanan ambargoları kaldırmış ve Çin'i uluslar arası sistemin başı olan BM'ye dâhil etmiştir. Bu dönemde yaşanan ABD-Çin ittifakı soğuk savaşın en büyük güçlerinden olan SSCB'yi oldukça zora sokmuştur. ABD, Çin'i kendi yanına çekerek Çin'den büyük bir pazar elde etmek istiyor, aynı zamanda Çin'i kapitalist sisteme sokarak, komünizmin yapısını zayıflatarak SSCB'yi yalnızlığa itmek istiyordu (Okur, 2010: 308). Bu bağlamda ABD, Çin'den liberal sisteme uyum sağlayacak reformlar yapmasını talep etmiştir. Çin'de bu talepler karşısında ABD'ye olumlu cevap vererek liberal sisteme uyum sağlayacağının sinyallerini vermiştir. Bundan sonra da, Çin'de meydanlarda Coca Cola reklam afişlerinin içinde Mao'nun resimleri sergilenir olmuştur (Okur, 2010: 390). Çin kapılarını açar açmaz, sanki önceden hazırlıklılarmış gibi dev Amerikan şirketleri neredeyse hep birlikte Çin'de pozisyon almaya başlamıştır. İlk sıçrayanlardan biri Amerikan Express kredi kartı kuruluşu olmuştur. 1982'de Bank of China ile anlaşarak Çin'e girdi. Coca Cola ve 7-Eleven gibi gazlı içecek devleri, temizlik kimyasalları şirketi Procter&Gamble, Motorola ve AT&T gibi elektronik devleri, sigara devi Reynolds Çin'e yerleştiler (Okur, 2010: 391).

Mao 1976 yılında ölmüştür. Bunu izleyen 80'li yıllar boyunca ülkede siyasi tutuculuk devam etse de, ekonomik olarak dışa açılma çabaları başlatılmıştır. 1989 yılındaki Tiananmen Meydan olayları[8], 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin sona ermesi ve dünya ekonomik konjonktüründe güçlenen "serbest piyasa anlayışı" Çin'i kendi bünyesinde bazı reformlar yapmaya zorlamıştır (İTKİB, 2007: 5). Mao'nun yerine ekonomik reformların kahramanı olan Deng iş başına gelmiştir. Deng SSCB tehlikesine karşı ABD ile ittifakı sürdürmüştür. Deng'in 1979 yılı ABD ziyaretinde nükleer işbirliği, ticari ilişkilerin geliştirilmesi, Sovyetler Birliği tehlikesine karşı iş birliği, teknoloji transferi ve Çin ile ABD arasındaki resmi ilişkilerin geliştirilmesi konuları ele alınmıştır (Güler, 2001: 291-2). Deng döneminde ülkedeki ekonomik kısır döngüye son verilmeye çalışılmış, çevre ülkeler ile barışçıl siyaset izlenip, dünya konjonktüründe gelişen bir Çin imajı yaratılmıştır. Ayrıca 1997 yılında Hong Kong'un ve 1999 yılında Makao'nun ÇHC'ye dâhil olması ve bu ülke bünyesinde "Özel İdari Bölge" statüsü kazanması Çin'in bölgedeki önemini bir kat daha artırmaktadır (İGEME, 2008: 1).

2.3.2.2. Çin Ekonomisinin Gelişiminde Önemli Olan Faktörlerin Analizi

Mao'nun ölümü ve Sovyetlerin yıkılmasından sonra, halkın talepleri ve dünya üzerinde ekseni genişleyen serbest piyasa anlayışı Çin'i ekonomik anlamda yeni stratejiler üretmeye itmiştir. Çin oluşturacağı stratejiyi temelde 1700'lü yıllarda uygulamaya koymuş olduğu dışa açık ekonomik modeline geri dönerek oluşturmuş. Bu çerçevede 1992 yılında Çin Komünist Partisi'nin 14. Ulusal Kongresi'nde ülkede "Sosyalist Piyasa Ekonomisi" tesis edilmesi kabul edilmiştir (İTKİB, 2007: 2). Berlin duvarının 1989 yılında yıkılmasından sonraki süreçte, Sovyetler Birliği dağılmıştır. Aynı rejime sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti bu çöküşü yaşamamıştı. İşte Çin'in bu çöküşü yaşamamasının temel nedenlerinden biri de siyasi temelde var olan komünist (kapalı rejimin) nispeten değişime uğraması ve oluşturulan dışa açık liberal ekonomik modele ve "açık kapı" politikalarına geri dönüş stratejisidir.

[8] Tiananmen meydanındaki bu demokrasi gösterilerinin askeri kuvvetlerle bastırılmasını Amerika şiddetle tenkit ederek insan haklarının ihlal edildiği gerekçesi ile bu ülke ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve silah satışını durdurmuştur.

2.3.2.3. Çin Ekonomisi'nin Yapısal Değişimi "Sosyalist Piyasa Ekonomisine" Geçiş Dönemi

Çin'in 1978 yılından sonra benimsemeye başladığı "Sosyalist Piyasa Ekonomisi" adından da anlaşılacağı üzere komünist rejimin bir parçası olup, serbest piyasa ekonomisine de atıfta bulunan reformist bir modeldir (Manisalı, 2004: 43). Çin'in benimsediği bu ekonomi modeli devlet kontrolünün ağırlıkta olduğu ve kapitalist sistemin bir parçası olarak görülen liberal sisteme uyum sağlayan karma bir sistemdir. Dünya üzerinde eşine az rastlanır türden bir değişimi ve ekonomik gelişimi yaratan bu reformun birçok önemli noktası olup, mucize olmayan planlı bir çalışmanın ürünüdür. Kurumsal değişimi içeren bu ekonomi değişiminin iki farklı noktası bulunmaktadır (Manisalı, 2004: 45). Birincisi, kaynak tahsisinde gösterilen başarı, ikincisi ise uluslararası pazarlara açılımdır (Garnaut, 2001: 21).

Çin'de 1960'lı yılların ortalarına doğru merkezi planlı ekonomi modeli Çin ekonomisini hantallaştırmış, 1966-1976 yılları arasında ise ülke ekonomisi gerilemiştir (Çeçen, 1999: 288). Bu nedenle, 1976 yılından itibaren Sosyalist Piyasa Ekonomisine Geçiş için siyasal çalışmalara başlanmıştır. Bu dönemde reformların ve dönüşümün anayasal zemini oluşturulmuştur. Anayasada, 1982 yılından itibaren ekonomide yapılan reformların gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik 1988, 1993, 1999 ve 2004 yıllarında değişiklikler yapılarak ekonomik reformların siyasal temelleri sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte kolektif şirketlerin, özel girişim ve yabancı sermayeli kuruluşların ve özel sektörün önü açılmıştır (Tanilli, 2010: 365).

1978'lere kadar ekonomide devlet işletmelerinin ağırlığı hissedilirken, daha sonra yerel hükümetlerin denetiminde kolektif şirketler ile özel girişimciler ve yabancı sermayeli kuruluşlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Ancak hemen belirtelim ki kamunun ekonomideki ağırlığının azalması özelleştirme ile değil, özel sektörün kamuya göre daha hızlı büyümesiyle ortaya çıkmıştır (Kızıltan, 2003: 54). Çin'de piyasaları düzenlemek ve denetlemekle görevli kurumlar 1990'lı yıllarda kurulmaya başlanmıştır. Düzenleyici kurumlar 1990'lar boyunca yapılan yönetsel reform girişimlerinin ürünüdür. Bu reformun hedefi, sosyalist dönemin örgütsel kalıntılarını iyice zayıflatmak ve en azından biçimsel düzeyde batı tarzı bir örgütlemeye

gitmektedir (Sezen, 2009: 336-7). Çin 1978-1996 yılları arasında dışa açılma stratejisiyle planlı ekonomiden aşamalı olarak piyasa ekonomisine geçişi başlatmıştır (Ölmezoğulları, 2008: 194). Aynı dönemde 1978-1985 yılları arasında uygulanacak şekilde dört ayrı modernizasyon programı kabul etmiştir. Bu program ile tarım, sanayi, bilim, teknoloji ve savunma alanlarında çağdaş koşullara ulaşılmaya gayret edilmiştir (Bilbilik, 2008: 28). Bunun yanında, 1990 yılından sonra tüm piyasalarda etkili olmaya başlayan serbest piyasa koşulları ve serbestçe belirlenen fiyatlar, Çin'de işçi ücretlerinin düşük olması, kısıtlamaların kaldırılması, ithalat vergilerinin düşürülmesi, artan dış ticaret hacmi, Çin'in benimsediği dışa açık ekonomik modelde yaratılan ekonomik değerin vergilendirilmesi ve denetlenmesi açısından reformlara uygun bir kamu sisteminin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur (Aren, 2008: 29).

Ayrıca, 1971 yılından itibaren Birleşmiş Milletlerin daimi üyesi olan Çin, 1980 yılında kurucusu olduğu IMF'ye tekrar üye olarak bu kuruluştan mali ve teknik yardım almaya başlamıştır. 1982 yılında ÇHC' de çalışmaya başlayan Dünya Bankası, proje yatırımı ve teknik yardımın yanı sıra, araştırma ve danışmalık yoluyla Çin ekonomisine önemli desteklerde bulunmuştur (Aren, 2009: 32). Çin'de 1981 yılında Dünya Bankasınca sağlanan proje fonlarının ödenmesini denetlemek amacıyla Çin yatırım bankası kurulmuştur. Bu banka 1981-2002 yılları arasında çeşitli sektörlerdeki 240'dan fazla projeyi desteklemek üzere Çin'e 3 milyar dolar borç ve kredi sağlamıştır (The World Bank, 2015: 55; Sezen, 2007: 31-2). ÇHC'ye akan kaynaklar içinde banka kredileri oranı düşükken, bu dönemde dünya bankasından en çok kaynak kullanan ülke olmuştur. Çin, ekonomisinin gelişim sürecinde Dünya Bankası ile ilişkilerini gayet düzgün bir zemine oturtarak karşılıklı saygıya, eşitliğe ve diyaloga dayandırmıştır. Dünya Bankasının Doğu Asya Ekonomik Mucizesi incelemesinde, bu ekonomilerin başarısının temelinde mali ve parasal istikrar amaçlayan makro-ekonomik politikaların bulunduğu vurgulanmıştır (TÜSİAD, 1995: 24). Çin'de, Sosyalist Piyasa Ekonomisine geçiş döneminde doğrudan planlamaya dayalı yönetim yapısı daraltılmıştır. Kırsal bölgelerde yapılan reformlardan sonra ekonomide kentsel reformlara başlanmıştır (Yılmaz ve Koyuncu, 2005: 2). Mülkiyet yapısının değiştirilmesi, ithalat vergilerinin azaltılması, ticari mallara uygulanan kota ve lisans engellerinin önemli ölçüde azaltılması, zorunlu ithalat ve ihracat planlarına son verilmesi, bu dönemde ki dışa açık ekonomik

modelin destekleyici unsurları olmuştur (Li, 2009: 29). Çin ekonomisini kapalı ve hantal yapıdan üretken ve dışa açık hale getirmeye çalışan Deng Xiaoping (pragmatist otoriter), Çin'de ekonomik başarıların sembolü olmuştur (Saray, Gökdemir, 2007: 665). 1978 yılında iktidara gelen Deng Xiaoping uyguladığı "siyah ve beyaz kedi" teorisi (siyah ya da beyaz fark etmez, eğer kedi fareyi yakalayabiliyorsa iyi kedidir) iktisat politikalarının temelini oluşturmaktadır (Karaca, 2008: 26). Deng'in ölümünden sonra Devlet Başkanlığı görevini yürüten Jiang, Deng'i aratmamış, Çin ekonomisinin gelişim sürecine önemli katkılar sağlayarak "üç temsil" kavramını ortaya atmıştır. Buna göre; birincisi, sosyal üretim güçlerini (yatırımcıları ve profesyonel kadroları) parti üyeliğine almak, ikincisi, Çin kültürünün muhafaza edilmesi ve geliştirilmesi, son olarak da Çin Komünist Partisi'nin belli bir kısmını değil, tüm halkı kucaklaması öngörülmekteydi (Zenginoğlu, 2011: 4). Çin ekonomisini reformlara yönelten üç temel faktör vardır (Gökdemir ve Mor, 2006: 55).

1) Mao'nun kültür devriminin giderek halkın desteğini kaybetmesi,
2) Uzun yıllara dayanan planlı devlet uygulamaların kıtlıklarla baş edememesi,
3) Öteki Uzakdoğu ülkelerinin (Tayvan, Hong Kong, Singapur, Güney Kore) uyguladıkları piyasa ekonomisinin göreceli olarak başarılı sonuçlar elde etmesidir.

Sosyalist piyasa ekonomisine geçen Çin'in reform sürecinde üzerinde durduğu konulardan biri de, "Bilgiye ve öğrenmeye açıklık ve deneyimlerden yararlanma" metodudur. Bu kavram, Çin gelişiminin temel unsurlarından biri olan üretim yapısının değişimini ve gelişimini desteklemiştir. Özellikle, diğer ülkelerin deneyimlerinden yararlanma ve daha öncesinde hiçbir tecrübesi bulunmayan sektörlerde benzetme ve tutundurma çabaları[9] Çin'de hızlı gelişimin bir parçası olarak görülmüştür (Avar, 2010: 370).

[9] Çin Halk Cumhuriyeti ekonomik reformları sürdürmek ve bu reformların talep ettiği bilimsel ve teknik iş gücünü karşılamak amacıyla; Binlerce Çinliyi batılı ülkelere ve özellikle elektronik sektörün devi ve öncüsü olan Japonya'ya göndermiştir.

2.3.3. SSCB-Çin ve Marksist Devlet

Tarihsel bir perspektiften bakarak, Çin ve Sovyet deneyiminin Marx'ı haklı çıkardığı düşünülebilir. Kapitalizmin, dolayısıyla işçi sınıfının güçlü olmadığı toplumlarda sosyalist bir devrimin gerçekleşemeyeceğini söylerken Marx, elbette determinist değildi. Ve bu tespiti yaparken, kapitalizmi 'en zayıf halka'lardan parçalamayı esas alan devrimlerin nasıl bir çizgide ilerleyebileceğini ve akıbetlerinin ne olacağını aklından bile geçirmemişti (Garaudy, 1969: 13). Marx'ın tespiti daha yalın ve gerçekçi bir zemine oturmaktaydı. Bir rejimin yaşayabilme sorunu, dayandığı toplumsal güç tarafından belirlenir. Yeni bir üretim ilişkileri sistemini yaratmayı esas alan bir rejim için, bu gerçeklik daha yakıcı bir hal almaktadır (Küçük, 1991: 174). Sosyalizm için bu toplumsal gücün omurgasını, sahip olduğu nicelik ve nitelik nedeniyle, sanayi proletaryası oluşturur. Rejimin yapısına ilişkin olarak Marx'ın esinlendiği model ise, kuşkusuz, bürokratik olmayan 'Komün' örneğiydi. Yine Marx için temel sorun iktidarın ele geçirilmesi değil, onun aracılığıyla emekçilerin üretime ve yönetime yabancılaşma sorununun aşıldığı bir düzen kurmaktı (Lichtheim, 1975: 270).

SSCB ve Çin deneyimlerinin kendi karşıtlarına dönüşme potansiyelini, temel olarak, toplumsal yapıda aramak yanlış olmayacaktır. İşçi sınıfının nicelik ve nitelik açılarından güçlü olmadığı toplumlarda, sosyalist devrimde parti öncülüğünün ve belirleyiciliğinin öne çıkması doğaldır. Giderek, sınıf çıkarlarını tanımlama odağının ve bunların müdafaasının, sınıfın kendisine değil, partiye, parti içinde de üst yönetimlere geçtiği görülmektedir (Lew, 1988: 157).

Kontrol altında tutulması gereken bir toplum algılaması da yine devrimin çıkarıyla açıklanır. Oysa böylesi bir yapı içinde, işçi sınıfının yabancılaşma sorununun devam edeceği açıktır. Diğer bir önemli husus, işçi sınıfının güçlü olmadığı ve örgütlenmenin işçi sınıfına dayandırılmadığı bir yapı içinde, orta-sınıf eğilimlerinin güçlenme zemini bulmalarıyla alakalıdır (DuRand, 1990: 29).

Çin deneyiminin bize gösterdiği bir husus da, demokrasi ilkesi temeline oturtulmuş sosyalist bir örgüt kuramının ne kadar önem arz ettiğidir. Burada kastedilen, anakronik bir demokrasi sorgulamasıyla, 'geçmişte şöyle yapılsaydı,

böyle olmazdı' gibi pek anlamlı olmayan bir yaklaşım değildir. Demokrasinin özünü katılım ve denetim oluşturur. Burjuvazinin yönetim teknolojisiyle sosyalizmin kan uyuşmazlığına sahip olduğu açıktır (Cliff, 1957: 6-8).

Bu noktada, Rosa Luxemburg'un dikkat çektiği husus önemlidir: *Sosyalizmin ilkeleri vardır ama bir reçetesi yoktur*. Hele bu reçetenin, herhangi bir partinin cebinde hazır olarak bulunduğunu düşünmek büyük bir yanılgıdır. Kaldı ki, böylesi bir toplumsal projeyi mülkiyet ilişkisine (bunu da devletin mülkiyetine) indirgemek mümkün değildir. Eğer yeni bir yaşam tarzından bahsediliyorsa, bu yaşam tarzının üzerinde yeşereceği zeminin temel karakterinin demokrasi olduğunu kabul etmek gerekir (Çağlı, 1991: 9).

Bu çerçevede köylü toplumunda eşitlik ilkesine dayalı bir toplumsal düzen kurmaya yönelmesi dışında, Mao'nun en büyük trajedisi, eşitlik ilkesine dayalı bir sınıf siyasetini, burjuva yönetim teknikleriyle gerçekleştirmeye çalışmasıdır. O, bürokratizmi, ontolojik açıdan sorgulayamamış, onun bazı görünümleriyle savaşmıştır. Kültür Devrimi'nde yaşananlar, bunun en güzel örneklerini sunar. Zaten Kültür Devrimi'nin 'kültürel' olması da kaynağını buradan alır (Amin, 1993: 56).

'Mao neden bürokratizmin, işçi sınıfı siyasetini sakatlayan ve burjuva sınıfsallaşmasına açık kapı bırakan bir yapıya sahip olduğunu ontolojik açıdan sorgulayamamıştır?' sorusu ise, bir ülkede yaşanan her şeyi tek bir insanın algılama biçimine bağladığı için, cevabın yanlış yerlerde aranmasını getirebilir. Öte yandan, böylesi bir yaklaşım 'Mao, parti-devlete ve topluma tam olarak hâkimdi' gibi örtülü bir kabulü içermektedir. Oysa parti-devlet, az ya da çok, belirgin olan farklı sınıfsal eğilimleri bünyesinde taşımaktaydı (Wu, 2005: 6).

Çok partili bir burjuva demokrasisinde, farklı örgütlenmelere dayanarak birbirleriyle ittifaklar kuracak ya da çatışacak olan toplumsal kesimler, parti-devlet bünyesine taşınmıştı ama herkes Maocuydu. Bunun nasıl bir sonuç ve parti-devlet atmosferi yaratabileceğini tahmin etmek güç değildir. Sınıf mücadelesi parti-devletin içinde cereyan etmeye başlamıştır. Örneğin kolektifleştirme döneminde, parti-devlet içinden kaynaklı güçlü bir direniş söz konusudur. Bu direniş, bazen, uygulamaları askıya alan sağ bir çizgiyle, bazen de uygulamaları uç noktalara vardırarak, sonuçta

komünleri işlemez hale getiren sol bir çizgiyle kendini göstermiştir. İlginç olan nokta, sağ ve sol direnişin aktörlerinin çoğu zaman aynı olmasıdır (Bozdağ, 1987: 273).

Mao derken, toplum nezdinde çok önemli bir imajdan bahsediyoruz. Ama bu imajın (sınıfsal ve toplumsal farklılıkların siyasal açıdan son tahlilde belirleyici olduğu göz önünde bulundurulursa), aynı zamanda güçlü bir hâkimiyet anlamına gelmediği söylenebilir. Mao'nun farklı yorumlarının ortaya çıkması buradan kaynaklanır. Bu özelliğiyle Mao, bir lider olmanın ötesinde, her toplumsal kesimin kendi perspektifinden bir şeyler aldığı ve bunları kendince eklemlediği bir kaynaktır (Becker, 2007: 24).

Ama son tahlilde, üst yapının karakterini belirleyen, bizzat pratiğidir. Bu yüzden, yönetimin sınıfsal nitelik analizi, reel politik durumun muğlâk ortamından ya da kurgusal mekanik bağıntılarından ziyade, üretimin düzenlenmesinden ve bu üretimle elde edilen zenginliklerin kimlere, nasıl dağıtıldığından yola çıkılarak yapılmalıdır. Üst yapı, bütün o hengâmeli görünümüyle, bu ilişkilerin istikrarını sağlama işlevini üstlenir (Meisner, 1986: 105).

Çin'deki üst yapı, tek parti rejiminin de etkisiyle, daha vahşi bir görünüm oluşturmuştur. Kültür Devrimi'nin pek çok araştırmacının ilgisini çekmesi ve bazıları için hala büyük bir soru işareti olarak kalması bu yüzdendir. Ama Liu Shaoqi'nin 1960'ların başında, ÇKP içindeki gücünden de cesaret alarak, özel mülkiyeti ve serbest pazarı (sınırlı da olsa) geliştirmeye yönelik girişiminin ardından, Mao'nun kitlelere dayanmak durumunda kalarak başlattığı bir Kültür devrimi algılaması, üretim ilişkileri eksenli bakış açısının aydınlatıcı gücünü ortaya koymaktadır (Kebir, 1989: 189).

Emekçiler cephesinden, bürokratik sosyalizmin getirdiği güvencelerin kapsama alanı dışında kalan 'Maocu' kitleler, Mao'nun çizgisini de aşan bir sistem karşıtlığına varmıştır. Öte yandan, örgütlü emeğin bir kesimi Paris Komünü modeli üzerinden, yönetimde belirleyici düzeyde söz sahibi olma taleplerini eyleme dökmüştür. Buna karşılık, Mao'nun, kendi başlattığı kitle hareketini dizginleme tutumuna girmesi, bir başka açıdan, siyasal analizlerde toplumsala bağlılığın önemini

vurgular (Kebir, 1989: 190). Diyalektik yöntem ise, Çin'deki dönüşümü değerlendirirken, statik bir burjuva-proletarya çatışması eksenli, sınırlayıcı bakış açısından kurtulmanın yolunu açmaktadır. Toplumsal yapıdan soyutlanmış ve Olimpos'un Tanrıları gibi insanlarla oynayan bir sınıf siyaseti varsayımı, gerçekte yaşananlara ışık tutma yeteneğinden yoksundur.

Parti-devlet bünyesinde yeni bir burjuvazi oluşmuş ve bunlar, öncekilerin mirasıyla ve uluslar arası kapitalist sistemle bütünleşerek, ilginç özellikler gösteren bir düzen kurmuşlardır. Sosyalist dil ve otoriter yapının korunması, temel olarak, emekçiler üzerindeki kontrolün devam ettirilmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Giddens, 2000: 227).

Öte yandan, diyalektik yöntem, çelişkilerin çok yönlülüğünü görmemizi sağlayacak olan bir pencere açmaktadır. Çin'i, sadece burjuvazi-proletarya çelişkisi üzerinden anlamak zordur. 1949 sonrasında adım adım şekillenen bürokratik sosyalizm ile emekçiler arasında önemli bir çelişki, hatta çatışma vardır. Emekçiler arasında ise, bürokratik sosyalizmin güvencelerinden yararlananlar ile yararlanamayanların bir başka çelişkili durum yarattığı söylenebilir.

Kısa bir zaman diliminde sanayileşme zorunluluğu ile esas alınan eşitlik ilkesinin toplumsal refaha yansıması arasında da bir tezattan bahsedilebilir (ki, bu durum, sosyalizmin yoksullukla özdeşleştirilmesini kolaylaştırmış ve kapitalist inşa için dayanak noktası şeklinde kullanılmıştır). Kapitalist inşa süreci, bu çelişkileri farklı bir düzleme taşımıştır: İşsizler ordusu, bozulan gelir dağılımı, bölgeler arası farklılıkların büyümesi, kırdan kente göç, yoksullaşma (Anderson, 1982: 72). Devlet kapitalizminin temel işlevi, sadece kapitalist sistemin ayakta kalması için gerekli olan çerçeveyi oluşturmak değil, kaynakları burjuva sınıfsallaşmasına hizmet edecek şekilde dağıtmaktır. Bu model çerçevesinde hızlı bir birikim süreci yaşanmaktadır. Devlet, bu yeni burjuvaziyi, gümrük duvarlarıyla, uluslararası rekabetten de korumaktadır (Miliband vd., 1990: 21). Bu temelde, Çin burjuvazisinin bir bölümünün, belli bir olgunluk aşamasından sonra, parti-devletin oynadığı ağırlıklı rolü engel olarak görmeye başlayacağını kestirmek zor değildir.

Her şeyden önce, sermaye yayılmak ve büyümek ister. Ekonomide devlet tarafından işgal edilen her alan, zaman içinde, sermayenin büyümesi önünde bir engel haline gelir (Miliband vd., 1990: 21). Öte yandan, desantralizasyon, kapitalizmin gelişimi ve yaygınlaşmasına yardımcı olmakla beraber, bölgecilik-korumacılık gibi tutumların da kaynağıdır. Bu durumun, sermaye birikim sürecinin önünde zamanla ciddi bir engel oluşturacağı açıktır. Gelişmenin doğrultusu, serbest piyasa kapitalizmini göstermektedir (Anderson, 1982: 73).

SSCB'de ise Devrimin ardından sosyalist ekonomik programa uygun olarak kâr sağlayacak ne mal sahibi vardır ne de ortak, bütün üretim araçları kamulaştırılmıştır. Maddi kâr ve kazanç düşüncesi yoktur. Ticari dolaşımdan her türden kapitalistler tasfiye edilmiştir. Hedef alınan tek amaç bütün toplumun refahı ve güvenliğidir (Huberman, 1975: 61). Yine Sovyetler Birliği Anayasası'nın 118. Maddesi şöyle der: SSCB yurttaşları çalışma haklarına sahiptir. Yani çalışma ve yaptığı işin niteliği ve niceliğine uygun olarak ücret almak her vatandaşın hakkıdır (Huberman, 1975: 64). Devrimle birlikte bütün büyük topraklara el konulmuş, bankalar ulusallaştırılmış, dış ticarete tekel konularak, büyük ölçekli sanayinin ve demiryollarının ulusallaştırılması kararnameleri kabul edilmiş böylece kapitalist ilişkiler söküp atılarak yeni toplumsal sistemin ekonomik yapısı kurulmaya çalışılmıştır. Kadınların özgürlüğe kavuşturulması için gerekli adımlar atılmış, kilisenin devletle ilişkileri kesilerek, okullar kiliseden ayrılmıştır (Laşin, 1979: 92-3).

Fakat SSCB uyguladığı politikalarla tam olarak ideolojik altyapısı olan sosyalizme ya da Marksist bir devlet çabasına bağlı kalabilmiş midir? Bu soru belki de çok tartışılabilecek ve yanıtlanması güç olabilecek bir konudur. Ama şu tarihsel bir gerçektir ki proletarya devrimi Marx ve Engels"in tanımladığı bağlamıyla endüstriyel olmayan bir ülkede gerçekleşmiştir ve bu yüzden de uygulamada sorunlar ortaya çıkmış, sosyalizm yerleşememiştir (Adalı, 1999: 177). Marx ve Engels Kapital'in birinci cildi çıktığında proleter devriminin endüstri ülkeleri arasında en gelişmiş durumda bulunan İngiltere"den yola çıkarak gerçekleşebilme durumunu düşünmüşlerdir (Miliband vd., 1990: 161). Fakat proleter devrim, 19. yüzyılın sonunda daha endüstrileşmenin başında olan ve köylü nüfusunun % 80, işçi oranının ise % 5 olduğu Rusya'da gerçekleşmiştir (Miliband, 1989: 44). Marx ve Engels

endüstrileşmenin kentlere yığdığı proletaryanın doğası gereği devrimci olduğunu ileri sürerken, Lenin, proletaryanın doğal ve kendiliğinden devrimci olan özelliğinden şüphe duyar (Çulhaoğlu, 1997: 191).

"Ne Yapmalı" adlı kitabında profesyonel devrimcilerden meydana gelen merkezileşmiş bir partinin eylemi olmazsa partinin eyleme değil de reformculuğa hatta işçi aristokrasisinin ütopyasına kapılacağını ileri sürer (Lenin, 1994: 26). Üstelik Lenin köylülüğü gerici bir unsur olarak görmemektedir. Köleleştirilmiş köylülüğü devrimin esas sürükleyicisi olarak görmektedir. Lenin sonuç olarak en azından Rusya ile ilgili görüşlerinde haklı çıkar. Bu sınıf Rusya'da devrimin başarısını sağlayacaktır (Braudel, 2006: 592). Fakat bu durum belki de Rusya'da sosyalizmin tam olarak neden yerleşemediğini gösteren nedenlerdendir.

Bu konuda Rus devriminin önderlerinden Troçki ise "İhanete Uğrayan Devrim" kitabında şöyle bir yorumda bulunur: *"Elbette henüz tam komünizme ulaşamadık ama sosyalizme, yani komünizmin alt aşamasına ulaşmış bulunuyoruz"* demektedir. Bunun kanıtı olarak da devlet şirketlerinin sanayideki hâkimiyetini, tarımdaki kolektif çiftlikleri, ticarette devlet ve kooperatif işletmelerini gösterir (Troçki, 2006: 314; Elster, 1985: 103). İlk bakışta bu Marx'ın komünizmin alt aşamasına uyuyor gibi gözükür. Ama tam da Marksist açıdan bu sorun ulaşılan emek verimliliği düzeyinden bağımsız olarak salt mülkiyet biçimleri temelinde çözülemez.

Komünizmin alt aşamasından Marx'ın kastettiği daha başından itibaren ekonomik bakımdan en gelişkin kapitalist toplumdan üstün bir toplumdur. Teorik olarak böyle bir kavrayış doğru gibi gözükür. Çünkü dünya ölçeğinde düşünüldüğünde, ilk doğuş aşamasında bile komünist toplum burjuva toplumundan daha gelişkin üretim düzeyinde olmalıdır (Giddens, 2000: 229). Eğer Marx, kendi döneminin en gelişkin kapitalizminin üretici güçlerinin toplumsallaştırılmasının temelinde kurulacak topluma komünizmin alt aşaması adını veriyor idiyse, açıktır ki bu niteleme teknoloji, kültür ve dünya nimetleri bakımından kapitalist ülkelerden çok daha yoksul olan Sovyetler Birliği'ne uygun değildir (Riazanov, 1990: 40). Dolayısıyla Sovyet rejimi bir sosyalist rejim olarak değil, kapitalizmden sosyalizme geçiş halinde bir hazırlık evresinde olarak nitelendirmek daha doğru olur. Kapitalizmden daha yüksek bir teknolojiye sahip olan bir sosyalist ekonomi,

sosyalist gelişimini deyim yerindeyse otomatik olarak güvence altına almış demektir. Ne yazık ki aynı şeyi Sovyet ekonomisi için (1930'lu yıllar) hala söylemek imkânsızdır" (Troçki, 2006: 67).

Rus Marksist ekolünün kurucusu Plehanov da temel Marksist delillere (işçi sınıfının zayıflığı, kapitalizmin yetersizliği, köylülüğün ezici çoğunluğu) dayanarak, Lenin'i iktidara gelirse istese de istemese de terörist yönetim biçimlerine başvurmak zorunda kalacağı konusunda uyarmıştır. Lenin ilk başta duruma karşı çıksa da 1921 yılında NEP (Yeni Ekonomi Politikası) ile birlikte fikirleri de değişir. *"İşin özünde yanıldık. Kapitalizmin hemen hemen hiç var olmadığı bir ülkede sosyalizm kurulabilirmiş gibi davrandık. Sosyalist toplumu gerçekleştirmeden önce kapitalizmi kurmak gerekir."* (Braudel, 2006: 593).

Sonuç olarak sosyalizm en az endüstrileşmiş Avrupa ülkesinde ortaya çıkmıştır. Ve bu yüzden de iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesine öngören Marksist şemaya uygun bir şekilde olması beklenemezdi. Böylece Rusya proletarya diktatörlüğü değil de oluşmakta olan bir proletarya adına komünist şeflerin diktatörlüğü olan bir yönetim haline gelecektir (Braudel, 2006: 593). Nitekim Marx, Engels ve Lenin'in Paris Komünü ve proletarya diktatörlüğü üzerine yazılarına göre sosyalist bir devletin esas ayırıcı niteliği çoğunluğun azınlık üzerindeki diktatörlüğüdür. Bu diktatörlüğün, bürokratik diktatörlüğe dönüşmemesi için:

1) Sadece seçimlerle gelme zorunluluğu değil, her an görevden alınma ihtimali.
2) Bir işçinin ücretinden yüksek olmayan maaş.
3) Herkesin kontrol ve denetim işlevlerini yerine getireceği ve böylece herkesin bir süre boyunca bürokrat olacağı, yani hiç kimsenin bürokrat haline gelemeyeceği bir rejime derhal geçiş (Troçki, 2006: 70).

Proletaryanın iktidar olduğu bir devlette karar ve denetim mekanizmalarının tabana yayılarak, görevlilerin seçimle işbaşlarına gelmesi esas olarak doğrudan demokrasinin tam olarak uygulanması gerekmektedir (Gülalp, 1993: 18). Sovyet devletinin ise bu ölçütlere hiçbir şekilde uymadığını görmekteyiz. Tabanın gerçek katılım ve denetim imkânı yoktur. Kararlar, partinin ve hükümetin tepesinde

hazırlanır, proletaryanın bu aşamada herhangi bir etkisi olmaz. Parti Kongresince onaylanmasının ardından Yüksek Sovyet'e sunulur, oylamalar ise her zaman oybirliğiyle sonuçlanır (Carlo, 1985: 53). Aynı durum parti için de geçerlidir. En önemli kararlar tabanın katılımı olmaksızın çok küçük bir elitin tekelindedir. Halkın silahsızlandırılması da hiçbir zaman gerçekleşmez. Kızıl Ordu da hiyerarşik olarak inşa edilmiş ve sivil toplumdan ayrılmış askeri bir yapıdır (Carlo, 1985: 53).

Ayrıca, kafa ve kol emeğinin arasındaki farkın giderilmesi de Sovyetlerde gerçekleşememiştir. Sürekli tam istihdam ve muazzam bir büyüme yaşanan ekonomide emeğin verimliliğinde büyük bir artış gözlemlenmesine rağmen bu işçilerin ücretlerine yansımaz. Sovyet işçisi ancak devlet için çalışabilir ve onun ekonomik şartlarına uymak zorundadır. Hatta bir süre işçinin çalışmak istediği devlet işletmesini seçmesi bile yasaklanır (Carlo, 1985: 55).

İşçi hareketini boğan bu tür bürokratizm eğilimleri kapitalist ülkelerde, bir proleter devrimden sonrada aslında her yerde ortaya çıkacaktır. Engels'e göre bürokratik parazitten kurtulmaya engel olan maddi yokluk, kültürel gerilik ve bunların sonucu olarak kişisel varoluşu sürdürme uğraşında burjuva hukukunun hâkim olmasıdır (Troçki, 2006: 74). Rusya tam da bu bağlamda ekonomik bakımdan geri bir ülkedir ve devrim sonrasında bürokratik eğilimlerin ortaya çıkmasında bunun etkisi çok büyüktür.

Sovyetler Birliği, bir yandan da kapitalistler (ki kapitalist devletler SSCB'yi ekonomik ablukaya almışlardır) tarafından kuşatılmış bir kaleye benzediği ve iç sorunları da günden güne tehlikeli bir hal aldığından dolayı da bu kadar güçlü bir merkezi otoriteye ve güvenlik örgütlerine ihtiyaç duymuştur. Ve böyle bir ortamda demokrasinin de tam olarak ülkeye yerleşmesinin beklenilmemesi göz önünde bulundurulmalıdır (Adalı, 1999: 178). Marksist devlet çabaları olarak Sovyetler Birliği ve Çin örnekleri teorik olarak ortaya konan bilgileri pratiğe dönüştürme noktasında başarısız kalmıştır. Her iki ülkede de devlet, sönümlenmesi ve aşılması gereken bir olgudan ziyade bürokratikleşen bir aygıt konumuna yükselmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MARKSİST DEVLET VE GÜNCEL TARTIŞMALAR

Bu bölümde Marksist devlet teorisi üzerine çalışan Lenin, Gramsci, Althusser, Miliband ve Poulantzas'ın düşünceleri üzerine yoğunlaşılacaktır.

3.1. MARX'TAN SONRA DEVLET TARTIŞMALARI: LENİN VE GRAMSCİ

3.1.1. Lenin

Lenin'in devlet üzerine yazılarının bulunduğu *Devlet ve Devrim* adlı eseri Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* adlı kitabına dayandırılabilir. Bu eser Lucio Colletti tarafından "*Lenin'in siyaset teorisine en büyük katkısı*" olarak değerlendirilmiştir (Lenin, 1994: 266; Colletti'den akt., Hay, 2013: 351). Lenin burada Marx'ın Paris Komünü üzerine yazılarından devrimci strateji çıkarımlarını ana hatlarıyla ortaya koyar.

Lenin'e göre, devlet, bir sınıfın diğerini baskı altına almak için kullandığı bir organdır. Devlet açık ve su götürmez bir şekilde burjuvazinin baskı aygıtı olduğu için sosyalist dönüşüm davasını geliştirmek için kullanılamaz. Dahası, zor kullanan bir kurum olması nedeniyle ona cebren karşı koyulmalıdır. Dolayısıyla, ezilen sınıfın özgürleşmesi, şiddete başvuran bir devrim olmadan ve devletin iktidar aygıtı yok edilmeden mümkün değildir (Lenin, 1994: 266). Colletti'nin ileri sürdüğü gibi:

Devlet ve Devrim'in ana teması -hafızaya silinemez bir şekilde kazınan ve eserle ilgili düşünüldüğünde derhal akla gelen- devrimin yıkıcı ve şiddet içeren bir eylem olduğu temasıdır… Devrimin ana fikri, vazgeçemediği yıkım, kitlelerden ayrı ve kitlelerin karşısına konumlanan güç olarak burjuva devletinin yıkımı ve yeni bir güç tarafından ikame edilmesidir (Colletti'den akt. Hay, 2013: 351)

Devlet, toplumun sınıflara bölünmesi sonucu ortaya çıkan, egemen sınıfın başka bir sınıf üzerindeki baskı organıdır. Lenin, *"bol bol Marx'tan söz eden ham kafa profesörler ve gazete yazarlarına göre, devletin rolü sınıfları uzlaştırmaktır. Oysa Marx'a göre devlet, bir sınıf egemenliği organı, bir sınıfın bir başka sınıf üzerindeki baskı organıdır; sınıflar arasındaki çatışmayı hafifleterek bu baskıyı yasallaştırıp pekiştiren bir düzenin kurulmasıdır"* der (Lenin, 1994: 15). Lenin devleti, tam da Marx'ın anlayışıyla, daha çok toplumun gelişmesinin belirli bir aşamasındaki ürünü olarak görür. Bu durumda toplumun sınıflara ayrılmasına zorunlu olarak bağlı olan ve belirli bir ekonomik gelişme aşamasındaki bu bölünme, devleti bir zorunluluk durumuna getirmiştir. Devlet, aynı zamanda uzlaşmaz karşıtlıklar içinde bölünmüş olan toplumsal düzene işaret etmektedir (Lenin, 1994: 13). Lenin'e göre, bu uzlaşmaz düzende ekonomik karşıt çıkarlara sahip olan sınıflar arasındaki çatışmanın önlenmesi ise, tek bir erk sayesinde olabilecektir. Toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan bu erk devlettir. İkinci olarak devleti bir zor aygıtına benzeten Lenin, bu görüşünün dayanağını da Engels'de bulur: Engels, toplumdan doğan ama onun üstünde yer alan, gitgide ona yabancılaşan ve adına "devlet" denilen güç kavramını geliştirmiştir. Devletin bu gücü başlıca neye dayanır? "Elleri altında hapishaneler vb. bulunan özel silahlı adam müfrezelerine" (Engels'den akt. Lenin, 1994: 16). Lenin'e göre her devrim, devlet aygıtını yıkarken, arı durumda bir sınıflar savaşımı örneği vermek zorundadır. Bu süreçte, egemen sınıf kendisine hizmet eden silahlı adam müfrezelerini yeniden kurmak, ezilen sınıfınsa, sömürücülere değil, sömürülenlere hizmet etmeye yetenekli yeni bir örgüt kurmak için çabalar durur" (Lenin, 1994: 18; Çulhaoğlu, 1997: 191).

Klasik Marksist kuramı, Devrim'e taşıma iradesi gösteren biri olarak Lenin, Engels'in devleti konu alan "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı

kitabından yaptığı bir aktarımla proletaryanın devlete karşı tavrına ilişkin düşüncelerini, klasik kurama göre uygun olarak temellendirmeye çalışmıştır:

"Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksiniminden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışmalarının ortasında doğduğuna göre, kural olarak güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak, hatta sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir…" (1994: 20).

Bu tanımlama içinde aslında Lenin'in ulaşmak istediği, proletaryanın devlete karşı tavrının ne olması gerektiğine ilişkin sorunun yanıtıdır.

Lenin bu sorunun yanıtında, bu kez kapitalist devletin sonuna öngörü getiren bir yorumla karşımıza çıkmaktadır. Lenin, Marx'ın altını çizerek vurguladığını belirttiği, "eğer devlet egemen sınıfların emekçileri sömüren ve baskı altında tutan bir zor aygıtı durumunda ise, bu "zor devleti" proletarya tarafından yıkılmalıdır" görüşünü sahiplenir ve Marx'ın bu düşünsel izinden gider (Lenin, 1994: 27). Lenin, burjuva devletinin, proletaryanın öncü olduğu zora dayalı bir devrimle yıkılabileceğini ve onun yerine proletarya diktatörlüğüne, yani proleter devlete dayalı yeni bir düzenin kurulabileceğini bildirir: "Kişilerin hükümeti yerini, şeylerin idaresi ve üretim işlemlerinin yönetimine bırakacaktır. Böylece devlet, ilga edilemez bir halde sönecektir" (Lenin, 1994: 24). Bu aşamada işlevsel önemi bulunan "proletarya diktatörlüğü" kavramı sorunlu bir yorum olarak tartışmaya açık kalmıştır. Lenin'e göre, proletarya diktatörlüğü, burjuvazinin alaşağı edildiği ve büsbütün ortadan kaldırıldığı bir düzende gerçekleşecektir. Bu düzenin devleti de, proleterlerden ve mülksüzlerden yana olan bir devlet olarak, başlangıçta burjuvaziye karşı durabilen diktatoryal bir yapıda olmak zorundadır (Lenin, 1994: 31). Peki, bu noktada, yıkılan devletin yerini alacak yeni devlet nasıl bir özellik taşıyacaktır? Gerçekten de bu sorudaki yıkılan devlet makinesinin 'ne' ile değiştirileceği düşüncesi önemlidir ve yanıtlanması çetindir. Ama bu sorunun yanıtını, yine Devlet ve Devrim'de bulabiliyoruz: Lenin, kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin iki aşamalı olacağına dair bir öngörüde bulunmaktadır (Lenin, 1994: 33). Buna göre, komünist bir düzeni hedef alan işçi sınıfının mücadelesindeki ilk aşama (Lenin bu aşamayı komünist toplumun birinci evresi olarak nitelendirir) proletarya diktatörlüğünün kurulması

sürecidir. Lenin'in belirttiği üzere, kapitalist toplumdan komünist topluma geçiş, siyasal bir geçiş dönemi olmaksızın olanaksızdır. Bu nedenle, bu özel dönemin devleti de, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz (Lenin, 1994: 33-4). Geçiş döneminde, burjuvaziyi baskı altında tutmak ve komünist topluma geçişteki gerekli düzenlemeleri yapabilmek adına hâlâ devlete ihtiyaç duyulacaktır. Fakat bu devlet, bir geçiş dönemi devleti olarak, önceki tüm devlet biçimlerinden farklı olacaktır. Bu, azınlığın (burjuvazinin) çoğunluk tarafından baskı altına alınması anlamına gelmektedir (Lenin, 1994: 34). Lenin'e göre, bu ilk aşama için, Paris Komünü deneyimi, yeni bir devlet modeli biçiminde bazı somut formülasyonlar sunmaktadır. Bu bağlamda Lenin, yeni devletin eski devlet kurumlarının bütünüyle yıkılıp, yerini başka formülasyona devretmesine dayanacağını belirtir. Yapılacak değişimin temelinde ise, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin ve sınıflar arası bölünmüşlüğün ortadan kaldırılması yatacaktır (Lenin, 1994: 37). Bir başka deyişle Lenin, kitabında açık bir dille, yıkılacak kurumlar ile bunların yerine kurulacak kurumları bildirmiştir. Leninizm olarak bilinen bu görüşlerinin, bir bakıma odağını, tasarladığı bu kurumlar seti oluşturmaktadır (Hunt, 1962: 98). Kapitalist toplumdan komünist topluma geçerken, iki aşamalı bir geçiş süreci tasarlanmıştır. Birinci aşamayı, kurumsallaşmaya geçiş süreci olarak anlamak gerekir, örneğin, sürekli ordu ortadan kaldırılacak ve yerini silahlı halk milislerine bırakacaktır. İstisnasız bütün memurlar seçimle işbaına getirilecek ve her an geri çağrılabileceklerdir. Bütün memurların maaşı, normal koşullarda bir işçinin maaşına denk olacaktır vb. gibi (Hunt, 1962: 99).

Lenin, komünist toplumun ilk aşamasına bağlı olan devlet tasarımını, öncelikle proleter sınıfın siyasal egemenliğinin ne şekilde gerçekleşeceğinin, analitik incelemesi biçiminde sunmuştur. Bu egemenlik biçimi, proleter demokrasiye dayanan temsili sistem ile gerçekleşecektir. Böylece burjuva demokrasisinin yerini, proletarya demokrasisi alabilecektir. Çünkü proletarya demokrasisi, liberal parlamentarizmin biçimsel demokrasisinden farklı bir temsil sistemine dayanacaktır (Lenin, 1994: 92; Jessop, 1984: 64).

Bunun nedeni, öncelikle demokrasinin işçilerin seçme ve seçilmesi önündeki ilk engel olan kapitalist mülkiyeti ortadan kaldırarak, ezilen sınıfı egemen sınıf

haline sokacak bir devrimin ürünü olmasıdır. İkinci nedene gelince, bu da, yönetenleri halk, ezilenleri ise halkı yöneten haline getiren bir ilkeye dayanmasıdır. Böylece temsilcilere işçiler kadar ücret vererek, onları her an geriye çağırmak mümkün olabilecektir (Lenin, 1994: 93).

Birinci aşama, komünist toplumun alt evresidir. Lenin bu aşamada asıl önemli olanın, daha çok sayıda proleterin devlete ait alana, gittikçe daha çok müdahale ederek, kısa bir zaman içinde kendilerini yönetmeye başlamaları ve bunu başarmaları olduğunu söyler. Böyle bir proleter yönetim biçimi yerleştikten sonra, ancak belirli bir süreç içinde ikinci aşamaya geçilebilecektir (Anderson, 1986: 106). Kapitalist düzenden, komünist topluma geçişin son ayağı olan ikinci aşama, komünist toplumun üst evresi, yani artık kurumsallaşmış biçimidir ve geçiş döneminden sonra gerçekleşebilecektir. Lenin, geçiş dönemi sonrasında, proletarya diktatörlüğünün de gereksizleşeceğini, devletin sönümlenmeye başlayacağını söyler (Lenin, 1994: 94).

Komünist toplumun alt evresinde, işçi sınıfının mücadelesi sonucu üretim araçları, özel mülkiyetin elinden alınarak toplumsallaştırılacaktır. Ancak bu dönemde, üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması dışında, ürünlerin bölüşümü ve çalışmanın toplum üyeleri arasındaki dağılımının bir düzenleyicisi sıfatı ile burjuva hukukunun varlığını korumasına izin verilecektir. Buna karşın, özgür emekçilerin birbirleriyle ve bütün toplumla kurdukları ilişki, sınıflar arası dolayımdan kurtulmaya başladığı, yani her bir bireyin birbirleriyle olan ilişkisi doğrudan toplum aracılığıyla gerçekleşmeye başladığı andan itibaren, devlet ve onun bütün şekilleri sönecektir (Lenin, 1994: 104). 'Birinci aşama'da, fiili eşitsizliği onaylayan 'burjuva hukuku' korunmaya devam edildiğine göre, devlet henüz büsbütün yok olmamıştır. Devletin büsbütün sönmesi için, komünizmin tam olarak gerçekleşmesi gerekir.' Bu aşamadan itibaren, toplumsal yaşamın işleyişinde, devlete ve devletin işlevlerine duyulan gereksinim önemini giderek yitirecek, böylece devlet ve onun bütün şekilleri sönecektir (Lenin, 1994: 113)[10].

[10] Bilindiği gibi, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra SSCB'de, birinci aşama gerçekleştirilmiştir, ama Lenin'in erken ölümüyle ikinci aşamaya geçilememiştir. Ancak Stalin tarafından Reel Sosyalizm adı altında ağırlaştırılmış bir düzen kurulmuştur. Bir bakıma, bürokrasi ve devlet şiddeti ile ağırlaşmış ve bozulmuş haldeki yarı proletarya diktatörlüğü görünümünü veren devlet, yetmiş yıl hüküm sürmüştür.

Bu noktada önemli bir ayrıntıya dikkat çekmek gerekir, bu da sönümlenmenin ne zaman gerçekleşeceğine dair Leninist varsayımdaki bilgidir. Lenin'e göre, devletin sönmesi sosyalist devrimden, yani proletarya devriminden sonra kurulacak ilk aşamadaki, bu anlamda alt evredeki bir proleter devletin -proletarya diktatörlüğü- ardından geçilecek olan ikinci aşamada, yani üst evrede gerçekleşebilecektir. Bu ise ancak, bireylerin dolayımsız ilişki kurma yetkinliğine ulaşmasından itibaren kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Ama kapitalist burjuva devleti böyle bir aşamalar silsilesi sonucunda süreç içinde değil, daha en başta bir devrimle proletarya tarafından ortadan kaldırılacaktır (Miliband vd., 1990: 175). Proletarya devriminden sonra gelecek olan devrim süreci, geçici bir süreliğine yeni bir proleter devlet yaratacaktır. Engels'e göre, bu devlet de zaten yarı-devlet işlevini yüklenmiş olacağı için, tarihî olgunlaşmanın gerçekleştiği sürecin sonunda, bir üst evreye geçerken kendiliğinden sönecektir (Engels, 1977: 85). Marx açıkça, kapitalist devletin aşınmasının sivil toplumu aşındıracağını, çünkü burjuva devleti ile burjuva toplumu arasında, diyalektik biçimde bir gereklilik durumu olduğunu belirtir. Marx'a göre, özgül bir tarihsel uğrak olan kapitalizmin aşılması ise, kapitalist devletin ve sonuçta aşamalı biçimde devletin sonunu getirecektir. Marx bunu, devletin karşısında kendi varoluşunu gerçekleştiren sivil toplumun varoluşuna bağlar (Adalı, 1999: 185). Bununla birlikte, Marx'ın ileri sürdüğü, devlet-sivil toplum dikotomisindeki diyalektik bağ, devletin aşılmasının, bu diyalektik ilişki nedeniyle, sivil toplumun da aşılmasına yol açacak a priori bir işaret olarak belirmektedir (Çulhaoğlu, 1997: 192). Aslında, "sivil toplumun "sivil varoluşu", onun "özsel-olmayan" bir niteliği olarak ortaya çıkmaktadır" (Yetiş, 2003: 53). Bu durumda diyalektik yöntem, sivil toplumun varoluşunun siyasal toplumun, yani devletin dışında gerçekleşemeyeceğini öngörmektedir. Bundan dolayı, devletin çözülmesi ve sonulu süreci, kendi içinde aynı zamanda sivil toplumun çözülüş dinamiklerini de barındırmaktadır.

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde bunu şöyle açıklıyor: *" ...İşçi sınıfı kendi gelişim hareketi içinde, eski sivil toplumun yerine, sınıfları ve onların uzlaşmaz karşıtlıklarını dışlayacak bir birlik koyacaktır ve bu anlamıyla, siyasal iktidar diye bir şey artık kalmayacaktır; çünkü siyasal iktidar, sivil toplumdaki uzlaşmaz karşıtlığın resmî dışavurumundan başka bir şey değildir"* (Marx'tan akt. Lenin, 1994: 31).

Siyasal iktidar, sivil toplum içinde erirken bütün kurumlarıyla yerini yeni bir toplum modeli olan sınıfsız topluma devredecektir. Açıkça anlaşıldığı üzere, "*devlet ile sivil toplumun diyalektik bir tarzda kaynaşarak "sönümlenmesi", hiç de siyasal özgürlük durumuna indirgenemeyecek olan, genel insanî özgürleşme sürecinin son derece kritik bir aşamasını oluşturacaktır"* (Yetiş, 2003: 53). Lenin, bu kritik aşamanın, devletin artık, 'devlet olmaktan çıktığı' bir aşama olduğunu söyler. Lenin'e göre, devlet işte tam da bu aşamada, yani insanî özgürleşme sürecinin gerçekleştiği anda sönmeye başlayacaktır:

"Toplumun bütün üyeleri, ya da en azından geniş bir çoğunluk, devleti kendileri yönetmeyi öğrendiklerinde, bu işi kendi ellerine aldıklarında, sayıları önemsiz kapitalist azınlık üzerinde denetimi örgütlediklerinde… İşte bu andan başlayarak, her türlü hükümet biçimine duyulan ihtiyaç da ortadan kalkmaya başlar. Demokrasi ne kadar tam olursa, onu gereksiz kılan an da o kadar yaklaşır. Zor aygıtı silahlı işçilerden oluşan, artık 'kelimenin alelâde anlamındaki, devlet olmayan devlet', daha çok demokratikleştikçe, bütün görünümleriyle birlikte sönmeye başlar" (Lenin, 1994: 112).

Marksizm'de, kapitalist devletin iyileştirilmesi gibi, yavaş yavaş sönümü de olanaksız görülür. Zaten kapitalist burjuva devletinin evrimleşerek sönümlenmesi, diyalektik bağ gereği sivil toplumu da aynı biçimde sönmeye zorlayacağından, böyle bir çözüm olanaksızdır. Bu durumda proletarya devrimi, kapitalist devleti ortadan kaldırıp proleter devleti kurarak, emekçi toplumu ayrıcalıklı burjuva-sivil toplumla buluşturacak ve önce toplumu bütün dolayımlardan kurtaracaktır (Lenin, 1994: 113).

Lenin, komünist toplumda -üst evrede kapitalistlerin direnci kesin olarak kırıldığı, hatta kapitalistler ortadan kalktığı ve böylece sınıflar yok olduğu zaman- devletin de ortadan kalkacağını, artık gerçek anlamdaki özgürlükten söz etmenin olanaklı olacağını bildirir. İşte bu andan itibaren, proleter devlet de, demokrasi de, sivil toplum da sönmeye başlayacaktır. Böylece kapitalizme özgü yaşam biçiminden ve kapitalist sömürüden, bir çeşit kölelikten tamamen kurtulduktan sonra, insanlar, yeni toplumsal yaşamın dolayımsız ve yalın kurallarına uymaya ve hiçbir zor, baskı ya da bağımlılık olmaksızın, yani devlet adı verilen özel baskı aygıtı olmaksızın yaşamaya yavaş yavaş alışacaklardır (Lenin, 1994: 113).

Lenin'in proletaryanın toplu örgütlenmiş kademelerinin karşısında devletin baskıcı gücünü karşıt olarak yerleştirdiği devrimin şiddet içeren bir eylem olduğu görüşü, devleti temelde zor kullanan aygıt olarak dar bir şekilde tanımlamasının yansımasıdır. Tarihsel uygunluktaki sonuçları oldukça anlaşılırdır ve bunlar neyse ki şimdi edinilmiş bilgi ve tecrübenin getirdikleri ile incelenebilir. Tersine Gramsci'nin daha kapsamlı devlet tanımı onu bir şekilde farklı yönlere sürükler (Miliband, 1997: 71).

3.1.2. Gramsci

Gramsci'nin özgünlüğü ve devamlılık gösteren önemi insan öznelliğini Marksist tarih felsefesine dinamik bir fail olarak katmaya çalışmasıdır. Çalışmaları, buradan hareketle, Marx'ın ölümünden beri Marksist geleneği nitelendiren ekonomizm ve kaba indirgemecilikten belirgin bir kopuşu göstermektedir (Gramsci, 2009: 244). Gramsci'nin, yönelttiği ve günümüz Marksist teorisyenlerinin hala uğraştıkları ana soru şudur: İçkin çelişkilerine rağmen sermayeye yeniden üretme ve hâkimiyetini zamanla tekrar ileri sürme kapasitesini veren şey nedir? Gramsci'nin cevap arayışı onu yeni bir kavram -hegemonya- tanımlamasına itmiştir (Gramsci, 2009: 251). Bu da onun devletin Marksist bir şekilde tanımını, yönetici sınıfın yönettiklerini rıza üretimiyle tabi kılmayı kalıcılaştırmak için kullandıkları tüm kurum ve pratikleri de içerecek şekilde genişletmeye itmiştir. Gramsci'nin teorik donanımı hegemonya kavramı ile başlar. Bununla, hâkim sınıfın egemenliğini sürdürme amaçlı kendi ahlaki, politik ve kültürel değerlerini toplumsal normlar olarak sunma ve dolayısıyla ideolojik olarak vücut bulmuş ortak duyu inşa etmede başarılı olması gerektiğini ortaya koymuştur (Gramsci, 2009: 262). Gramsci için sınıf bilinci önündeki engeller Lenin'in kafasında canlandırdığından çok daha fazladır (ve hatta Gramsci'nin zamanından beri daha da fazlalaştığı iddia edilebilir). Televizyonda futbol varken devrim süresiz olarak ertelenecektir (Bottomore, 1997: 34).

Gramsci'nin asıl katkısı ise kapitalist sınıfın gücünün burjuvazinin bir aracı olan devletin baskıcı aygıtında değil fakat tabi sınıfların algılarını etkileme ve

şekillendirme kabiliyetinde yattığında ısrarcı olmuş olmasıdır. Bu onun oldukça önemli ve haklılığı meşhur bir gözlem yapmasına yol açar:

"Doğuda devlet her şeydi, sivil toplum ilkel ve zayıftı; batıda ise devlet ve sivil toplum arasında rabıtalı bir ilişki vardı ve devlet titrediğinde sivil toplumun sağlam yapısı su yüzüne çıktı. Devlet arkasında güçlü kale ve siperlerden oluşmuş bir sistemi barındıran salt bir siperdi" (Gramsci, 2009:238).

Bu sosyalist strateji için oldukça önemlidir ve Gramsci buna dikkat çekmede vakit kaybetmemiştir. Sivil toplumun "ilkel ve zayıf" olduğu Doğuda (Rusya) bir manevra savaşı -devlete karşı cephe taarruzu- daha uygunken, Batıda benzer bir strateji başarısızlığa mahkûmdu. Çünkü kendisininki gibi toplumlarda burjuvazinin gücü zor kullanma araçlarında değil, sivil toplum içerisindeki hâkimiyetini meşrulaştırma ve böylece edilgen uysallığı garanti altına alma becerisinde yatmaktadır. Böylece proletarya sivil topluma meydan okumadan önce ilkin başarılı bir mevzi savaşı -sivil toplum içerisinde yürekler ve kafalar için destek muharebesi- yapmalıdır (Hay, 2013: 351-2).

3.2. YAPISALCI BİR BAKIŞ: ALTHUSSER

Marx'ın kuramını geliştirerek ideoloji kavramını ortaya koyan Althusser'e göre, toplumsal üst yapının iki farklı ve bağlantılı kurumu olan devletin baskı aygıtları ve devletin ideolojik aygıtları; verili bir toplumun üretim biçimlerinin kendisini sürdürmesi için gereken koşulların yeniden üretilmesi ve öznenin genel ideoloji çerçevesinde kurulması ile ilgili bir işlev görmektedirler. Devletin ideolojik aygıtları, ideoloji çerçevesinde bireyin özne olarak kurulmasına yardım ederken, ideolojiyi somutlaştırır ve ona maddi var oluş kazandırırlar. Marx'a göre sınıf çatışmasının yaşandığı temel alan olan ideolojide sınıflar kendi hegemonyalarını kurmanın mücadelesini verirler ki bu hegemonya mücadelesi aynı zamanda maddi ve zihinsel üretim araçlarını da içerir (Fairclough, 2003: 266). Sınıf çatışmaları ile parçalanmış durumda olan toplumun dağılmasını önlemek için bu karşıtlıkların üzeri ekonomik eşitsizliklerin dağılımını haklılaştıran ve toplumu bütüncül göstermeye çalışan fikirlerce örtülmüştür. Doğalarının gizlenmesi ve eşitsiz dağılımlarının

haklılaştırılması noktasında Althusser devreye devletin baskı ve ideolojik aygıtlarını sokacaktır. Devletin baskı aygıtları son noktada zora dayalı olarak işlev görürken, ideolojik aygıtları emek gücünün rızasını sürekli yeniden üretirler (Althusser, 2003: 167). Modern devlette devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtı birlikte işlevsellik kazanır (Althusser, 2003: 168). Devletin ideolojik aygıtları, üretim ilişkilerinin yeniden üretimini öznelerin vicdanında sağlayan, "ideoloji" ile işleyen aygıtlardır. Devletin birden çok ideolojik aygıtı vardır. Bunlar görünüşte dağınık olmakla birlikte, büyük ölçüde özel alanda toplanmışladır. Özel ya da kamusal alanda bulunmaları önemsizdir. Önemli olan işleyişleridir. Kiliseler, sendikalar, aileler, okullar, gazeteler ve kültürel kuruluşlar bunlara örnek olarak verilebilir. Devletin baskı aygıtı ise bir tanedir ve tümüyle kamusal alanda yer alır. Althusser, "Devletin İdeolojik Aygıtları'nı; "Dinsel, Öğrenimsel, Aile, Hukuki, Siyasal, Sendikal, Haberleşme, Kültürel" olarak belirlemiştir (Althusser, 2003: 169). Bu çeşitliliğe rağmen, işleyiş anlamında onları birleştiren şey "egemen ideoloji"dir. Egemen sınıfın ideolojisi altında tüm çeşitliliğe ve çelişkilere karşın bir birliğe sahiptirler. Dolayısıyla egemen sınıf sadece devletin baskı aygıtında değil, aynı zamanda devletin ideolojik aygıtlarında da egemen konumdadır. Althusser'e göre, hiçbir sınıf devletin ideolojik aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz. Her biri kendine özgü yolda aynı amaca hizmet eden Devletin İdeolojik Aygıtlarının hedefi, egemen ideolojinin yeniden üretilmesidir. Siyasal DİA bireyleri devletin siyasal ideolojisine uyumlu kılarken, İletişim DİA'sı da egemen ideolojiyi yurttaşlara taşır (Althusser, 2003: 171).

Ancak salt ideolojik aygıt yoktur (Althusser, 2003: 171). Öncelikle ideolojiye ağırlık vererek işlemeleri onların gizli ya da hafifletilmiş anlamda baskı içermediğini göstermez. Hatta etkileri devletin baskı aygıtından daha güçlüdür. Kapitalizm öncesi dönemde kilise, yalnızca dinsel işlevi değil, haberleşme, kültür, öğrenimsel işlevleri de yerine getirmekteydi. Günümüzde ileri kapitalist toplumlarda Haberleşme DİA'sı tartışmasız bir öneme sahiptir. Okul ideolojik aygıtı ise bir sürü beceri öğretirken Althusser'e göre, egemen ideolojiye tabii olmayı, ideoloji pratiğinin egemenliğini sağlayacak şekilde öğretir. Eskiden kilise- aile DİA'larının yerini günümüzde okul aile DİA'sı almıştır (Assiter, 1990: 149) Althusser, tüm sınıfların çocuklarının

anaokulundan başlayarak çocuğun etkiye en açık bulunduğu çağda aile ve öğrenimsel DİA'sı tarafından egemen ideolojiye tabi tutulduklarını belirtir (Assiter, 1990: 179). Başka hiçbir şekilde de bu çocuk kitlesi, haftanın altı günü sekiz saatten yıl boyu bu kadar çok egemen ideolojiye tabi bırakılamaz (Assiter, 1990: 181). Kısacası devlet, toplumun rızasını sağlayarak toplumsal yeniden üretim yapmayı ve hegemonyayı, devletin ideolojik aygıtlarını kullanarak sağlar. İdeoloji özneyi belirli bir konuma yerleştirirken, devletin ideolojik aygıtlarında somutlaşır. Ancak tam olarak öznenin bilincine işlemesi ve kendiliğindenliğini yok etmesi mümkün olamaz. Ancak genel ideolojiyi kabul ettirmesi bağlamında söz konusu olabilir.

Althusser, devleti yönetici sınıfların artı değerin zorla elde edilmesi sürecine boyun eğmesi için işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güven altına almalarını sağlayan bir baskı makinesi olarak görür (Assiter, 1990: 163). Bunu sağlayabilmek için, devlet iktidarının altında, devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları bir araya gelmiştir. İdeolojik aygıtların ve baskı aygıtının birlikteliği devlet iktidarını ellerinde bulunduranların siyaseti ile sağlanır. Ancak devlet iktidarı ile devlet aygıtı birbirinden ayrılmalıdır. Aralarında işleyiş tarzının farklılığına dayanan bir ayırım vardır. Buna göre, baskı aygıtı şiddetin önceliğinde, zor kullanarak işlerken, ideolojik aygıtlar ideolojinin önceliğinde işler. Devlet aygıtı, devlet başkanlığı, hükümet, yürütme erkinin aracı olan idare, silahlı kuvvetler, adalet, mahkemeler ve imkânlarını kapsar. Devletin sert çekirdeği baskı aygıtıdır. Tanımı gereği güç ve direniş ile donanmıştır. Demirden disiplin olarak en ciddi iç baskıya tabidir. Aynı anda birden çok işlevi yerine getirmektedir. Bu aygıtın bir bölümü yasaların çiğnenmesini, yasalara karşı gelenlerin yakalanmasını, hukuk tarafından verilen cezaların uygulanmasını sağlar. Görevi, son kertede sömürü ilişkileri olan üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını baskı aygıtı olarak özünde zor kullanarak sağlamaktan ibarettir. Aynı zamanda da baskı yolu ile devletin ideolojik aygıtlarının işleyişinin siyasal koşullarını sağlar (Althusser, 2003: 77). Zorlama, cezalandırma gibi tanımlar ile ifade edilebilecek hukuk sistemi de temelde polis kuvvetleri, mahkemeler, ceza ve hapishaneleri kapsayan baskı aygıtları içerisinde yer alır. Ancak devlet ile bir bütün meydana getiren hukuk pratiği özellikle edimsel baskıya dayanmaz, baskı çoğu zaman önleyicidir. Baskı aygıtının bizzat müdahalesi olmadan ve bir baskı süreci başlatılmadan uyulan çok sayıda sözleşmeyle kıyaslandığında

devletsel biçimde bir müdahale görülür. Taraflar jandarma korkusu ile suç işlememe durumuna girerler. Hukuki ideoloji jandarmanın yerini tutar ancak yerini tuttuğu ölçüde jandarma değildir. Jandarma fiziksel müdahalede bulunan baskıcı bir güçtür. Hukukun ihtiyaç duyduğu devlet aygıtının bir bölümü olan baskı aygıtına Althusser hukuki ideoloji adını verirken, buna hizmet edenin de ahlaki ideoloji olduğunu belirtir (Assiter, 1990: 90). Bu bağlamda jandarma örneğinde, tutuklayan ve nakleden bir devlet kuvveti olarak belirtilen jandarma, bir üniforma ile devlet şiddeti olarak belirecek; ancak şiddet yolu ile var olduğunu unutturmak için hukuki işlev, devlet aygıtının kurallı şiddeti ile işleyecektir.

Althusser hukuki ideoloji sayesinde birçok durumda devlet şiddetinin müdahalesine ihtiyaç duyulmadığını ortaya koymaktadır. Hukuksal pratiğin işlemesi için yeterli olan hukuki ve ahlaki bir ideolojidir. Kısaca hukuk artık tek başına ele alınamaz. Hukuki ahlaki ideoloji uzmanlaşmış baskı aygıtı ve hukuktan oluşan sistemin bir parçasıdır. Hukuki ideoloji sayesinde, her öznenin vicdanında üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ara verilmeksizin sağlanır. "Bu bağlamda da hukuk, üretim ilişkilerini ifade eden, söz konusu bu ilişkileri kendi kuralları içerisinde gizleyen bir sistemdir. "Üretim-sömürü, burjuva 'çalışma' ideolojisi ile işler. Bunun etkilerine ilk önce işçiler maruz kalır, çünkü bu kapitalist sınıf mücadelesinin bir ideolojisidir. 'İşçileri çalıştıran' bu ideoloji esas olarak hem yanılsama hem de düzenbazlık anlamına gelen, ama işçi sınıfı tarafından mücadelesi verilmediği sürece 'başarılı olan' şu öğeleri içerir:

1. Emeğin değeri ödenir şeklindeki burjuva hukuku yansıması,

2. Çalışma sözleşmesine uyma ve dolayısıyla işletme içi düzenlenen kurallarına uyma gereğine denk düşen hukuki-ahlaki ideoloji,

3. İş bölümünde farklı görevlerin olması ve buralarda görev yapacak kişiler olması gerektiğini ileri süren ekonomist teknisisit ideoloji.

Bu ideoloji işçileri çalıştırmaya baskıdan daha fazla katkıda bulunur" (Althusser, 2005: 72). Egemen sınıfın ideolojisi bireylerin bilinçlerine ve davranışlarına nüfuz ettiğinden, devletin ideolojik aygıtları, bireysel bilincin en gizli

yerlerine kadar üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlar. Egemen ideolojiyi gerçekleştirir. İdeoloji ve içinde ideoloji bulunan devletin ideolojik aygıtları toplumsal sınıfları sahneler. Althusser'e göre Marx'ın deyimi ile insanların sınıf mücadelesinin bilincine ideolojinin içinde varmış olmaları, devletin ideolojik aygıtlarında sınıf mücadelesi biçimlerinin doğası olduğunu söylemeye olanak tanır. Çünkü, Althusser, ideolojinin var olduğu yerin fikirler ya da önyargılar gibi görünmesine rağmen yazılı ya da sözlü pratikler olduğunu belirtir (Althusser, 2005: 121). Kısaca, devletin ideolojik aygıtları, sınıf mücadelesine sahne olmaktadır. Okulda, kilisede, haberleşmede, ailede vs.her birinin kendine özgü tarzı ile bu durum gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, Althusser'e göre, ideolojinin var olduğu yer tinsel dünya ya da fikirler dünyası değildir. İdeoloji kurumlarda ve bu kurumların pratiklerinde bulunmaktadır. Aygıtların içinde ve pratiklerinde yer almaktadır. Bu bağlamda da Althusser öznenin kendine ait bilincinin olabileceğini belirtmektedir. Althusser, ideolojinin dışında olup bitermiş gibi görünen her şeyin aslında ideolojinin içinde olup bittiğini, ideolojinin dışında olduklarını sananların, ideolojinin içinde olduklarını belirtir (Althusser, 2007: 104).

3.3. YAKIN DÖNEM MARKSİST ÇALIŞMALAR: MİLİBAND-POULANTZAS TARTIŞMASI

Lenin'in devlet üzerine yazılarının tarihsel önemi ve Gramsci'nin çalışmalarının teorik ve stratejik ileri görüşlülüğü, Marksist devlet teorisi üzerine yapılan herhangi bir tartışmada açıkça teslim ediliyor olsa da, benzer bir durum şöhretli Miliband-Poulantzas tartışması için söylenemez. Aslında bunun önemi ne teorik tartışma kalitesinde ne de tarihsel anlamındadır, aksine Marksist devlet anlayışında ortaya serdiği problemlerde ve birçok güncel gelişme açısından taşıdığı sembolik konumundadır. Bu tartışmada her iki isim de en parlak teorilerini ortaya koymamışlardır. Yine de Marksist devlet teorisyenlerinin zaman zaman insafsızca düştükleri aşırılıkları tam olarak göstermişlerdir. Başlarda nazik bir şekilde ifade edilen ancak giderek kabaran, teorik değişimin biçimini, günümüz kapitalist toplumlarında iktidarın kaynağını ve hâkim sınıf ile devlet politikalarının içeriğini

belirleyen devlet aygıtları arasındaki ilişki hakkındadır. Modern devlet kapitalist toplumdaki devlet midir ve ortaya konan ayrım nedir?

Poulantzas'ın açılış salvosu Miliband'ın çığır açan eseri *Kapitalist Toplumda Devlet*'in detaylı bir metinsel analizi biçiminde olmuştu. Poulantzas Marksist devlet teorisinin sistematik bir formülasyonuna dair herhangi bir girişimde bulunmadığını belirtmiş ve Miliband'ı hem bu teorik boşluğu doldurma girişimi hem de devletin burjuva mitine dair yıkıcı eleştirisi için övmüştür. Ancak övgü dolu bu sözlerin ardından güçlü eleştiriler de yöneltmiştir (Miliband vd.,, 1990: 241-2). Böylece düşünceleri devlet üzerine burjuva varsayımlarının kalıntısı tarafından lekelenmiştir - özellikle gücün devlet iktidarlarında değil, devletin *karakterinde* konumlandığı iddiası. Dolayısıyla Miliband, Poulantzas'ın devletin ve sosyal sınıfların yapısal gerçekliği olarak gördüğü şeyi yanlış kavramıştır. Aslında Miliband özgür irade sahibi aktif failin burjuva mitini sunmuştur (Miliband vd.,, 1990: 242). Benzer şekilde devletin neden kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği yönündeki soruya Miliband'ın araçsalcı devlet kuramına dayandırarak verdiği cevap açıktır: Çünkü devlet kapitalist sınıfın denetimi altındadır. O'na göre, yönetici sınıf üretim araçlarına sahip olan, onları denetleyen ve bu durumun verdiği ekonomik güçle devleti toplumsal egemenliğini sürdürmek için bir araç gibi kullanan sınıftır (Miliband, 1989: 23).

Mandel de, emperyalist aşamada devletin tekeller için gerekli bir araç olduğunu kabul eder. Ancak, tekellerle devlet arasında ortaya çıkan işbirliğinin ekonominin devlete tabi olmasının bir sonucu olmadığı şeklindeki açıklamasıyla tekelci devlet kapitalizmi tarafından şekillendirilen düşünceden temelde ayrılır. O'na göre, devlet ve ekonomi arasında artan işbirliği, devletin yönetici personeli ile tekellerin yöneticileri arasında artan kişisel bağlardan ötürü devletin tekellere tabi olması şeklinde ifade edilir (Mandel, 2008: 467-8).

Bir başka ifadeyle, aşırı kâr elde etmenin mevcut ekonomik yasalara bağlı olarak gerçekleşmesinin imkânsız olduğu koşullar altında devletin, tekellerin çıkarı doğrultusunda ekonomik alana müdahalesi bir zorunluluk olarak kendini dayatır. Bu yeni koşullar altında devlet ile tekeller arasında ortaya çıkan işbirliği, devletin üst düzey bürokrasisi ile tekeller adına hareket eden yönetici sınıf arasındaki kişisel

ilişkilerin dolayımıyla gerçekleşir (Mandel, 2008: 468). Miliband, kişisel bağların analizini yapısal bir bağlam içine oturtmaya çalışmıştır. O'na göre, çeşitli kurumsal alanlarda iktidar mevkilerini işgal eden şahıslar ile yönetici sınıflar arasında ortaya çıkan kişisel ve toplumsal bağların aldığı biçim ve sorunlar üzerinde yoğunlaşmasına rağmen, bu ilişkilerin bazı sağ partilerin hükümet olduğu dönemlerde güçlü veya bazı sosyal demokrat partilerin hükümet olduğu dönemlerde zayıf olması hiç önemli değildir. Çünkü devlet politikaları yine de devletin içinde iş gördüğü ekonomik yapı tarafından güçlü bir biçimde zorlanacaktır (Gold vd., 1976: 41). Ayrıca, Miliband, devlet seçkinlerinin ideolojik bağlantılarını biçimlendiren toplumsal süreçler üzerinde durarak araçsalcılığın iradeciliğe dayanan devlet teorisinin uyarlamasından da uzak durur.

Yine Miliband, kapitalist devletin işlevini yerine getirmesini, stratejik mevkilerde bulunan kişiler aracılığıyla ya doğrudan doğruya devlet politikalarının yürütmesi yoluyla ya da dolaylı olarak devlete baskı yapılması biçiminde bir araçsal kuvvet uygulaması gerektiği şeklindeki düşüncesiyle araçsalcı devlet teorisine dayandığını söyleyebiliriz (Gold vd., 1976: 42). Kısacası, Miliband'ın geliştirdiği kapitalist devlet kuramının sistematik görünümü kesin olarak araçsalcı anlayışa dayanır.

Araçsalcı görüşün bir başka temsilcisi Sweezy'e göre, devlet üretim sürecinde kilit durumda bulunan sınıfın rakiplerini yenip, kendi çıkarlarını koruyacak mülkiyet ilişkileri setinin geçerli olmasını sağlamak için yaptığı uzun soluklu ve çetin mücadelelerin bir ürünüdür (Sweezy, 2007: 242).

Bir başka ifadeyle, devleti çeşitli sınıfların arasında ortaya çıkan çelişkilerin uzlaştırıldığı bir uğrak olarak formüle eden sınıf arabuluculuğu teorisine karşı olarak devlet, zorla kabul ettirdiği belli mülkiyet ilişkileri setinden yararlanan bir toplumda yer alan sınıfın ya da sınıfların bir aygıtı şeklinde tanımlanır. Sweezy devletin bir araç olarak kullanılmasına neden olan ilkeleri şöyle ifade ediyor:

1. Devlet, iktisadi alana kapitalizmin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan sorunları çözmek için girer.

2. Kapitalist sınıfın çıkarları söz konusu olduğunda, devlet gücünün özgür biçimde kullanımı açısından güçlü bir eğilim ortaya çıkar.
3. Devlet, verilmediği takdirde bir bütün olarak sistemin istekleri ve işlevi açısından yeterince tehlikeli sonuçlar doğuracak tavizleri, işçi sınıfına vermek için kullanılır (Sweezy, 2007: 248).

Braverman'a göre, devlet iktidarının kapitalizmin gelişimini büyütmek amacıyla kullanılması yeni bir görünüş değildir. Devlet, kapitalizmin koşullarının ve sosyal ilişkilerinin garantörü ve bu sistemin ortaya çıkardığı eşitsiz ölçüdeki mülkiyet dağılımının koruyucusudur (Braverman, 2008: 267). Devlet iktidarı daha ileri anlamda her yerde hükümetler tarafından kapitalist sınıfı zenginleştirmek için ve gruplar ya da bireyler tarafından da kendilerini zenginleştirmek için kullanılmıştır. Devletin vergilendirme, dış ticaretin düzenlenmesi, kamusal araziler, ticaret ve ulaşım, silahlı kuvvetlerin devamlı ve kamu idaresi fonksiyonlarının yerine getirilmesiyle ilgili güçleri, serveti, hem yasal hem de yasa dışı araçlarla özel grupların ellerine doğru akıtan bir motor işlevini görmüştür. Devletin bu rolü tekelci kapitalizmle birlikte genişlemiş ve çok daha karmaşık ve incelikli bir biçime bürünmüştür (Braverman, 2008: 269). Kapitalizmin en son aşamasının tekelci devlet kapitalizmi olduğu yönündeki düşünceden farklı olarak Sweezy, Baran (2007: 209-34) ve Braverman (2008: 267), en son aşamaya ilişkin olarak tarihsel açıdan yaptıkları incelemelerde tekelci kapitalizm olduğu sonucuna ulaşırlar.

Mandel ise, kapitalizmin en son aşamasının tekelci devlet kapitalizmi veya tekelci kapitalizm olduğu yönündeki düşüncelerin her ikisini de reddeder. O'na göre, devletin işlevinin daha da genişlemesi tekelci kapitalizmin geç kapitalizm aşamasına uygun düşer. Bu durum geç kapitalizmin üç ana özelliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır:

1. Sabit sermayenin devir sürecinin kısalması,
2. Teknolojik yeniliğin hızlanması ve
3. Teknolojik devrim yüzünden başlıca sermaye birikimi projelerinin maliyetindeki muazzam artış ve buna uygun olarak bu projeler için gereken muazzam sermaye miktarının valorizasyonundaki bir gecikme ya da başarısızlığın risklerindeki artış (Mandel, 2008: 639).

Thomas'a göre, bu düşünürler kapitalist devletin doğasını analiz ederken, devlet aygıtlarının içyapılarına bakmak yerine, sivil toplumdaki üretim sürecine bakmışlardır (Thomas, 2010: 209).

Daha açık olarak, Mandel, Sweezy, Baran ve Braverman'ın başını çektiği akım, emek-sermaye arasındaki ilişkileri anladığı takdirde kapitalist devleti de anlayacaklarını düşünmüşlerdir.

Araçsalcı bakış, sınıf ve devlet aygıtı arasındaki dolaysız bağları ve kapitalist sınıflar ile siyasi partiler gibi aracı kurumlar arasındaki bağların incelenmesini, hükümet politikalarının bu sınıflarla bağlantılı olarak nasıl biçimlendiğini göstermeyi hedef alır (Miliband, 1989: 45). Yapısalcı devlet anlayışı 1930'lu yıllarda başlayan 60'lı yılların sonuna kadar devam eden Stalinizmin Avrupa'daki komünist partiler üzerinde yarattığı etkiye karşı bir tepki biçiminde ortaya çıktı. Sovyet bloğu dışında kalan özellikle de Avrupa'daki komünist partilerin Sovyet Birliği'ne bağımlı haline getirilmesi Stalin tarafından kuramsallaştırılan tek ülke sosyalizminin bir sonucuydu (Mclellan, 1999: 148). Tek ülkede sosyalizmin zaferi proletarya ile köylülük arasında ortaya çıkan çelişkileri ülkenin iç güçleriyle giderme olanağı anlamına gelmektedir (Stalin, 1992: 177). Emperyalizm koşulları altında çeşitli kapitalist ülkelerin birbirine eşit olmayan sıçramalı gelişmeleri, proletaryanın tek tek ülkelerde zaferini zorunlu hale getirmişti (Stalin, 1992: 36-7). Stalin liderliğindeki Sovyet sosyalizmi, başka ülkelerde sosyalizmin kurulabilmesi için kutsanmaya başlandı. Bu durum diğer komünist partilerin önemini azalttı ve rollerini baştan tanımladı (Eley, 2008: 449-50).

Artık, Sovyetleri savunmak ve sahip oldukları güçleri onun faydasına kullanmak her komünist partinin görevi olmalıydı. Stalin yönetimi altındaki Sovyetler, Bolşevik Devrimi'nin uluslararası alanda yarattığı büyük prestijin etkisini kullanarak Üçüncü Enternasyonal'e bağlı bulunan komünist partileri her alanda kendine bağımlı kılması sürekli olamadı. Dünya sosyalist devrimini gerçekleştirme yolunun tek sosyalist ülke konumunda bulunan Sovyetlere destek vermek ve onu güçlendirmekten geçtiği şeklindeki bir stratejinin doğruluğuna gerçekten inanılmış olunsa da, zamanla Üçüncü Enternasyonal'e hâkim olan anlayış Sovyet Devleti'nin dış politik ihtiyaçlarına öncelik verme şeklinde değişmeye başladı (Eley, 2008: 450). 25 Şubat 1956 SBKP'nin 20. Kongresi'nde Kruşçev tarafından Stalin kınandı.

Ayrıca bu Kongre'de Leninizmin içinde bulunulan yeni koşullara uygun olarak yeniden yorumlanması kararı kabul edildi (Yarkın, 1989: 139). Nisan 1956'da da Kominform dağıtıldı (Eley, 2008: 590). Althusserci yapısalcılık, Marksist-Leninist dünya görüşünün dayandığı ilkelerin Stalinist çarpıtmalarına karşın Sovyet kuramı ve pratiğinde gösterilen hümanizme karşı bir tepki biçiminde gelişti (Jessop, 2008: 76).

Böylece, ekonomik güçleri toplumsal gelişmenin özerk motoru varsayan ekonomik belirlenimciliğin tüm biçimleri olduğu kadar, bilinç, mantık ve özgür irade ile donatılmış bireye veya sınıfsal özneye olan inanç reddedildi. Karmaşık yapılı bütün kavramı yerine bütünün siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeyleri üzerindeki nedensel önceliği ilkesini koydu ve bireylerin esasen kendilerini üreten toplumsal ilişkilerin pasif taşıyıcıları ya da destekleri olarak işlev gördüğünü ileri sürdü. Ekonominin son kertede belirleyiciliği ve özerklik üzerine yapılan vurgular Poulantzas'ın düşüncelerini etkiledi (Jessop, 2008: 77).

Özerklik üzerine yapılan bu vurgu Poulantzas'ın 60'lı yılların ortalarından başlayarak sonraki çalışmalarında ortaya çıktı. Poulantzas ilk önce burjuva toplumundaki hukuki ideolojinin egemenliği ve kapitalist üretim tarzından hukukun etkinliğinin tarzları ve özerkleşme üzerine odaklandı. Daha sonra bu yaklaşım kapitalist devlet tipi ve bu devlet tipinin siyasal sınıf hâkimiyetini güvenceye alma ve toplumsal baskı konularındaki rolü üzerinde yoğunlaşmaya başladı (Jessop, 2008: 77).

Poulantzas'ın amacı Althusser'in düşüncesinden etkilenerek geliştirdiği devletin görece özek kavramının, kapitalist devletin, kapitalist üretim tarzına dayanan ekonomik ve siyasal kertelerin göreli özerkliğinden doğan yapısal özerkliğini vurgulamaktı. Bu kavram zamanla Poulantzas'ın yüklediği anlamın dışına çıkarak Marksist düşünceden hareketle geliştirilen araççı devlet yorumlarına karşı bir argüman biçiminde kullanılmaya başlandı (Gülalp, 1993: 45). Poulantzas, devleti, egemen sınıfın tek aracı gibi kavrayan araçsalcı argümanı kabul etmez. Aynı zamanda devletin kolayca el değiştirebileceği, hareketsiz araç olarak daha önce kapitalistlerin çıkarına hizmet ettiği gibi, sosyalizmin de çıkarına hizmet edebileceği şeklindeki düşünceyi de reddeder (Wood, 2007a: 70). Poulantzas, Stalinizmin devlet düşüncesini karakterize eden "ekonomik indirgemecilik" ile sosyal demokrat

anlayışın "reformist" düşüncesinden temelde ayrılır. Böylece, Poulantzas, devletin karmaşık bir toplumsal ilişki olduğu yönündeki düşüncesini ileri sürer (Jessop, 2005: 44).

Bu düşünce iki anlama gelir: Birincisi, sınıflar, devletin dışında ve ondan bağımsız olarak var olan ve dolayısıyla devleti basit bir araç olarak kullanma becerisine sahip basit ekonomik güçler olarak görülemezler. Çünkü sınıf ya da sınıf fraksiyonunun siyasal etkisi kısmen de olsa devletin kurumsal yapısına ve devlet iktidarının etkisine bağlıdır. İkincisi, sınıf mücadelesi sivil toplumla sınırlı olmayıp devlet aygıtının tam kalbinde üretilmektedir. Ayrıca, devletin, sermaye birikimini hiçbir engelle karşılaşmadan sürdürebilmesi için toplumsal bütünlüğü sağlama yönünde nesnel bir işlevi yerine getirir (Jessop, 2005: 44-5).

Sonuç olarak Poulantzas, Miliband'ın ekonomik ve siyasal elitlerin sosyal kökenleri, aralarındaki kişisel bağlar ve ortak değerler ile hükümet politikalarının gelir ve servet dağılımı üzerinde yarattığı etkilere dair olgulardan hareketle anlamaya çalıştığı devlet sorunsalından (Poulantzas, 1969: 78) farklı olarak, devleti kapitalist toplumdaki yapısal olarak belirlenmiş rolü üzerinde durur.

Poulantzas'a göre, modern toplumun gelişimiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist devletin sivil toplum-devlet ayrımına dayandırılarak incelenmesi şu sorunları ortaya çıkaracaktır: Birincisi, devlet ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkinin incelenmesini olanaksız hale getirecektir. Üretimin taşıyıcılarının yapının destekçileri olarak değil de, sınıfsal niteliklerinden yalıtılmış bireyler özneler olarak kavranmasına neden olacaktır. Toplumun farklı sosyal sınıflardan oluştuğu gerçeği yerine, toplumun bireylerden-oluştuğunu kabul etmek gerekecektir (Poulantzas, 2004: 123). Ayrıca, devletin hem ekonomik bireylerle olan ilişkisini, hem de devletin sınıf ve sınıf mücadelesiyle olan ilişkisinin kurulması imkânsız hale gelecektir. Dolayısıyla, kapitalist devlet birey-öznelerden oluşan sivil toplum ile devlet ayrımı da iki alanın karşılıklı ilişkisi üzerinden tanımlanacaktır (Poulantzas, 2004: 124). İkincisi, sivil toplum devlet ayrımının ideolojik sorunsalının altında bir takım gerçeklerin incelenmesi imkânsız hale gelecektir. Mesela, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki ekonomik düzeyin siyasal düzey karşısındaki özerkliği, ideolojinin bu düzeyler üzerindeki etkisi, yapılar arasındaki ilişkilerin sınıf

mücadelesi alanı üzerindeki etkileri göz ardı edilmiş olacaktır (Poulantzas, 2004: 125). Kısacası, Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı kapitalist devletin hem üretim ilişkilerinin yapılarıyla, hem de sınıf mücadelesinin alanıyla olan ilişkilerini göstermektir.

Poulantzas, devleti bir toplumsal oluşumu meydana getiren siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeyleri arasında tutunumu sağlayıcı bir etken olarak özel bir işleve sahip olduğunu düşünür. Siyasal düzeyi oluşturan devlet, toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan global dengeyi düzenleyici faktör olarak bir toplumsal oluşumun örgütleyicisi veya dönüşümünü sağlayıcısı biçiminde kavranmalıdır. Poulantzas'a göre, siyasal pratiğin bir nesnesi olan devlet, toplumsal birliğin dönüşümünü sağlayıcısı ve tarihin itici gücünü oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir. Poulantzas, yaptığı bu açıklamalarla tarihin itici gücünü insanların etkinliğiyle açıklayan tarihselci anlayıştan ayrılır. Bir toplumsal oluşumu meydana getiren düzeylerin global dengesi ekonomi tarafından değil, devlet tarafından yerine getirilir. Siyasal pratiğin nesnesi olan devlet toplumun birliğini ve tutunumunu sağladığı kadar bu birliği ortadan kaldırabilir de (Poulantzas, 1969: 44-6). Yeni bir tarihsel bloğun oluşumunda devlet aktif bir uğrak olarak kavranmalıdır. Dolayısıyla, devlet, yeni bir toplumsal oluşumun birliğini ve yeni üretim ilişkilerinin üretimini sağlayan önemli bir uğrak olarak düşünülmektedir.

Miliband, kapitalist sınıf mensuplarının devlet aygıtına ve hükümete katıldıklarını düşünür. Böylece, Miliband, devlet aygıtının (state aparatus) üyeleriyle yönetici sınıf arasında kurduğu ilişkiden hareketle şu sonuca varır: (a) Devlet aygıtı üyelerinin toplumsal kökenleri itibariyle yönetici sınıfa mensup olduğuna, (b) yönetici sınıf üyeleriyle devlet aygıtı üyeleri arasında kişisel nüfus, statü ve çevre bağlarının kurulduğuna (Poulantzas, 1969: 72).

Poulantzas'a göre, geliştirilen bu kuramsal çözümleme Miliband'ı ortodoks tekelci devlet kapitalizmi anlayışına daha da yakınlaştırır. Tekelci devlet kapitalizminin SBKP 22. Kongresi'nde kabul edilen tezine göre, emperyalist aşamada devlet tekelci kapitalizm ile uzlaşmış durumdadır. Tekellerin yapısı ve her geçen gün daha da büyümesi devletin kapitalizmin yeniden üretim sürecinde finans oligarşisi yanında müdahalesine yol açar. Tekelci devlet kapitalizmi tekellerin gücü

ile devletin gücünü iç içe geçerek tekellerin zenginleşmesi ve işçi sınıfının mücadelesinin bastırılmasına hizmet eder (Poulantzas, 1969: 72).

Yapılan bu tespitler çerçevesinde Poulantzas, kapitalist devletin işleyişini, tekellerle devletin iç içe geçmişliği iddiasına dayandıran tekelci devlet kapitalizmi ile burjuvaziyle aynı sınıfsal kökten gelen kişilerin devlet aygıtlarında yer almasına veya burjuvazi ve bürokrasi arasında her türlü alanda gözlenen yakın ilişkiye dayandırılarak açıklayan Miliband'ın görüşleriyle bir benzerlik kurar. Dolayısıyla, Poulantzas, Miliband'ın bu yorumunun kapitalist devletin görece özerkliğini ortadan kaldırdığı iddiasında bulunur. Poulantzas, kapitalist sınıf üyelerinin devlet aygıtına ve hükümete katılmalarının, kapitalist devlet sorununun önemli bir bölümünü oluşturduğu kanısında değildir. Çünkü burjuva sınıfıyla devlet arasındaki bağ nesnel bir ilişkidir. Somut toplumsal formasyondaki devletin işleviyle aynı formasyondaki egemen sınıf çıkarları (dominant class) arasında bir örtüşme varsa bu sistemin kendi mantığından ötürü böyledir. Yönetici sınıf üyelerinin devlet aygıtına doğrudan katılmaları neden değil bir sonuçtur (Poulantzas, 1969: 73). Miliband, kapitalist devlet işleviyle egemen sınıfın çıkarlarının örtüşmesinin temelinde yönetici sınıfların devlet aygıtlarında yer alan görevlilerle doğrudan veya dolaylı olarak kurduğu ilişkiye dayandırır (Miliband, 1989: 51).

Poulantzas'a göre, Miliband, verili bir toplumsal formasyonda kapitalist devletin bir toplumun birleştirici ve bir sistemin üretim koşullarının yeniden üretimini gerçekleştirme etmeni ve bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini kendi belirleyeni olduğunu görseydi, yönetici sınıfın hükümete doğrudan ya da dolaylı olarak katılmasının veya devlet aygıtı görevlileriyle girilecek ilişkinin kapitalist devletin işlevinde herhangi bir şeyi değiştirmeyeceğini görürdü (Poulantzas, 1969: 73).

Miliband, devlet aygıtında (ordu, polis, yargı ve idari bürokrasi) yer alan görevlilerin davranışlarıyla yönetici sınıf çıkarları arasında doğrudan bir ilişki kurar. Bu iddiasını iki biçimde temellendirmeye çalışır: Yüksek kademeli memurların toplumsal kökenlerinin yönetici sınıfa dayandığını göstererek ve devlet görevlileri ile yönetici sınıf arasındaki kişisel bağı vurgulayarak. O'na göre, devlet aygıtının kollarından biri veya bir kaçının diğer kollar üzerinde açığa çıkan egemenliği,

yönetici sınıfın üst düzeylerine mensup olanlarıyla girilecek doğrudan veya dolaylı ilişkiye bağlı olarak sürekli değişir (Miliband, 1989: 55).

Örneğin ortaya çıkan bir takım siyasi gelişmelere bağlı olarak askeri sınıfın silah harcamalarının artmasıyla birlikte bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla yönetici sınıfın yüksek kesimleriyle ekonomik ilişki içine girilmesi askeri kolun diğer devlet aygıtın kolları üzerindeki egemenliğinin artması anlamına gelecektir (Miliband, 1989: 67). Mils de Miliband'ın devlet seçkinlerine ilişkin geliştirdiği çözümlemelerinde olduğu gibi benzer iddialarda bulunur. O'na göre, iktidarı elinde bulunduran üç temel grup vardır: devlet hiyerarşisi (bürokrasi), şirket hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisi (Mills, 1974: 11). Mills, kapitalist devletin işleyişini bu üç grup arasındaki yakın kişisel ilişkiye indirgeyerek açıklamaya çalışır. Mills'e göre, iktidar seçkinleri büyük ve önemli sonuçlara yol açacak kararları alabilecek durumdadırlar. Çünkü bu tür insanlar modern toplumun kuruluş ve hiyerarşilerini yönetecek komuta merkezlerinde yer alırlar. Özetleyecek olursak Mills, kapitalist devletin işleyişini devlet seçkinleri ile büyük şirket sahiplerinin aralarında kurulan yakın ittifaka dayandırarak açıklamaya çalışır (Mills, 1974: 7-8). Her iki düşünürün de yapılara iktidar olma yeteneği atfediyor oluşu onları araçsalcı devlet anlayışına yaklaştırır.

Poulantzas, Miliband'ın bu kuramsal çözümlemelerini çok betimleyici olduğunu düşünür. O'na göre, devletin birliği içinde yaşanan değişim üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişime ve sınıf mücadelesinde yaşanan gelişmelere bakarak anlaşılmalıdır. Devlet aygıtının kolları arasında ortaya çıkacak yer değiştirmeler devlet aygıtı sisteminin tümüne dayalı olarak kendi içsel birliğinin değişmesi tarafından belirlenir; bu değişimi tetikleyen faktör ise üretim ilişkilerinde yaşanan değişime ve sınıf mücadelesinde ortaya çıkan gelişmelere bağlıdır (Poulantzas, 1969: 74-75). Poulantzas'a göre, devlet aygıtı üyelerinin toplumsal kökenleri bakımından farklı sınıflara mensup oldukları halde özgül bir içsel birliğe göre iş görürler. Sınıfsal konumları (situation) onları birleştiren etmen olan sınıfsal duruma (position) oranla geride kalır (Poulantzas, 1969: 74).

Bir başka deyişle, devlet aygıtında yer alan görevlileri birbirine bağlayan etmen devlet aygıtına ait olmaları ve nesnel işlevi olarak devletin nesnel rolünün yerine getirilmesinin gerekliliğidir. Özgül ve görece birleşmiş toplumsal bir kategori

olan bürokrasi, farklı olan sınıfsal kökenleri ya da yöneticilerle olan kişisel ilişkiler nedeniyle değil, içsel birliği devletin nesnel rolünün yerine getirilmesinden kaynaklandığı için yönetici sınıfın hizmetindedir. Devletin yönetici sınıflar karşısında görece özerk olduğu gerçeği unutulmamalıdır (Poulantzas, 1978: 13).

Eğer devlet aygıtı üyelerinin toplumsal kökenlerinin yönetici sınıf mensuplarıyla olan kişisel veya sınıfsal ilişkilerden ötürü devletin rolü açıklanmaya çalışılırsa kapitalist devletin görece özerkliği ortadan kalkar. Kapitalist devletin işleyişi burjuvazi ile devlet seçkinleri arasında ortaya çıkan kişisel yakınlığın bir sonucu olmadığı gibi, sistemin çözülüşü de bu yakınlığın ortadan kalkmasının bir dayanak noktası olarak açıklanamaz. Kapitalizmin işleyişi devlet seçkinlerinin şu ya da bu sınıfla kurduğu kişisel ilişkinin yakınlık derecesine indirgenemez (Althusser, 2002: 112).

Burjuvazi ve devlet seçkinleri arasındaki yakınlık farklı ülkelerde, farklı derecelerde ve farklı biçimler altında ortaya çıkabilir. Ancak, bu durum, kapitalizmin işleyişinin bir dayanak noktasını oluşturmaz. Eğer devlet seçkinleriyle burjuvazi arasında bir yakınlık varsa bu kapitalizme içkindir. Aksi takdirde tekelci devlet kapitalizmi yorumunda olduğu gibi devlet burjuvazinin doğrudan bir baskı aygıtı haline gelir (Lefebvre, 1976: 101). Miliband, toplumsal köken, sınıfsal konum ve ideolojik eğilimine (disposition) bakılmaksızın hükümetin ve devlet seçkinlerinin (bürokrasi) sistemin yapısal sınırlamalarına hedef olduklarını kabul eder. Bir başka deyişle, devletin rolünü etkileyen ve şekillendiren nesnel ilişkileri dikkate alınmasının gerekliliğini düşünür (Miliband, 1989: 70). Miliband şunu demeye getiriyor: Bu nesnel ilişkilerin belirleyiciliğinin bir sınırı olması gerekir. Aksi takdirde özneler yapının birer basit taşıyıcıları haline gelecek ve tarihsel dönüşüm süreçlerinde öznenin oynadığı etkinlik ortadan kalkacaktır (Miliband, 1989: 72).

Oysaki Poulantzas'ın nesnel ilişkilere gereğinden fazla ağırlık vermesi devletin yaptığı her şeyin en ince ayrıntılarına kadar bu nesnel ilişkiler tarafından belirlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla, sistemin yapısal baskıları, devletin işlemesini sağlar ve sistemin onlara empoze ettiği politikaların sadece görevlileri ve uygulayıcıları durumuna getirmiş olur (Miliband, 1989: 76). Poulantzas'ın getirdiği

tek şey yönetici sınıf kavramı yerine nesnel yapılar ve nesnel ilişkiler kavramını koymasıdır (Poulantzas, 1978: 23).

Ancak, Miliband'a göre, Poulantzas'ın bu bakış açısı doğru olduğu kabul edilse dahi kendi iddialarının yerini alabilecek güçlü önermelere sahip olmadığını düşünür. Çünkü yönetici sınıf sistemin hâkim bir öğesi olduğuna göre devlet seçkinlerinin bu sınıfa bağlandığı noktaya dönüyoruz (Miliband, 1989: 77).

Bir başka deyişle, devlet yönetici sınıf eliyle onun emirlerini yerine getirmek üzere yönetilmiyor; devlet bu işlevi özerk olarak ama sistemin kendisine koyduğu nesnel ilişkiler nedeniyle yerine getirmiş oluyor. Dolayısıyla, Miliband, II. ve III. Enternasyonal'in devlete gereği kadar önem vermemesinin nedenlerini ekonomizme bağlayan Poulantzas'ın da benzer bir hatayı yapısal determinizm ya da yapısal üst determinizm biçiminde yaptığını; bunun da devlet ve sistem arasındaki diyalektik ilişkinin ele alınmasını imkânsız hale getirdiğini düşünür. Miliband, sınıflı toplumlarda devletin amacının egemen olan sınıfın ekonomik çıkarlarını korumak ve bu egemen sınıfın ekonomik çıkarlarının egemenliğini sürekli olarak güvence altına almak olduğunu iddia eder. Eğer devlet seçkinleri, ileri sürüldüğü gibi, bütünüyle nesnel yapılar içinde hapsedilmiş olursa iktidara gelen sosyal demokrat parti ile faşist parti arasındaki fark ortadan kalkacaktır. Sosyal demokrat bir hükümetin devlet personelinde yapacağı herhangi bir değişimin devletin doğasını ve rolünü değiştirmeyeceğini söylemek ne kadar aşırı sol sapmaysa; bunun bir değişime yol açacağını düşünmek de o kadar sağ sapmadır (Miliband, 1970: 57-8).

Laclau, Miliband'ın yapısal üst determinizm şeklindeki eleştirisinin doğru olduğunu kabul eder. Ancak, yapısal belirlenimin, yani nesnel ilişkilerin belirleyiciliğinin devletin görece özerkliğini ortaya koymasına engel olacağı şeklindeki Miliband'ın çözümlemelerinin yanlış olduğunu düşünür. Laclau'ya göre, burjuva sınıf ve devlet arasındaki bağın nesnel niteliğiyle bu devletin göreli özerkliği arasında hiçbir uyuşmazlık yoktur (Laclau, 1998: 104).

Poulantzas kapitalist devletin görece özerkliğini iki farklı görünümü içinde inceliyor. Birincisi, ekonomi ve siyasal olan arasındaki kesin ayrım, üretim tüketim ve dolaşım arasındaki ilişki ve devletin kapitalist üretim tarzı içinde tanımı. İkincisi,

sosyal formasyon ve kapitalist üretim tarzı içinde sınıfların ve sınıf mücadelesinin özgün oluşumu. Ekonomik düzey ve siyasal düzey ayrımı kapitalizmin değişik aşamalarına ve evrelerine bağlı olarak kapitalist devletin görece özerliğini incelememiz için gerekli çerçeveyi sağlar ve bu çerçevenin aldığı somut biçim herhangi bir zamanda geçen sınıf mücadelesinin konjonktürüne bağlıdır. Ekonomik düzey ve siyasal düzey arasındaki ayrımın kendisi sınıfların yapısının aldığı özgül biçimden başka bir şey değildir (Poulantzas, 2004: 72).

Görece özerklik nosyonu Poulantzas'ın bakış açısından hareket edildiği takdirde yapısal bir öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, kapitalist üretim tarzına tekabül eden düzeyler arasındaki özel bir eklemlenmenin sonucudur. Bu anlamda, sistemin bütününün bir başka belirleyicisi de bu göreli özerklik olmaktadır (Laclau, 1998: 106).

Görece özerklik yapısal eklemlenmenin hem bir sonucu hem de belirleyenidir. Dolayısıyla, sınıf ve devlet arasında kurulan nesnel bağ Miliband'ın iddialarının aksine devletin görece özerkliğiyle çelişmez. Miliband, Poulantzas'ın görece özerk dediği şeyin ne kadar görece olduğu ve bu göreceliğin hangi durumlarda artıp azaldığına ilişkin tatmin edici düzeyde bir açıklamanın olmadığını düşünür. Poulantzas'ın 'yapılar' ve 'düzeyler' dünyasının tarihi ya da çağdaş gerçeklikle temsil ettiği noktalar o kadar az ki, somut konjonktürün siyasal analizi diye adlandırdığı şeyi yapmasına olanak tanımıyor. Bu nedenle Miliband daha önce yönelttiği yapısal üst determinizm şeklindeki eleştirisini yapısal soyutlamacılık diye değiştirir (Miliband, 1973: 85-6).

Laclau, yapısal üst determinizm yönündeki bir eleştirinin kaçınılmaz olarak çeşitli devlet ve hükümet biçimlerine karşı bir kayıtsızlığa götüreceği yönündeki Miliband'ın düşüncesine karşı çıkar. Laclau'ya göre, Miliband, "görece" sıfatının bir kısıtlama oluşturacağı şeklinde yorumlamaktadır. Daha açık bir dille ifade edecek olursak Miliband, Poulantzas'a yönelik geliştirdiği yapısal üst determinizm şeklindeki tespitlerinden hareketle öznelerin yapıların birer taşıyıcısı haline geleceğini ve hükümet değişimi olsa bile gerçekte hiçbir şeyin değişmeyeceğini düşünmektedir (Laclau, 1998: 107-108).

Laclau'ya göre, sorun ortaya bu biçimde konulduğu taktide faşist kurumlar ve burjuva demokratik kurumlar arasındaki fark ortadan kalkacaktır (Laclau, 1998: 62).

Oysaki Poulantzas, özerkliğin göreli niteliğini bir yapısal belirlenimler durumuna ait olduğuna işaret etmekte ve özel bir öğe olarak sadece bu yapısal belirlenimler içinde özerklik kavramının işlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bütün içinde bir yapı göreli olsa bile bir özerkliğe sahip olması için bu bütünün yapılardan oluşması gerekir. Bütünü meydana getiren tek bir yapı olsaydı, o zaman özerklikten söz edilemezdi (Poulantzas, 1978: 29).

Poulantzas, özerkliğe atfettiği göreli niteliği ile bir yapısal belirlenimler dünyasına ait olduğuna işaret etmekte ve özel bir öğesi olarak sadece yapının belirlenimi içinde özerklik kavramını işlemektedir. Poulantzas'a göre, sistemin birliği, temelini nesnel yapıların oluşturduğu bir birliktir ve esas sorun genel bir nesnel belirlemeden başlayarak çeşitli düzeylerin göreli özerkliği yapısal biçimde kurulmaktadır (Laclau, 1998: 108). Dolayısıyla, Poulantzas'ın göreli özerklik nosyonunun temelini nesnel yapıların oluşturduğu ve bu yapılar tarafından belirlenen düzeylerin birbirleri karşısındaki görece özerkliği çerçevesinde kavranmalıdır.

Laclau'ya göre, egemen sınıflar ile iktidarı elinde tutan gruplar arasındaki ilişkinin niteliği söz konusu olduğunda görece özerklik tartışması Poulantzas ve Miliband arasında yanlış anlaşılmadan kaynaklanan bir belirsizlik yaratmaktadır. Miliband, iktidarı elinde tutan güçlerle egemen sınıflar arasındaki bağlantıyı kuran somut ilişkiyi vurgulamaktadır; Poulantzas ise, kapitalist üretim tarzında siyasal düzeyin özerk niteliğini teorik düzeyde göstermeye çalışmaktadır (Laclau, 1998: 109).

SONUÇ

Marx'ın devlet konusunda göreli olarak çok az çözümleme yaptığı bilinir, bu temaların başında "devlet" gelir.

Marksizm'den müstakil bir devlet teorisi talep etmek, yaşamsal tutumunu ve tercihini değiştirmesini istemektir. Çünkü Marx, son kertede devletin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla yıkılması planlanan bir kurumun inşasının teorisini beklemek Marksizm'e haksızlık olur.

Marksizm'in her zaman yüzleşmek zorunda kaldığı bir sorun olarak, politik toplum olan devletin yer aldığı üstyapının konumu, yani üstyapının epifenomenel (gölgegörüngüsel) bir yanılsama mı olduğu, yoksa kendi içinde bir gerçekliğinin mi bulunduğu tartışmalıdır. Bu tartışmalar Marx'tan sonraki dönemde de sürdürülmüştür.

Devlet, muazzam bir güçler toplamı -organizasyonel, ideolojik, yani hegemonik zorlayıcı ve siyasal karar alma merci- olarak, sivil toplumun üzerinde yükselirken, kendi özel çıkarlarına ve toplumsal dayanaklarına yaslanır.

Bu klasik görüş, Marx ve Engels'in Komünist Manifesto'daki ünlü formülasyonunda açıkça ifade edilmiştir: "Modern devletin yürütme gücü, bütün burjuvazinin ortak işlerini idare eden komiteden başka bir şey değildir."

Daha önce de vurgulandığı gibi, Marx'ın tam anlamıyla sistematik bir devlet çözümlemesine girişmekten kaçındığı bilinmektedir; ayrıca Marx dışında Engels de, bağımsız yazılarının birçoğunda devlet kavramını yine parçalı olarak incelemiştir. Buna karşın "Lenin'in ünlü risalelerinden biri olan ve Bolşevik Devrimi'nin hemen

öncesinde yazılan “Devlet ve Devrim” kitabı, Marksist devlet kuramının yeniden ifadelendirilmesi olarak" büyük önem taşımaktadır.

Lenin, “Devlet ve Devrim” kitabında, devlet sorununu özel olarak ele almıştır. Ancak Devlet ve Devrim, Marksist düşüncenin gündemini oluşturan devletin iktisadî aygıtları, devletin göreli özerkliği konularında olduğu gibi, devlet-sivil toplum ilişkisini de inceleme alanı dışında bırakmış; daha çok sınıf egemenliğinin siyasal düzeyine odaklanmıştır.

Lenin’in “Devlet” Kuramındaki Temel Soru: “Devlet Nedir?” Bu soru aslında, devlet tartışmalarının ana ekseninde yer almaktadır. Devlet, toplumun sınıflara bölünmesi sonucu ortaya çıkan, egemen sınıfın başka bir sınıf üzerindeki baskı organıdır.

Peki, yıkılan devletin yerini alacak yeni devlet nasıl bir özellik taşıyacaktır? Gerçekten de bu sorudaki yıkılan devlet makinesinin “ne” ile değiştirileceği düşüncesi önemlidir ve yanıtlanması çetindir. Ama bu sorunun yanıtını, yine Devlet ve Devrim’de bulabiliyoruz: Lenin, kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin iki aşamalı olacağına dair bir öngörüde bulunmaktadır. Buna göre, komünist bir düzeni hedef alan işçi sınıfının mücadelesindeki ilk aşama -Lenin bu aşamayı komünist toplumun birinci evresi olarak nitelendirir- proletarya diktatörlüğünün kurulması sürecidir. Lenin’in belirttiği üzere, kapitalist toplumdan komünist topluma geçiş, siyasal bir geçiş dönemi olmaksızın olanaksızdır. Bu nedenle, bu özel dönemin devleti de, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz.

Geçiş döneminde, burjuvaziyi baskı altında tutmak ve komünist topluma geçişteki gerekli düzenlemeleri yapabilmek adına hâlâ devlete ihtiyaç duyulacaktır. Fakat bu devlet, bir geçiş dönemi devleti olarak, önceki tüm devlet biçimlerinden farklı olacaktır; bu, azınlığın (burjuvazinin) çoğunluk tarafından baskı altına alınması anlamına gelmektedir. Lenin’e göre, bu ilk aşama için, Paris Komünü deneyimi, yeni bir devlet modeli biçiminde bazı somut formülasyonlar sunmaktadır.

Siyasal iktidar, sivil toplum içinde erirken (çözülme) bütün kurumlarıyla yerini yeni bir toplum modeli olan sınıfsız topluma devredecektir. Açıkça anlaşıldığı

üzere, "devlet ile sivil toplumun diyalektik bir tarzda kaynaşarak 'sönümlenmesi', hiç de siyasal özgürlük durumuna indirgenemeyecek olan, genel insanî özgürleşme sürecinin son derece kritik bir aşamasını oluşturacaktır".

Marksizm'de, kapitalist devletin iyileştirilmesi gibi, yavaş yavaş sönümü de olanaksız görülür; zaten kapitalist burjuva devletinin evrimleşerek sönümlenmesi, diyalektik bağ gereği sivil toplumu da aynı biçimde sönmeye zorlayacağından, böyle bir çözüm olanaksızdır. Bu durumda proletarya ihtilâli, kapitalist devleti ortadan kaldırıp proleter devleti kurarak, emekçi toplumu ayrıcalıklı burjuva-sivil toplumla buluşturacak ve önce toplumu bütün dolayımlardan kurtaracaktır. Lenin, komünist toplumda -üst evrede kapitalistlerin direnci kesin olarak kırıldığı, hatta kapitalistler ortadan kalktığı ve böylece sınıflar yok olduğu zaman, devletin de ortadan kalkacağını, artık gerçek anlamdaki özgürlükten söz etmenin olanaklı olacağını bildirir. İşte bu andan itibaren, proleter devlet de, demokrasi de, sivil toplum da sönmeye başlayacaktır. Böylece kapitalizme özgü yaşam biçiminden ve kapitalist sömürüden, bir çeşit kölelikten tamamen kurtulduktan sonra, insanlar, yeni toplumsal yaşamın dolayımsız ve yalın kurallarına uymaya ve hiçbir zor, baskı ya da bağımlılık olmaksızın, yani devlet adı verilen özel baskı aygıtı olmaksızın yaşamaya yavaş yavaş alışacaklardır.

Özetlersek, Marksist-Leninist yaklaşımdaki devletin sonu öngörüsü, Lenin'in çözümlediği gibi, insanların özgürlüğün anlamını kavradığı ve bu uğurda gerekeni yaptığı tarihî andan itibaren, bir baskı aygıtı halindeki devletin giderek kendiliğinden gereksizleşmesi ile birlikte sönmesi ve ardından da sınıfsız özgür toplumun doğuşu temasını içerir.

Marx ve Engels yazılarında tam endüstrileşmiş toplumlarda kendisine ve emeğine yabancılaşan proletarya sınıfının kapitalizmin mezar kazıcıları olduğunu ifade eder ve devrim beklentisini İngiltere ve Fransa gibi ülkeler için hedefler. Oysaki sosyalist devrim SSCB ve Çin gibi feodal ülkelerde gerçekleşmiş ve devlet belli bir bilinç düzeyine ulaşmamış proleter sınıfı kendi yaratmaya girişmiştir. Sivil toplumun devletin kurucusu olduğu batılı toplumlarda devletin egemenlik sahası birey sınırlarına dayanırken; devletin her şey olduğu doğuda ise devlet toplumun tamamına hakimdir dolayısıyla Rusya ve Çin gibi sivil toplumun zayıf olduğu

toplumlarda devrim sönümlenen bir devleti değil aşırı güçlenen ve toplumun üstünde yer alan bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla Marx Hegel'i devletin belirleyiciliği konusunda eleştirmesine rağmen SSCB ve Çin örnekleri Hegel'in kuramı doğrultusunda ilerlemistir.

Sovyetler Birliği örneği sosyalizmi kurmak daha sonra komünist topluma geçmek çabası ile tarihe geçmişse de gerek Josef Stalin'in tek ülkede sosyalizm politikası gerekse de çevresel şartlar ile iki kutuplu dünyaya zorlanmış olması içine kapanmasına ve bürokratikleşmesine neden olmuştur.

Proletaryanın iktidar olduğu bir devlette karar ve denetim mekanizmalarının tabana yayılarak, görevlilerin seçimle işbaşlarına gelmesi esas olarak doğrudan demokrasinin tam olarak uygulanması gerekmektedir.

Sovyet devletinin ise bu ölçütlere hiçbir şekilde uymadığını görmekteyiz. Tabanın gerçek katılım ve denetim imkânı yoktur. Kararlar, partinin ve hükümetin tepesinde hazırlanır, proletaryanın bu aşamada herhangi bir etkisi olmaz. Parti Kongresince onaylanmasının ardından Yüksek Sovyet'e sunulur, oylamalar ise her zaman oybirliğiyle sonuçlanır.

Çin deneyiminin bize gösterdiği bir husus, demokrasi ilkesi temeline oturtulmuş sosyalist bir örgüt kuramının ne kadar önem arz ettiğidir. Burada kastedilen, anakronik bir demokrasi sorgulamasıyla, 'geçmişte şöyle yapılsaydı, böyle olmazdı' gibi pek anlamlı olmayan bir yaklaşım değildir. Demokrasinin özünü katılım ve denetim oluşturur. Burjuvazinin yönetim teknolojisiyle sosyalizmin kan uyuşmazlığına sahip olduğu açıktır.

Kültür Devrimi sonrasında içe kapanan ve anti-demokratik uygulamalar yürüten Çin devleti dünyadan kendisini izole etse de daha sonraki dönemde piyasa ekonomisine geçiş yaparak sosyalist/Marksist devlet idealinden de uzaklaşmıştır.

Marksizm'in çeşitli düşünürler tarafından yoğrulan devlet yorumları devletin yıkılması gerektiğini ısrarla belirtirken; iyimser bir şekilde devletsiz/alternatifsiz yaşama/ayakta kalma fikri kendi düşünce derinliğinde boğulmuş görünmektedir.

Son söz olarak belirtmek gerekirse: “Marksist Devlet teorisinin sonucu -Komünist Toplum- ile Marksist Devlet pratiğinin sonucu -Topluma Yabancılaşan Devlet- birbirine tezattır.

KAYNAKÇA

Abalkin, L.İ. (2007). *Ekonomiçeskaya İstoriya SSSR*. Moskova: İnfra-M.

Abdullayev, Natig. (2007). "Rusya'da Sosyalizmin Kurulma Sorunsalı veya Sonun Başlangıcına Bakış". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.3, S.11, s.53-70.

Acar, Kezban. (2009). *Rusya: Ortaçağdan Sovyet Devrimi'ne*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Adalı, Coşkun. (1999). *Çıkış Hattına Doğru*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Akat, Asaf, S. (1991). *Sosyal Demokrasi Gündemi*. İstanbul: Armoni Yayınları.

Akkaş, Hasan Hüseyin. (2003). "Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, s.241-254.

Aksoy, Hüsnü. (1994). *Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Yön Yayıncılık.

Aktan, Coşkun Can. (1995). "Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm". *Amme İdaresi Dergisi*, C. 28. S. 1. s.3-32.

Aktan, Coşkun Can. (1999). *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Aktan, Coşkun Can. Özkıvrak, Özlem. (2008). *Sosyal Refah Devleti*. İstanbul: Okutan Yayınları.

Aktay, Yasin. (2010). "CHP'nin 18 Brumaire Arayışı", http://sde.org.tr/tr/authordetail/chpnin-18-brumaire-arayisi/352, Erişim Tarihi: 01.08.2016.

Albertini, I. M. (1990). *Ekonomik Sistemler*. Cafer Unay (Çev). Bursa: Ekin Kitabevi.

Althusser, Louis. (2002). *Marx İçin*. Işık Ergüden (Çev). İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, Louis. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Alp Tümertekin (Çev). İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, Louis. (2005). *Yeniden Üretim Üzerine*. A. Işık Ergüden (Çev). İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, Louis. (2007). *Kapital'i Okumak*, Işık Ergüden (Çev). İstanbul: İthaki Yayınları.

Altuğ, Yılmaz. (1997). *Çin Sorunu*. İstanbul: Otağ Yayınları.

Amin, Samir. (1993). *Maoizmin Geleceği*. Işık Soner (Çev). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Anderson, Perry. (1982). *Batı'da Sol Düşünce*. Bülent Aksoy (Çev). Ankara: İletişim Yayınları.

Anderson, Perry. (1986). *Tarihsel Materyalizmin İzinde*. Mehmet Bakırcı (Çev). İstanbul: Belge Yayınları.

Aren, Sadun. (2008). *Sosyalizmin Yeni Yolu*. Ankara: İmge Kitapevi.

Aren, Sadun. (2009). *Ekonomi Dersleri*. Ankara: İmge Kitapevi.

Arendt, Hannah. (1998). *Totalitarizmin Kaynakları II: Emperyalizm*. Bahadır Sina Şener (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arın, Tülay. (1993). "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (1): Gelişmiş Kapitalizm". *Marksizm ve Gelecek*, Kasım (1), s. 104-151.

Artam, Atila. (1993). *Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri*. İstanbul: Sabri Artam Vakfı.

Assiter, A. (1990). *Althusser and Feminism*. London: Pluto Press.

Avar, Banu. (2010). *Sınırlar Arasında*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, Suavi. (2000). *Faşizm Yeniden mi?*. Ankara: Ütopya Yayınları.

Bakan, Selahaddin. Arpacı, Işıl. (2012). "Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakârlık". *K.S.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, s.131-140.

Bakır, Kemal. (2008). "Eğitim Üzerine Anarşist Bir Yaklaşım: William Godwin ve Ulusal Eğitim". *Kaygı*, S.11, s.135-145.

Bakunin, Mihail. (2006). *Devlet ve Anarşi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Baltacı, Cemal. (2004). "Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri". *S.D.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, s.359-373.

Baudrillard, Jean. (2009). *Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri*. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin (Çev). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Becker, Jasper. (2007). *Ejder Şahlanıyor, Bugünkü Çin'e İçeriden Bakış*. Algan Sezgintüredi (Çev). İstanbul: NTV Yayınları.

Belek, İlker. (2010). *Esnek Üretim Derin Sömürü*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Bilbilik, Erol. (2008). *Amerika Kuşatması*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

Block, Walter. (1976). *Defending the Undefendable*. New York: Fleet Press.

Bolay, S. Hayri. (1996). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Boratav, Korkut. (1991). *Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Bottomore, Tom. (1993). *Marksist Düşünce Sözlüğü*. Mete Tunçay (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bottomore, Tom. (1997). *Seçkinler ve Toplum*. Erol Mutlu (Çev). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Bourderon, Roger. (1989). *Faşizm: İdeoloji ve Uygulamalar*, Kenan Somer (Çev). Ankara: Onur Yayınları.

Bozdağ, İsmet. (1987). *Sovyet Marksizmi, Çin Marksizmi ve Türkiye Gerçekleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Braudel, Fernand. (2006). *Uygarlıkların Grameri*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev). Ankara: İmge Kitabevi.

Braverman, Harry. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*. Çiğdem Çidamlı (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Brecht, Bertolt. (1979). *Faşizm Üzerine Yazılar*. Ali Sait (Çev). İzmir: Ortam Yayınları.

Brezinski, Zbigniew. (1997). *Büyük Çöküş*. Gül Keskin, Gülsev Pakkan (Çev). İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Brıeux, Jean-Jacques. (1966). *Çin Devrimi ve Sonrası*. Melih Borahan (Çev). Ankara: Toplum Yayınları.

Buğra, Ayşe. (1989). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Buğra, Ayşe. Keyder, Çağlar. (2005). "Poverty and Social Policy in Contemporary Turkey". *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*. www.spf.boun.edu.tr/docs./WP-Bugra-keyder.pdf. 08.06.2016.

Bulut, Nihat. (1999). "Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet İlkesini Yeniden Düşünmek". *A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.3, S. 1.

Bulut, Nihat. (2003). "Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu Mu?". *Ankara Üniversitesi Dergisi*, C.52, S. 2, s.173-197.

Bumin, Tülin. (2001). *Hegel*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Büyük Larousse: Sözlük ve Ansiklopedi. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği", C.21, Milliyet, 1986, s.10704.

Callinicos, Alex. (1995). *Theories and Narratives: Reflections on the Philosophy of History*. Durham: Duke University Press.

Can, Nevzat. (2009). "Şiddetin İdeolojik Yüzü ya da Faşizmin Korunan Baltası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 13(1), s.1-10.

Cangızbay, Kadir. (2003). *Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye*. İstanbul: Ütopya Yayınları.

Cantzen, Rolf. (2000). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük, Ekoloji, Anarşizm*. Veysel Atayman (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Carlo, Antonio. (1985). *Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri*. Emre Adıgüzel (Çev). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Carocci, Giampiero. (1965). *Faşizmin Tarihi*. M. Yılmaz (Çev). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Carr, Edward Hallett. (2006). *Bolşevik Devrimi (1917-1923) II. Cilt*. Orhan Suda (Çev). İstanbul: Metis Yayınları.

Carr, Edward Hallett. (2011). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi; 1917-1929*. Levent Cinemre (Çev). İstanbul: Yordam Kitap.

Chauvier, Jean Marie. (1990). *Sovyetler Birliği: Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler 1917/1988*, Temel Keşoğlu (Çev). İstanbul: BDS Yayınları.

Cliff, T. (1957). "Mao Tse-Tung and Stanilism". http://www.marxist.org/archive/cliff/works/1957/04/maostalin.htm. (Erişim Tarihi: 27.08.2016).

Çağlı, Elif. (1991). "Devlet Kapitalizmi Teorisinin Eleştirisi". http://www.marksist.com/elif_cagli/MI_devlet_kapitalizmi_teorisinin_elestirisi.htm. Erişim Tarihi: 15.09.2016.

Çağlı, Elif. (2004). "Bonapartizmden Faşizme". www.marksist.net/elif_cagli/BF_1_bolum.htm. Erişim Tarihi: 22.07.2016.

Çaha, Ömer. (1996). *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*. İstanbul: Vadi Yayınevi.

Çaha, Ömer. (2004). "Muhafazakâr Düşüncede Toplum". *Liberal Düşünce*, S.34, s.15-24.

Çaha, Ömer. (2007). *Dört Akım Dört Siyaset*. Ankara: Orion Kitabevi.

Çeçen, Anıl. (1999). *Atatürk ve Avrasya*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Çetin, Halis. (2002). "Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.26, S.1, s.15-43.

Çetin, Halis. (2007). *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Ankara: Orion Kitabevi.

Çiğdem, Ahmet. (2006). "Sunuş". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, Ahmet Çiğdem (Ed). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çuhadar, Cengiz. (2007a). "Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.12-2, s.111-129.

Çuhadar, Cengiz. (2007b). "Tarihi Süreç İçerisinde Felsefi Bir Kavram Olarak Anarşizm". *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 30, s.75-89.

Çulhaoğlu, Metin. (1997). *Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

D'Encausse, Helene Carrere. (2002). *Lenin*. Ali Cevat Akkoyunlu (Çev). İstanbul: Doğan Kitap.

Dağdemir, Özcan. (1999). "Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Analizi:1987-1994". *Hacettepe İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.17, S.1, s. 23-40.

Demir, Gökhan. Öztogay, Dünya Ahtem. (2010). "Hegel ve Marx'ta Sivil Toplum". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S.55, s. 111-138.

Devrim, Ata. (2011). "Marx'ın Değer ve Fiyat Teorisi". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S.55, s.243-268.

Doehring, Karl. (2002). *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*. Ahmet Mumcu (Çev). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Doğan, Bahar Burtan. (2009). "İktisadi Liberalizm Nedir? Ne Değildir?". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 20-21, s.183-220.

DuRand, C. (1990). "The exhaustion of developmental socialism: lessons from China". *Monthly Review*, http://findarticles.com/p/articles/mi_m1132/is_n7_v42/ai_9241914. Erişim Tarihi: 02.08.2016.

Ekinci, Ekrem Buğra. (1996). "Machiavelli ve Hukuk Tarihindeki Yeri". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 1-3, s.213-252.

Eley, Geoff. (2008). *Demokrasiyi Kurmak Avrupa Solunun Tarihi 1950-2000*. Ahmet Yiğit Güney (Çev). İstanbul: Doruk Yayınları.

Elster, J. (1985). *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge Universty Press.

Engels, F. (1977). "Otorite Üzerine". *Seçme Yapıtlar 2*. A. Kardam, S. Belli, A. Bilgi, K. Somer (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (1979). "Tarihte Zorun Rolü". *Seçme Yapıtlar 3*. A. Kardam, S. Belli, A. Bilgi, K. Somer (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Erdoğan, Mustafa. (1998). *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Erdoğan, Mustafa. (2000). *Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji*. Ankara: Liberte Yayınları.

Erdoğan, Mustafa. (2004). "Muhafazakârlık: Ana Temalar". *Liberal Düşünce*, S.34, s.4-9.

Ergül, Ergin. (2016). "Klasik Toplumsal Sözleşme Teorilerinin Yönetim Biçimlerine Etkisi". *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Y.7, S.24, s.401-431.

Fairclough, N. (2003). *Dil ve İdeoloji*. Barış Çoban, Zeynep Özarslan, Nurcan Ateş (Çev). İstanbul: Su Yayınları.

Fincancı, Yurdakul, (2016), "Sosyal Demokrasinin Genel Çerçevesi", www.sosyaldemokrasi.org, (Erişim Tarihi: 12.03.2016).

Fishman, Ted. C. (2006). *Çin Inc. (Dünyanın Yeni Süper Gücünün Yükselisi ve Hem Dünya'ya hem de Amerika'ya Meydan Okuyusu)*. Güneş Tokcan, Nalan Başkal Ünver (Çev). İstanbul: Klan Yayınları.

Franco, Paul. (1999). *Hegel's Philosophy Freedom*. Londra: Yale University Press.

Fukuyama, Francis. (2005). *Devlet İnşası. 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. Devrim Çetinkasap (Çev). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Fukuyama, Francis. (2015). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Zülfü Dicleli (Çev). İstanbul: Profil Yayıncılık.

Fülberth, Georg. (2008). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Sadık Usta (Çev). İstanbul: Yordam Kitap.

Füredi, Frank. (2001). "Tarihsel Materyalizmde İdeoloji ve Üstyapı'ya Önsöz". *Praksis*, S. 1, s.224-246.

Garaudy, Roger. (1969). *Karl Marx'ın Fikir Dünyası*. Adnan Cemgil (Çev). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Giddens, Anthony. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*. Ümit Tatlıcan (Çev). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Gramsci, Antonio. (2009). *Hapishane Defterleri*. Ekrem Ekici (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Gold, David A. Clarence Y. H. L. Wright, E. O. (1976). "Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler 1". *Birikim*, S.21, s. 40-46.

Goldman, Emma. (2008). *Rus Devriminin Çöküş Nedenleri*. Yakup Coşar (Çev). Ankara: Dipnot Yayınları.

Gökçe, Gülise. Gökçe, Orhan. (2015). "Devlet Kapasitesi: Kavramın Kuramsal Çerçevesi, Bileşenleri ve Türkiye'nin Görünümü". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.17, S.2, s.1-34.

Göymen, Yalçın. (2007). *Hegel ve Marx'ın Tarih Anlayışlarının Karşılaştırılması*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göze, Ayferi. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım.

Gözler, Kemal. (2007). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Guolıang, Pu. Guangqıng, Xiong. (2011). *Dünya Solu ve Çin'in Konumu*. Pınar Uygun, Deniz Kızılçeç (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Gülalp, Haldun. (1993). *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*. Osman Akınbay, A. Yılmaz (Çev). İstanbul: Belge Yayınları.

Güler, E. Zeynep. (2001). *Çin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim*. Ankara: Bağlam Yayınları.

Güler, E. Zeynep. (2008). "Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa". *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Birsen Örs (Ed). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güngörmez, Bengül. (2013). "Siyasî Hayatın Huzursuz Kuzenleri: Liberaller ve Muhafazakârlar". *Liberal Düşünce*, S. 69-70, s.107-114.

Güriz, Adnan. (1998). *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Halefoğlu, Vahit. (1990). "Doğu Bloku'ndaki Son Gelişmeler ve Türkiye". *Türkiye İktisat*, Y.3, S.1, s. 33-49.

Hall, John A. Ikenberry, G. John. (2000). *Devlet*. Yeşeren Olgu Alibeygil, Murat Şipal, (Çev). Ankara: Doruk Yayıncılık.

Harper, Douglas. (2001). "State". *Online Etymology Dictionary*, http://dictionary.reference.com/browse/state, Erişim Tarihi: 14.08.2015.

Harvey, David. (2009). *Postmodernliğin Durumu*. S. Savran (Çev). İstanbul: Metis Yayınları.

Hay, Colin. (2013). Marksizm ve Devlet. Taner Yelkenci (Ed). *Marksist Hukuk ve Devlet Teorisi* İçinde (337-365). Ankara: Nota Bene Yayınları.

Hayek, Friedrich. (1995). *Sosyal Adalet Serabı*. Mustafa Erdoğan (Çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Hegel, G. W. F. (2004). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Cenap Karakaya (Çev). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Hegel, G. W. F. (2006). *Tarih Felsefesi*, Aziz Yardımlı (Çev). İstanbul: İdea Yayınları.

Heywood, Andrew. (2006). *Siyaset*. Bekir Berat Özipek (Çev). Ankara: Liberte Yayınları.

Heywood, Andrew. (2007). *Siyasi İdeolojiler*. Hüsamettin İnaç (Çev). Ankara: Adres Yayınları.

Highleyman, Liz. (1988). "What Is Anarchism?" *Black Rose Collective*. http://www.black-rose.com/articles-liz/intro-@.html. Erişim Tarihi: 07.07.2015.

Hobsbawm, Eric. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Yavuz Alogan (Çev). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Hosking, Geoffrey. (2011). *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. Kezban Acar (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Huang, Ray. (2005). *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*. Atilla Sönmez (Çev). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Huber, Ernerst Rudorf. (1970). "Modern Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.27, s.33-45.

Huberman, Leo. (1975). *Sosyalizmin Alfabesi*. Alaattin Bilgi (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Hunt, C. (1962). *The Theory and Practice of Communism*. London: Penguin Books.

İnaç, Hüsamettin. Erdoğan, Selami. (2004). "Toplumsal Bir İdeoloji Olarak Faşizm: Sosyo-politik Bir Analiz". *Liberal Düşünce*, S.35, s.61-72.

İGEME. (2008). "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu 2008". *İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*.

İTKİB. (2007). "Tekstil ve Konfeksiyon Pazarı Olarak Çin Halk Cumhuriyeti, Temel Ekonomik Göstergeler Genel ve Sektörel Bilgiler". www.itkib.org. Erişim Tarihi:24.12.2015.

Jessop, Bob. (1978). "Marx and Engels on the State". *Politics, Hegemony and the State*. S. Hibbin (Ed.). Londra: Lawrence and Wishart.

Jessop, Bob. (1982). *The Capitalist State Marxist Theories and Methods*. Oxford: Martin Robertson.

Jessop, Bob. (1984). *The Capitalist State*. Oxford: Blackwell.

Jessop, Bob. (2005). *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. Betül Yarar, Alev Özkazanç (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Jessop, Bob. (2008). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. Ankara: Epos Yayınları.

Kapani, Münci. (1978). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Karakaş, Ercan. (2007a). "Sosyal Demokrasinin Arayışları". http://www.sodev.org.tr/sdtarihi/yazilar/sosyal_demokrasinin_arayislari.htm. Erişim Tarihi: 10.05.2016.

Karakaş, Ercan. (2007b). "Sosyal Demokrasi Okulu Ders Notları". http://www.sodev.org.tr/okullar/sdo/ders_notlari/siyaset_bicimi_yontemi_orgut_anlayisi.htm. Erişim Tarihi: 10.05.2016.

Kayalıdere, Gül, Şahin, Hande. (2014). "Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, s.57-76.

Kebir, Sabine. (1989). *Çin-Sovyet İlişkilerinin Bilançosu ve Tarihçesi*. Hasan Dikbayır (Çev). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Kennedy, Paul. (1990). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. Birtane Karanakçı (Çev). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kılınç, Doğan Barış. (2010). "Marx'ın Hegel'le Diyaloğu". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S.55, s. 93-110.

Kızıl, Çağhan. (2008). "Demokrasi Kuramları ve Devrimci Demokrasi". *Yeniden Devrim Dergisi,* C. 6, s.107–122.

Kızıltan, Alaattin. (2003). "Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti'nin Süpergüç Olabilirliği". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, s.45-66.

Kissinger, Henry. (2011). *Diplomasi*. İbrahim Kurt (Çev). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kropotkin, Pyotr. (2013). *Anarşist Ahlak*. Işık Ergüden (Çev). İstanbul: Kaos Yayınları.

Kojeve, Alexandre. (2004). *Hegel Felsefesine Giriş*. Selahattin Hilav (Çev). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Köker, Levent. (1998). *İki Farklı Siyaset*. Ankara: Vadi Yayınları.

Kulak, Önder. (2011). "Karl Marx'ta Yabancılaşma, Meta Fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları". *Doğu Batı*, S.55, s. 33-61.

Kurat, Akdes Nimet. (1993). *Rusya Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurtul, Deniz. (2005). "Anarşist Düzenin Ekonomik Yapısı". *Anarkismo*. http://www.anarkismo.net/article/1956. Erişim Tarihi: 12.05.2016.

Kuyucuklu, Nazif. (1982). *İktisadi Olaylar Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Küçük, Yalçın. (1991). *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Laclau, Ernesto. (1998). *İdeoloji ve Politika*. Hüseyin Sarıca (Çev). İstanbul: Belge Yayınları.

Laşin, A. (1979). *Sosyalizm ve Devlet*. Levent Oğuz (Çev). İstanbul: Konuk Yayınları.

Lefebvre, Henri. (1976). *Marks'ın Sosyolojisi*. Selâhattin Hilâv (Çev). İstanbul: Öncü Kitabevi.

Lenin, V. İ. (1992). *Komün Dersleri*. Kenan Somer (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1994). *Devlet ve Devrim*. Kenan Somer (Çev). İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Levada, Iurii Aleksandrovich. (2001). "Homo Post-Soveticus". *Sociological Research,* Vol. 40, no. 6.

Lewin, Moshe. (2009). *Sovyet Yüzyılı*. Renan Akman (Çev). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Li, Mingi. (2009). *Yükselen Çin ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Çöküşü*. Aytül Kantarcı Ercüment Özkaya (Çev). Ankara: Epos Yayınları.

Lichtheim, George. (1975). *Sosyalizmin Kökeni*. Ali Seden (Çev). İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.

Liebman, Marcel. (1968). **Rus İhtilali Bolşevik Başarısının Kaynakları Gelişmesi ve Anlamı**. Samih Tiryakioğlu (Çev). İstanbul: Varlık Yayınları.

Louis, Paul. (1996). *Fransız Sosyalizmi Tarihi*. Şerif Hulûsi (Çev). Ankara: Dördüncü Yayınevi.

Lorenzo, Thomas J. D. (2004). "Ekonomik Faşizm". *Liberal Düşünce,* S.35, s.73-80.

Lukacs, Georg. (1975). *The Young Hegel*. Londra: Merlin Press.

Mardin, Şerif. (1997). *Siyasal ve Sosyal Bilimler*. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder (der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Maillet, Jean. (1983). *İktisadi Olayların Evrimi*. Ertuğrul Tokdemir (Çev). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Marx, Karl. (1970). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Sevim Belli (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (1976). "Burjuvazi ve Karşı Devrim". *Seçme Yapıtlar 1*. A. Kardam, S. Belli, A. Bilgi, K. Somer (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (1978). *Artı Değer Teorileri*. Yurdakul Fincancı (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (1992). *Felsefenin Sefaleti*. Ahmet Kardam (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (1997a). *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*. Kenan Somer (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (1997b). *Yahudi Sorunu*. Niyazi Berkes (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (1999). *Grundrisse I*. Arif Gelen (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (2003). *Grundrisse II*. Arif Gelen (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (2004). *Kapital-Birinci Cilt*. Aaattin Bilgi (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (2005). *Fransa'da İç Savaş*. Kenan Somer (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (2009). *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*. Erkin Özalp (Çev). İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Marx, Karl. (2010). *Louis Bonaparte'ın 18. Brumairei*. Tanıl Bora (Çev). İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. Engels, F. (1976). *Alman İdeolojisi*. Sevim Belli (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. Engels, F. (1998). *Komünist Partisi Manifestosu*. Cenap Karakaya (Çev). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Marx, K. Engels, F. (2002). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. Kenan Somer (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. Engels, F. Lenin, V. İ. (1977). *Paris Komünü Üzerine*. Kenan Somer (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Mandel, Ernest. (2008). *Geç Kapitalizm*. Candan Badem (Çev). İstanbul: Versus Yayınları.

Manisalı, Erol. (2004). *Kapitalizmin Temel İçgüdüsü*. İstanbul: Derin Yayınları.

Mazower, Mark. (2008). *Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı*. Mehmet Moralı (Çev). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

McEachern, William A. (1997). *Economics: A Contemporary Introduction*. USA: International Thomson Publishing.

McLellan, David. (1999). *İdeoloji*. Ercüment Özkaya (Çev). Ankara: Doruk Yayınları.

Meisner, Maurice. (1986). *Mao's China and After -A History of the People's Republic-*. New York: The Free Press.

Melnik, Stefan. (1999). "Kanun Hâkimiyeti Prensibin Anlam ve Önemi". Atilla Yayla (der.). *Sosyal ve Siyasal Teori*. Bican Şahin (Çev). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Meriç, İlkay. (2009). *Özel Mülkiyet Ne Ezelidir Ne de Ebedi!*. http://marksist.net/ilkay_meric/ozel_mulkiyet_ne_ezelidir_ne_de_ebedi.htm. Erişim Tarihi: 25.07.2016.

Miliband, Ralph. (1970). "The Capitalist State: Reply to Nicos Poulantzas". *New Left Review*, 1 (59), 53-60.

Miliband, Ralph. (1989). *Kapitalist Devlet*. Osman Akınbay (Çev). İstanbul: Belge Yayınları.

Miliband, Ralph. (1997). *Marxism and Politics*. Oxford: Oxford Universty Press.

Miliband, R, Poulantzas, N. Laclau, E. (1990). *Kapitalist Devlet Sorunu*. Yasemin Berkman (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mills, Wrights. (1974). *İktidar Seçkinleri*. Ünsal Oskaya (Çev). İstanbul: Bilgi Yayınları.

Mussolini, Benito. (2016). *Faşizm Faşist Devlet*. Serhat Toker, Mine Tekin (Çev). İstanbul: Toker Yayınları.

Negri, Antonio. (2006). *Marx Ötesi Marx: Grundrisse Üzerine Dersler*. Münevver Çelik (Çev). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Okur, İbrahim. (2010). *Çin: 3500 Yılın Köşe Taşları*. İstanbul: Okursoy Kitapları.

Okuyan, Kemal. (2005). *Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü Üzerine Anti-Tezler*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Ollman, Bertell. (2006). *Diyalektiğin Dansı*. İstanbul: Yordam Kitap.

Ölmezoğulları, Nalân. (2008). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Öngen, Tülin. (2002). "Marx ve Sınıf". *Praksis*, S.8, s.9-28.

Örs, H. Birsen. (2008). "Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü". **19**. *Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. Birsen Örs (Ed.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özdemir, Süleyman. (2005). "Başlangıcından Günümüze Refah Devletlerinde Sosyal Harcamaların Analizi". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, N. 50, s.153-204.

Özinanır, Can Irmak. (2013). "Marksizm ve Politika". *Altüst*, S.8, http://www.altust.org/2013/02/marksizm-ve-politika/. Erişim Tarihi: 10.07.2016.

Özkazanç, Alev. (1997). "Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler". *Mürekkep*, S.7.

Özsoylu, Ahmet Fazıl. (2009). *Nasıl Başardılar? İrlanda, Çin, Hindistan*. Ankara: Destek Yayınları.

Öztürk, Armağan. (2013). "Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.68, S.2**,** s. 181-204.

Papava, Vladimer. (2002). “Necroeconomics - the theory of post-Communist transformation of an economy”. *International Journal of Social Economics*, Vol. 29, No. 10.

Poulantzas, Nicos. (1969). “The Problem of the Capitalist State”. *New Left Review*, 1 (58): 67-78.

Poulantzas, Nicos. (1978). *Political Power and Social Classes*. London: Verso Edition.

Poulantzas, Nicos. (2004). *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. Turhan Ilgaz (Çev). Ankara: Epos Yayınları.

Purtaş, Fırat. (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. Ankara: Barış Platin Yayınevi.

Rawls, John. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Reich, Wilhelm. (2002). *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*. B. Onaran (Çev). İstanbul: Payel Yayınları.

Riasanovsky, N. V. Steinberg, M. D. (2011). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze*. Figen Dereli (Çev). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Riazanov, David. (1990). *K. Marx / F. Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş*. Ragıp Zarakolu (Çev). İstanbul: Belge Yayınları.

Richman, Sheldon. (2004). “Faşizm”. *Liberal Düşünce*, S.35, s.33-36.

Roberts, Paul Craig. (2002). "My Time with Soviet Economics". *The Independent Review*, Vol. VII, No: 2.

Rothbard, M. N. (2004). "Devletin Anatomisi". Mustafa Erdoğan (Çev). *Liberal Düşünce Dergisi*, Güz, S.36, s.267-283.

Ryapolov, Gregory. (1966). "I was a Soviet Manager". *Harvard Business Review*, s. 117-125.

Sallan Gül, Songül. (2004). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!*. İstanbul: Etik Yayınları..

Saray, Mehmet Ozan. Gökdemir, Levent. (2007). "Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005)". *Journal of Yaşar University*. 2(7), s.661-686.

Savran, Gülnur Acar. (2003). *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Saygılı, Abdurrahman. (2010). "Modern Devlet'in Çıplak Sureti". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.59(1), s.61-97.

Sencer, Muzaffer. (1969). *Osmanlı Toplum Yapısı*. İstanbul: Ant Yayınları.

Sezen, Seriye. (2007). "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm". *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Amme İdaresi Dergisi*, C. 40, S. 1 Mart 2007, s.27-56.

Shenkar, Oded. (2007). *Çin Yüzyılı*. Semih Türkoğlu (Çev). İstanbul: Truva Yayınları.

Skinner, Quentin. (1989). "The State". *In Political Innovation and Conceptual Change*. Terence Ball, James Farr, Russell L. Hanson (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, Steven B. (1986). "Hegel's Critique of Liberalism". *The American Political Science Review*, V.80, p. 121-139.

Somer, Kenan. (1996). ... *ve Marksizm*. Ankara: Doruk Yayımcılık.

Soykan, Ö. Naci. (2000). "Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi Betimleyici-Eleştirel Bir Giriş" *Felsefelogos*, S.9, s.47–64.

Sperber, Jonathen. (1994). *The European Revolutions 1848-1851*. Newyork Press.

Stace, W.T. (1976). *Hegel Üstüne*. Murat Belge (Çev). İstanbul: Birikim Yayımcılık.

Stalin, Josef. (1992). *Leninizmin Sorunları*. Muzaffer Erdost (Çev). Ankara: Sol Yayınları.

Sweezy, Paul. (2007). *Kapitalist Gelişme Teorisi*. Gülsüm Akalın (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Sweezy, P. Baran, P. (2007). *Tekelci Sermaye*. Gülsüm Akalın (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Şahin, Alişan. (2015). "Anarşizm ve Din: Dine Anarşist Bir Yaklaşım Denemesi". *İtaatsiz*. http://itaatsiz.org/2015/02/05/1-anarsizm-ve-din-dine-anarsist-bir-yaklasimdenemesi/ Erişim Tarihi: 13.05.2016.

Şahin, Özlem. Balta, Ecehan. (2001). "Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce". *Praksis*, S.4, s.185-217.

Şaylan, Gencay. (1995). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Yayınevi.

Şenkal, Abdülkadir. (2005). *Küreselleşme Çağında Sosyal Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Şimşek, Osman. (2000). "Devlet Kavramının Gelişimi ve Küreselleşmedeki Anlamı". *Kamu-İş Dergisi*, C.5, S.4, s.1-16.

Tabak, Hüsrev. (2008). "Mao Devletinden Devlet Maosu'na: Çin Diş Politikasında Tarih ve Değişim". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, S.2, s.63-76.

Tanilli, Server. (2005). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Adam Yayınları.

Tanilli, Server. (2010). *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları Yayınları.

Terril, Ross. (1978). *The Future of China After Mao*. New York: Delacarte Pres.

The World Bank Indicator (GDP). (2015). http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD. 2008-2011. Erişim Tarihi: 27.11.2015.

Thomas, Paul. (2010). *Yabancı Politik, Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak*. İbrahim Yıldız (Çev). İstanbul: Dipnot Yayınları.

Thorelli, H. B. (1965). "Libermanism is not Liberalism". *Business Horizons*. Summer.

Timuçin, Afşar. (2005). "Marx'çı Düşünceye Genel Bakış". *Felsefelogos*, S.25/26, s.21-49.

Togliatti, Palmiro. (1978). *Faşizm Üzerine Dersler*. Şiar Yalçın, Yüksel Demirekler (Çev). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Toku, Neşet. (2005). *Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Topakkaya, Arslan. (2007). "İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış". *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.11, S.1-2, s.163-180.

Troçki, Lev. (2006). *İhanete Uğrayan Devrim*. Ayla Ortaç (Çev). İstanbul: Alef Yayınevi.

Troçki, Lev. (2009). *Stalinizme Karşı Bolşevizm*. Sanem Öztürk (Çev). İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Troçki, Lev. (2016). "Savaş ve Dördüncü Enternasyonal". https://www.marxists.org/turkce/trocki/1934/haziran/10.htm. Erişim Tarihi, 21.07.2016.

Türk, H. Bahadır. (2007). "İdeoloji". Mümtaz'er Türköne (Ed.) *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınları.

Türkcan, Mehmet. (2015). "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inde Diyalektik Bir Gezinti". http://www.anafikir.gen.tr/louis-bonapartein-18-brumaireinde-diyalektik-bir-gezinti-mehmet-turkcan/. Erişim Tarihi, 01.08.2016.

TÜSİAD. (1995). "2000'li Yıllara Doğru Süper Ekonomik Güç : ÇİN". http://www.tusiad.org.tr/__rsc/shared/file/CinBeyazKitapBilgiNotu-11012012.pdf. (Erişim Tarihi: 21.01.2016)

Uğur, Gökhan. (2010). "Dünden Bugüne Anarşizm ve Anarşizmin Çözmesi Gereken Sorunlar". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.12, S.1, s.133-158.

Uluç, A. Vahap. (2014). "Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 12, S. 23, s. 107-140.

Uludağ, İlhan. Mehmedov, Salih. (1992). *Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye İle İlişkileri*. İstanbul: TOBB Yayınları.

Vdovin, A.İ. (2011). *İstoriya SSSR ot Lenina do Gorbaçeva*. Moskova: Veçe.

Wenzer, Kenneth C. (1995). "Godwin'in Anarşist Gelenek İçindeki Yeri: İkiyüzüncü Yıl Anısına". ***Anarşist Bakış***. http://www.geocities.ws/anarsistbakis/makaleler/kwenzer-godwinanarsistgelenek.html. Erişim Tarihi, 12.05.2016.

Wood, Ellen Meiksins. (2007a). *Marx'a Dönüş*. Elif Dinçer (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Wood, Ellen Meiksins. (2007b). *Kapitalizmin Arkaik Kültürü*. Oya Köymen (Çev). İstanbul: Yordam Kitap.

Woodcock, George. (1996). *Anarşizm: Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*. Alev Türker (Çev). İstanbul: Kaos Yayınları.

Yalçın, Aydın. (2004). "Faşizmin Doğuşu". *Liberal Düşünce*, S.35, s.5-24.

Yarkın, İsmali. (der.). (1989). *SBKP(B) XIX. ve SBKP XX. Parti Kongre Kararları*. İstanbul: İnter Yayınları.

Yayla, Atilla. (2002). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.

Yenişehirlioğlu, Şahin. (1985). *Hegel Felsefesinde Birey, Toplum, Devlet İlişkileri*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Yenişehirlioğlu, Şahin. (1996). *Felsefe ve Diyalektik*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Yetiş, Mehmet. (2003). "Marx ve Sivil Toplum". *Praksis*, S. 10, s.35-72.

Yılmaz, Ahmet. (2002). *Kapitalist Devleti Anlamak*. İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Yılmaz, Ahmet. (2005). "Neo-Liberal Dönüşüm Sürecinde Türkiye'de Devlet Toplum İlişkileri, Toplumsal Sınıf Merkezli Bir Yaklaşım". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 20, S. 1, s.107-140.

Yılmaz, Aytekin. (2001). *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Ankara: Vadi Yayınları.

Yılmaz, Muhsin. (2008). "Felsefenin Zorunlu Tarihselliği Üzerine". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14, s. 153-162.

Yılmaz, Rasim. Koyuncu, Cüneyt. (2005). *Çin: Dragon Ekonomisinin Önlenemeyen Yükselişi*. Bursa: Ekin Kitapevi.

Zickel, Raymond E. (Ed.). (1991). *Soviet Union: a Country Study*. Washington: Federal Research Division. Library of Congress.

Zizek, Slavoj. (1991). *The Sublime Object of İdeology*. London: Verso Press.

Tezin İsmi	Öğrencinin Adı Soyadı	Yılı
Marksizm ve Devlet İlişkisi: Dünyadaki Uygulamalar ve Günümüzdeki Marksist Devlet Tartışmaları	**Hasan UYAN**	**2017**